

TARTALOM

LEVÉLTÁRI MŰHELYMUNKÁK

FARAGÓ TAMÁS: A járvány és a források egy történeti demográfus szemével (Adalékok a hagyományos demográfiai rendszer vizsgálatához).....	3
GAUCSÍK ISTVÁN: Szlovák–magyar pozícióharc és nyelvkérdés a két világháború közötti szlovákiai iparos társadalomban.....	16
MÁRFI ATTILA: Vörös Vince irathagyatékának vázlatos ismertetése.....	24
MOLNÁR ANDRÁS: Zala megye 1845. évi nemesi katasztere.....	34
PÁL JUDIT: A közigazgatás és az igazságügy átszervezése Erdélyben a 19. század közepén.....	48
G. TORONYI JUDIT: A dualizmus-kori „régijogcím” szerinti választók Nógrád megyében.....	63
WEISZ SZIDÓNIA: „... nobili Anthonio ... hic depincta arma... concedimus” Somkerekai Antal címere 1415-ből.....	71

ISMERTETÉSEK, BESZÁMOLÓK

DÓKA KLÁRA: Az új rendszerű szakképzésről.....	78
A Magyar Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlése Zalaegerszegen, 2008. augusztus 26-28. (Összeállította: ALBRECHTNÉ, KUNSZERI GABRIELLA, BATALKA KRISZTINA, BILKEI IRÉN, BREINICH GÁBOR, HORVÁTH J. ANDRÁS, OSVÁTH ZSOLT, SÜVEGES MARGIT).....	89
A Magyarországi levéltárak 2007. évi bibliográfiája (KASZÁS MARIANNE).....	98
Beszámoló a Magyarországi Evangélikus Egyház Gyűjteményi Tanácsa II. konferenciájáról (KOVÁCS ELEONÓRA).....	106

MÉRLEG

DOMINKOVITS PÉTER: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai (<i>Végrendeletek, hagyatéki- és vagyonelejtárak, osztályok 1591–1632</i>) (SZIRÁCSIK ÉVA).....	107
SOMORJAI ÁDÁM: Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József 1971-1975. <i>Historia Pro Futuro</i> . Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008. (MÓZESSY GERGELY).....	110

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

DÓKA KLÁRA, nyugdíjas főlevéltáros, Budapest.

FARAGÓ TAMÁS, professor emeritus, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.

GAUCSIK ISTVÁN, történész, Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Pozsony.

G. TORONYI JUDIT, igazgató-helyettes, főlevéltáros, Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján.

KASZÁS MARIANNE, levéltáros, Magyar Országos Levéltár, Budapest.

KOVÁCS ELEONÓRA, főlevéltáros, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, Székesfehérvár.

MÁRFI ATTILA, főlevéltáros, Baranya Megyei Levéltár, Pécs.

MOLNÁR ANDRÁS, levéltárigazgató, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg.

MÓZESSY GERGELY, levéltáros, gyűjteményigazgató, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár.

PAL JUDIT, történész, egyetemi docens, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.

SZIRÁCSIK ÉVA, igazgató, Nógrádi Történeti Múzeum és Múzeumi Szervezet, Salgótarján.

WEISZ SZIDÓNIA, könyvtáros, Teleki-Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely.

A *Levéltári Szemle* megvásárolható: *Budapesten* a *Kis Magiszter Könyvesboltban* (V., Magyar u. 40.); az *ELTE Egyetemi Könyvtárában* (V., Ferenciek tere 6.) és az *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában* (VI., Eötvös u. 7.); *Pécsett* a *Pécsi Történész Céh Egyesületnél* (Rókus u. 2.); *Debrecenben* a *Sziget Könyvesboltban* (Egyetem tér 1.).

FARAGÓ TAMÁS

A JÁRVÁNY ÉS A FORRÁSOK EGY TÖRTÉNETI DEMOGRÁFUS SZEMÉVEL (ADALÉKOK A HAGYOMÁNYOS DEMOGRÁFIAI RENDSZER VIZSGÁLATÁHOZ)**Bevezető*

A történeti demográfiát kutatók egyet értenek abban, hogy kiemelkedő fontosságú a járványok vizsgálata a népességtörténet számára. Kiemelkedő azért, mert a hagyományos demográfiai rendszerben a katasztrófák — és ezen belül a járványok — fontos és egyúttal speciális szerepet játszanak. Egyrészt a régi világ népessége nagyjából védetlen pusztításokkal szemben, így esetenként igen nagy veszteségeket kénytelen elszenvedni. Utóbbiból viszont egyenesen következik, hogy az általában rendszertelenül bekövetkező járványok rendkívül lüktetővé, ingadozóvá teszik a halandóság alakulását. Másrészt a járványok egyúttal, durva formában ugyan, de lassítják a népesség növekedését, vagyis közreműködnek annak a rendkívül kényes egyensúlynak a fenntartásában, illetve helyreállításában, amely e világ népességszáma és élelemtermelésének mennyisége között a kezdetleges termelési módszerek következtében gyakran meginog. (Ezt a szabályozó szerepet nevezi a kiemelkedő demográfiai teoretikus, *Thomas Malthus* pozitív féknek.)¹

A történeti demográfiai kutatásban ezen túlmenően a források szempontjából is sajátos területnek minősíthető a járványok vizsgálata, ugyanis sokszínű ismereteket, a megszokottnál jóval szélesebb körű forrásfelhasználást kíván. A történeti demográfiai források alaptípusain (népesség-összeírások, anyakönyvek) túlmenően további, kifejezetten a járványokra, közegészségügyre és a közigazgatási tevékenységekre vonatkozó speciális dokumentumok felhasználása ajánlott, illetve szükséges az elemzések során.

Sajátosnak tűnhet ugyanakkor az e szakterülettel kevésbé ismerős olvasók számára a történeti demográfia közelítése a járványok felé. Míg a népszerű katasztrófa- és járványtörténeti művek többsége egy járvány leíró ismertetésére, vagy annak orvosi és közegészségügyi történetére (korabeli vélekedések a betegség okairól és gyógyításáról, hatósági intézkedések a betegség terjedésének megakadályozására, a betegek és elhunytak kezelésére), vagy pedig művelődéstörténeti vonatkozásaira (a járvány által kiváltott érzelmek, félelmek, vallásos reakciók, a katasztrófát megörökítő irodalmi, művészeti alkotások) összpontosítja figyelmét, addig a demográfus szempontjai a fentiekől meglehetősen eltérőek. Számára elsősorban az az alapvető kérdés, hogy a szóban forgó járvány milyen hatást gyakorol az érintett népesség számára és demográfiai szerkezetére, valamint népesedési folyamataira. Másképpen fogalmazva azt kívánja feltárni, hogy a társadalmi jelenségek biológiai alapját képező népesség mennyire szenvedte meg, hogyan élte túl — nem mentálisan, hanem a maga fizikai valójában — a járvány pusztítását, hogyan rea-

* Jelen írást *Á. Varga László* megünneplésére szántuk. Sajnos a tiszteletére kiadott kötetből (*Szívvel és tettel.* Szerk. HORVÁTH J. ANDRÁS Budapest–Salgótarján, 2008.) adminisztratív hiba miatt kimaradt. Szolgáljon ehelyütt az ünnepelt öröme.

¹ LIVI-BACCI, MASSIMO: *A világ népességének rövid története.* Budapest, 1999. 100-103.

gált arra a katasztrófa alatt és után. Vagyis demográfiai folyamatokat és összefüggéseket kíván rekonstruálni, ha lehet, összehasonlító módon, s nem elégszik meg a leírásokkal.

E rövid írásban ez utóbbi megközelítés néhány, a történeti forrásokkal kapcsolatos részletéről, valamint egy-egy régi járvány hatásának rekonstrukciójáról szerzett tapasztalatainkat szeretnénk közreadni abban a reményben, hogy néhány a téma iránt érdeklődő olvasónak, levéltárosnak, kutatónak hasznára lehetünk.

A járványok vizsgálatához szükséges legfontosabb forrástípusok

A demográfiai szemléletből kiinduló járványtörténeti kutatások során leggyakrabban használt források négy fő csoportra oszthatók. Az elsőt a történeti demográfia szokásos forrástípusai képezik: a népmozgalom rekonstruálására alkalmas feljegyzések (anyakönyvek, halálozási listák, ki- illetve bevándorlók jegyzékei), melyekből a járványos időszakok népmozgalmának alapadatai és azok változásai rekonstruálhatók, illetőleg olyan népesség-összeírások, melyekből a járvány által érintett populáció nagysága és szerkezete (szerencsés esetben mind a járvány előtti, mind a járvány utáni évek valamelyikére vonatkozóan) megállapítható.

A másik csoportot a közigazgatási források jelentik. Ezek főként a járvány miatt — felsőbb utasításra, vagy saját megfontolásból — elrendelt közegészségügyi, rendészeti és gazdasági intézkedések kapcsán készültek, azok céljait, végrehajtásának folyamatát, illetve eredményeit lehet belőlük rekonstruálni. Bár általában nem a járvány demográfiai vonatkozásainak feltárása a céljuk, ennek ellenére gyakran tartalmazhatnak információkat a járvány kezdetére, illetve megszűnésére, területi kiterjedésére, a fertőzés vélt eredetére és kialakulásának körülményeire, az érintett népesség nagyságára, reakciójára, az elpusztultak számára stb. Gyakran ezekben az iratokban találjuk meg azokat az információkat is, amelyek segítségével a népességre–népmozgalomra vonatkozó számszerű adatok változásai verifikálhatók, illetve értelmezhetők.

A harmadik forráscsoport a speciálisan a járvány miatt keletkezett és direkt módon azzal foglalkozó iratanyagokból áll. Ezek lehetnek valamilyen szinten a helyi közigazgatás működése során készült iratok (például a helybeli orvos vagy tisztiorvos jelentései), lehetnek a felsőbb szervek utasítására a járvány miatt létrehozott speciális bizottság vagy biztos működése során keletkezett dokumentumok, illetőleg a helyi szervek, kiküldöttek, megbízottak időszaki jelentései az utóbbi szerv számára, valamint a tevékenységük során született levélváltások.

A negyedik forráscsoportot azok a magánjellegű források képezhetik, amelyek szubjektív módon egy-egy járvánnyal kapcsolatos személyes tapasztalatokat, emlékeket örökítenek meg (naplók, magánlevelezések, visszaemlékezések, magánszorgalomból, avagy egyházak által készített krónikák, stb). A demográfus számára hasznos, konkrétan a járványokra vonatkozó adatok ezekben a forrásokban is lehetnek, de talán még fontosabb, hogy e dokumentumcsoport segíthet a már rendelkezésre álló kvantitatív információk értelmezésében, esetenként kritikai értékelésében.²

Végezetül említenünk kell azokat a tárgyi leleteket — a különálló járványtemetők sírálományát — amelyek az utolsó évtizedekben kerültek a kutatók látómezejébe, és

² Jó példa erre a nyíregyházi „történetkönyv”. Ld. benne az 1831. évi kolerára vonatkozó orvosi jelentések kritikáját! Idézi KUIBUSNÉ MECSEI ÉVA: Károk és katasztrófák Nyíregyházán a 18–19. századi források tükrében. *Szabolcs – Szatmár – Beregi Szemle*, 2002. 2. sz. 185-186.

vizsgálatuk során mind a régészet, mind a fizikai antropológia és a genetika módszereit igénybe vették. A legismertebb ehhez kapcsolódó eredmények a 14. századi *Fekete Halál*, illetve az 1720. évi dél-franciaországi pestis temetők leleteinek elemzése során születtek.³ Mindazonáltal az a tapasztalatunk, hogy e vizsgálatok sokkal inkább a járvány pontos azonosítására és epidemiológiai elemzésére irányulnak, nem elsősorban annak demográfiai hatását kívánják vizsgálat alá venni.⁴

A járványokra vonatkozó források értelmezése és demográfiai vizsgálatokra történő felhasználása

A demográfiai elemzési céllal végzett járványtörténeti vizsgálatok esetében a legfontosabb feladatok véleményünk szerint az alábbiak.

Először is rekonstruálnunk kell a járvány tér- és időbeli lefolyását: a fertőzés útját és területi kiterjedését, másrészt a járvány észlelésének kezdő időpontját, szezonális alakulását — amennyiben lehetséges, legalább hónap szintű részletességgel — és megszűnésének idejét.

A másik feladatcsoport egyrészt a járvány által elért (vagyis a kockázatnak kitett) népesség számának és területi kiterjedésének meghatározását, másrészt a megbetegedettek, illetve utóbbiakon belül a felgyógyultak, avagy elhalálozottak számának megállapítását jelenti. Ha ezek az adatok rendelkezésünkre állnak, akkor segítségükkel az epidemiológusok által kidolgozott mutatók⁵ többsége kiszámítható. Utóbbiak alapján állapítható meg egy járvány veszélyessége, súlyossága, ereje, lefolyásának intenzitása, és tehetők adatai más régiókkal, más időszakokkal és más járványokkal összehasonlíthatóvá.

A harmadik, talán legbonyolultabb feladatcsoport a járvány demográfiai hatásának bemutatása. Ez a közhiedelmekkel ellentétben korántsem pusztán annak meghatározását jelenti, hogy egy járványban hányan haltak meg. Elvileg meg kell tudnunk állapítani a járvány demográfiai szerkezetre (kor- és nemi arányokra, a családi viszonyokra) gyakorolt hatását, valamint a demográfiai folyamatokban miatta bekövetkezett változásokat. Ráadásul fentieket térben és időben viszonyítanunk kell, ami más szavakkal azt jelenti, hogy egyrészt képesnek kell lennünk az érintett terület járvány előtti és utáni népességszerkezetének, valamint népesedési folyamatainak rekonstrukciójára, másrészt a fentiek regionális, illetve országos adatokkal, továbbá a hazai (szerencsés esetben nemzetközi) kontrollterületek hasonló eredményeivel való összevetésére is.

A demográfiai folyamatok változásán természetesen nem kizárólag a halandóság alakulását értjük. Egy-egy nagyobb járvány ezen túlmenően ugyanis átmenetileg módosíthatja a házasságok és a termékenység folyamatát is. Például az özvegyek újránházassodnak, a termékenység átmenetileg megnövekedhet (pótlási effektus), míg a halandóság

³ SIGNOLI, MICHEL: Paleodemography and historical demography in the context of an epidemic. *Population-E* 57. (2002) 6. 829-854., Vö. MACKENZIE, DEBORA Case reopens in Black Death cause. *New Scientist* 2003. Sept 11.

⁴ Nem tettünk említést a járványokra vonatkozó ikonográfiai és tárgyi (eszköz-, és ruházati) forrásokról. Nem vitatjuk ezek társadalom- és kultúrtörténeti, avagy éppenséggel orvos- illetve közegészségügy történeti fontosságát, de tapasztalatunk szerint e forrástípusok a történeti demográfia számára inkább illusztratív jelentőséggel bírnak, demográfiai jellegű információt többnyire nem tartalmaznak.

⁵ Incidencia, prevalencia, illetve morbiditás, letalitás stb. Ld. VARGÁNÉ HAJDÚ PIROSKA – BOJÁN FERENC: *Demográfiai és epidemiológiai módszerek a népegészségügyben*. Budapest, 1996. (Továbbiakban: VARGÁNÉ-BOJÁN) 99–113.

átmenetileg a szokásosnál alacsonyabb szintre eshet vissza – a populáció gyengébb, esendőbb része ugyanis többnyire elpusztul a járvány során. Még ennél is nagyobb (rendszerint elég nehezen dokumentálható) átmeneti népesedési változásokkal járhatnak azok a hirtelen és gyakran tömeges méretekben bekövetkező vándormozgalmak, amelyeket egy-egy járványkatasztrófa kiváltott. (Ugyanis a hagyományos világban a járvány ellen sok évszázados tapasztalat alapján az egyetlen biztosnak és hatékonynak tűnő védekezés a menekülés a fertőzés színhelyéről.)

Mindez így együtt persze a gyakorlatban inkább a történeti demográfus vágyainak „karácsonyi kívánságlistáját” jelenti. A kutatás mindennapi gyakorlatában a teljes feladatjegyzék szinte soha nem teljesíthető. Többnyire már annak érdekében is rengeteg munkát, utánjárást kell végezni, esetenként pótmegoldásokat alkalmazni, hogy az egyszerű leíró járványtörténeten túl tudjunk lépni. Nézzük tehát a forrásokkal kapcsolatos fontosabb problémák sorát, amelyek elemző munkánkat megnehezíthetik.

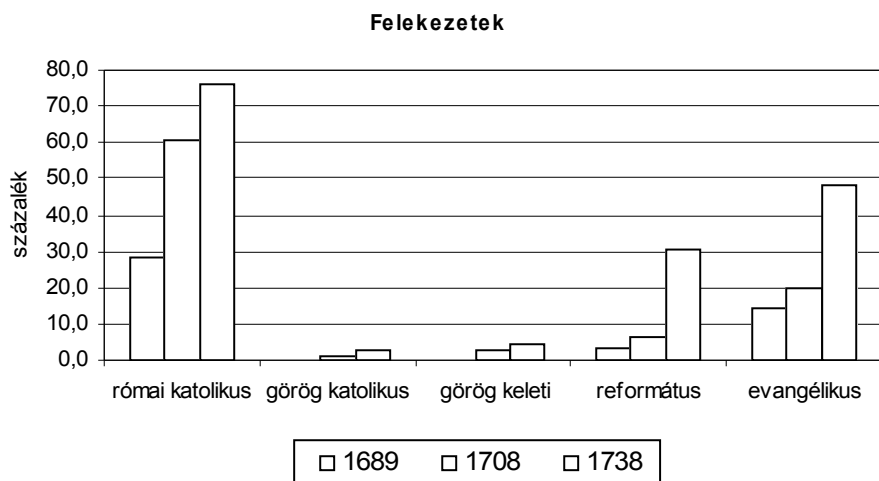
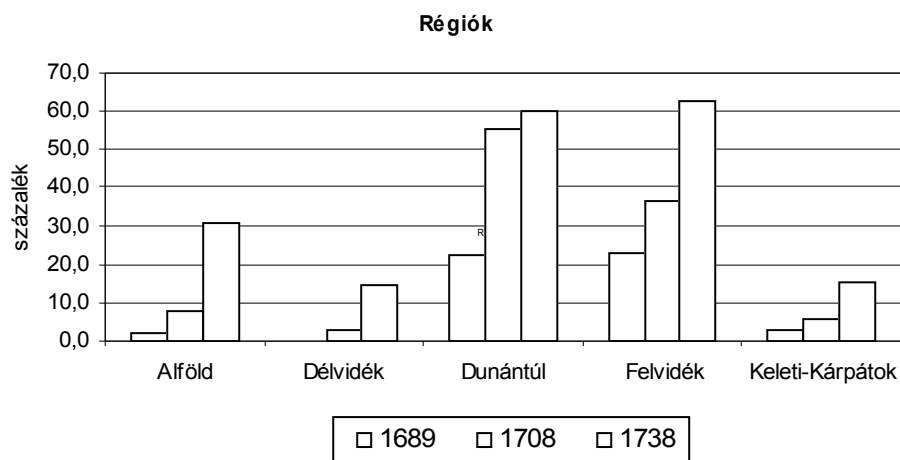
Az első és legnagyobb, egyúttal legáltalánosabb probléma abból adódik, hogy számos nagy járványra vonatkozóan egyáltalán nincs forrás, legfeljebb egy mondatos, adatokat nem tartalmazó utalás egy városra vagy régióra vonatkozóan. Mindez főképp annak tudható be, hogy a nagy járványok túlnyomó többsége — különösen a pestis — *Európában* és azon belül a *Kárpát medencében* majdnem kizárólag olyan korszakokban játszódott le, amikor a források előállítására hivatott szervezetek adminisztrációs tudása és képessége még gyermekcipőben járt, vagy éppenséggel ilyen szervek nem is léteztek. Az sem ritka jelenség, hogy a létező hivatalos szervek gyakran nem tartották feladatuknak a járványokkal való részletesebb foglalkozást.⁶ Ha pedig időben még messzebb, egészen a középkorig-kora újkorig megyünk vissza, akkor szembetalálkozunk azzal a helyzettel, amire a történészek elég nehéz megoldást találnia olyan korszakokra vonatkozóan, amelyekből már élő résztvevők és szemtanúk nincsenek, tudniillik a szóbeli ügyintézésel. Kétségtelen, hogy a dolgok vitelének ez a módja egy olyan világban, amikor az esküt még igazán komolyan vették, az élet sok területén kiválóan működhetett, eredményét azonban csak igen kis részben (azt is utólag) vetették papírra.⁷ Ráadásul a kisebb, falusias közösségekre, a társadalom alsó rétegeire vonatkozóan még utólagos feljegyzésük is igen ritkán történt meg. Vagyis ahogy az időben megyünk visszafelé, úgy szűkül a demográfus számára releváns adatokat tartalmazó forrásbázis mennyisége, romlik minősége, és csökken információtartalma.

Elég, ha az egyik legfontosabb forrást, az anyakönyvet hozzuk fel a forráshiányra példának. Hiába tette a tridentí zsinat még a 16. század közepén a katolikus papság számára kötelezővé az anyakönyvek vezetését és hiába jártak el hasonlóképpen a protestáns egyházak szervezetei is. A történeti *Magyarország* területén a három utolsó pestis (1691-1692, 1709-1711, 1738-1742) az anyakönyvek segítségével az ország több régiójában és a nagyobb felekezetek közül a görög katolikus, görögkeleti és református esetében alig kutatható.

⁶ A szokásos érvelés szerint, amely nem pusztán az adminisztrációs feladatok előli kitérés indoklását jelentette, hanem a 18. századig komolyan is gondolták, a következő volt: a járvány „Isten akarata”, bűneink miatt következett be, tehát nem érdemes vele sokat foglalkoznunk azon túlmenően, hogy imádkozunk, és ígéretet teszünk arra, hogy megjavulunk.

⁷ FÜGEDI ERIK: Verba volent...Középkori nemességünk szóbelisége és az írás. In: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI ERIK. Budapest, 1981. 437.

1. ábra: Az anyakönyvek alkalmassága az 1691-1742. közötti pestisjárványok vizsgálatára a szűkebb értelemben vett, Erdély nélküli Magyarország (Az egyes időszakokban vezetett anyakönyvek aránya az 1880. évi adatok százalékában)

Forrás: a szerző számításai az egyházi névtárak anyakönyvezés kezdeteire vonatkozó adatai alapján. (A román görögkeleti egyház anyakönyveinek adatait nem volt módunk rekonstruálni.)

Ez a forráshiány pedig nem fogható teljes mértékben sem a török háborúk pusztítására, sem az ellenreformáció nyomására. Az anyakönyvekkel alig rendelkező *Keleti Kárpátok Ungtól Máramarosig* terjedő része például soha nem került török uralom alá és az itt élő görög katolikusokat nem érintette a rekatolizációs nyomás sem. Egyszerűen sem a lelkészek számottevő része, sem a hívek többsége számos régióban sokáig nem igényelte azt, hogy túllépjen a szóbeliség világán, és erre a 18. század második feléig a világi és egyházi főhatóságok sem kényszerítették őket megfelelő szigorral.

Még a 18-19. században is — amikor már felsőbb nyomásra kialakul a járványokkal kapcsolatos írásos ügyintézés — gyakran találunk terjedelmes fehér foltokat egy-egy járvány rekonstrukciójának kísérlete során. Számos ok rejtőzhet ennek hátterében. Meghalhat az anyakönyvet vezető lelkész és nem, vagy nem azonnal áll valaki a helyére. A járványtól való félelem miatt a közszolgák egy része igyekszik távol maradni a fertőzött területektől, így információik gyakorta pontatlanok, másodkézből szerzettek, a valós helyzet gyakran keveredik bennük a rémhírekkel, s az utókor kutatójának esetenként igen nehéz a fennmaradt töredékes részletekből a teljes történetet kibogozni. Ráadásul a hagyományos világ járványainak időszakában a közfeladatokat ellátók túlnyomó többsége nem képzett szakember, hanem társadalmi pozíciójának, származásának köszönheti rangját és beosztását, így az esetek többségében ténylegesen nem rendelkeznek a feladata ellátásához szükséges ismeretekkel, készségekkel és beállítottsággal.

Máramaros megye esetében például az 1831. évi kolerajárvány idején többnyire orvosi ismeretekkel nem rendelkező, ideiglenesen kinevezett biztosok, a helyi bírók és az itt fekvő kamarai uradalom, illetve a sóbányák tisztviselői voltak kénytelenek adatokat szolgáltatni a kolerajárvány előrehaladásáról, a népesség egészségi állapotának változásáról a megye és a régió kolera biztosára. Összehasonlítva viszont egymással az orvosok és nem orvosok által írt jelentéseket, egyértelműen látható, hogy az utóbbiak csak az esetek 40 százalékában merik azt mondani, hogy kolerás halottat láttak, a halálósok szerintük felerészben csak „kolera-gyanúsak”, vagyis bizonytalanok voltak a halálok megállapítása terén.

1. táblázat: 1831. évi kolerajelentések az adatszolgáltató képzettsége/foglalkozása szerint

Forrás: MOL C 66. Fons 12. 1831. pos. 2867.

Tudósító foglalkozása	A megállapított betegség				A betegek sorsa			N
	valóságos kolera	kolera gyanús	más betegség	megbetegedett	meghalt	meggyógyult	még beteg	
Orvos	75,6	4,7	19,7	100,0	36,8	25,4	37,8	193
Kolera-biztos	46,3	31,3	22,4	100,0	64,2	0,0	35,8	67
Köztisztviselő	32,6	58,5	8,8	100,0	67,9	18,1	14,0	193
Összesen	53,0	31,6	15,5	100,0	54,1	18,5	27,4	453
N	240	143	70	453	245	84	124	

Még hiányosabban írták össze a megbetegedettek adatait, mivel csak a halottak számában voltak biztosak, ám abban, hogy hányan betegek, illetve a még élő betegek közül kik tekinthetők kolerásnak, nem. Ebből következőleg viszont az orvosi ismeretekkel nem rendelkező jelentéskészítők által gyűjtött adatok kétséges értékűek és ezek alapján csak

igen bizonytalan megbetegedési és letalitási mutatókat⁸ számíthatunk ki. Tekintettel viszont arra, hogy a különböző forrásokból, különböző képzettségű személyektől származó, eltérő minőségű és pontosságú jelentések adatai mind a megyei, mind az országos összegzések alkalmával ténylegesen egybeolvadtak, mindez lerontotta a végeredmények megbízhatóságát. Kétségeink sajnos minden valószínűség szerint megalapozottak lehetnek nem csak a megyei, hanem az országos végeredmények pontosságára is. Egészen a 19. század végéig számolnunk kell azzal, hogy a járványhalálozást a hivatalos adatok rendszeresen és tetemes mértékben alábecsülik, ugyanakkor a megbetegedések számszerűleg gyakran még hiányosabb regisztrációja miatt az egyes járványok súlyosságát, veszélyességét gyakran felülértékelik.

Nem ritka az olyan eset sem, amikor nagy járványok politikai harcok, fegyveres küzdelmek közepette törnek ki. A nagy létszámú, ide-oda vonuló hadseregek kevésbé higiénikus körülmények között élő katonatömegei ideális járványterjesztők. Ugyanakkor az elitből rekrutálódott helyi adminisztráció, melynek az események közepette gyakran személyes érdekei (pozíciója, vagyona, sőt sorsa) forognak ilyenkor kockán, sokszor nem tud, vagy éppenséggel nem is akar elegendő figyelmet szentelni a járványokkal kapcsolatos hivatalos ügyintézésnek. A járványveszély figyelésének feladatát gyakran felülírja a politika.⁹

A leggyakoribb problémát talán mégis a hanyag ügyintézés okozza, mely gyakran még a 19. század második felében, az elvileg már polgárosodottabb viszonyok között is megfigyelhető. *Máramaros* megye hivatalnokai például, mint arról az országos összesítőben számtalan változtatás nélkül átmásolt adat tanúskodik, az utolsó, 1872-1873. évi kolerajárvány alkalmával is csak 40 százalékos mértékben teljesítették adatszolgáltatási kötelezettségüket (2. táblázat¹⁰). Az országos összesítésben 25 időszakból csak 10 esetben találkozunk eredeti máramarosi jelentések adataival, sőt úgy tűnik, hogy zárójelentésük is hiányzik vagy legalábbis nem készült el a összesítő lezárásáig. A országos jelentés összegzői nem tudtak mást tenni, mint az információk lyukak betömése érdekében egy-egy máramarosi adatot akár több ízben is átmásoltak.¹¹

Utolsó, de egyáltalán nem lényegtelen problémaforrásként kell említenünk a járványokra vonatkozó forrásanyagok igen hiányos megőrzését és gyakran nem kellő feltártságát. A levéltárak számára ugyanis a járványiratok gyakran jelentettek problémát. Jelentős részük ad hoc szervezetek működése során keletkezett, gyakran nem illeszkedtek a hivatali iratkezelés rendjét követő raktározási rendbe, ráadásul a járvány megszűnése után a megyék, városok ügyintézése számára többnyire elvesztették jelentőségüket.

⁸ Letalítás alatt a szóban forgó járványban megbetegedettek körében bekövetkezett halandóság százalékos aránya értendő. (VARGÁNÉ-BOJÁN 104.)

⁹ A Kárpát medence történetében ez a helyzet többször is bekövetkezett. Kirívó példaként említhetjük meg ezek közül az 1709–1711. évi pestist, valamint az 1848–1849. évi kolerajárványt, valamint az 1918. évi influenza járványt („spanyol nátha”), melyekről igen-igen szórványosan rendelkezünk részletes, megbízható és hiteles információkkal, szemben a politikai és hadieseményekre vonatkozókkal. De ide sorolható a török háborúk időszakának számos további pestisjárványa is, melyekről hasonlóképpen alig van információnk, szemben a több tucatnyi kisebb-nagyobb, sokszor csak helyi vitatható jelentőségű hadjáratral és portyával. Pedig biztosra vehető, hogy e járványok emberi ára többszöröse volt a harci cselekmények során elpusztultak számának, és sokkal inkább tehető felelőssé a Kárpát medence népességének településszerkezetében és etnikulturális összetételében a 16–18. század során lejáratott változásokért, mint maguk a katonai akciók.

¹⁰ Ld. a Mellékletet! (A Szerk.)

¹¹ Az első, 1831. évi kolerajárvány esetében Máramaros megye adminisztrációja még ennél is restebb volt az adatszolgáltatás terén Vö. FARAGÓ TAMÁS: *Máramaros és a kolera (1831–1893)*. Kézirat a *Romanian Journal of Population Studies* számára. (Továbbiakban: FARAGÓ, 2008.)

Szemben az adóügyekkel, végrendeletekkel, birtokiratokkal, az egyes családok származását bizonyító dokumentumokkal vagy a katonaaállítási ügyekkel, ezekre az iratokra utólag már senki sem volt kíváncsi. Csak koloncot jelentettek mind a hivatalok, mind az iratok őrzésére hivatott levéltári szervezet számára. Az az érzésünk, hogy ez vezetett oda, hogy a pestis- és kolerajárványokkal, valamint a himlővel kapcsolatos iratok és oltási jegyzékek túlnyomó többségét az idők folyamán kíméletlenül kiselejtezték. Csak esetlegesen, véletlenszerűen maradt fenn belőlük az utókor számára egy-egy töredék.

Talán annyi lehet a vigaszunk, hogy a kutató számára minden bizonytalansággal teli feladat, ha olyan „puzzle-jellegű” képet kell összeraknia, ahol biztosan tudja, hogy a szükséges elemek egy része örökre elveszett. Az alábbiakban megpróbálunk tehát néhány ötletet bemutatni, amelyek segítségével a nehézségek, adathiányok és pontatlanságok egy részén ismereteink és tapasztalatunk szerint túl lehet lépni.¹²

Esetvizsgálatok

Különösen a 18. század közepét megelőző időszak járványainak során találjuk szembe magunkat azzal a problémával, hogy igen hiányosak a számba jöhető források (bár, mint említettük, a selejtezések miatt egy-egy lokális vizsgálatnál ezzel később is számolnunk kell). A megoldást két irányban kereshetjük a nagyon forráshiányos járványok esetében. Egyrészt olyan társadalmi csoportok járványos időszakokra vonatkozó adatait kísérelhetjük meg elemezni, amelyek az átlagosnál jobban dokumentáltak. (Ide sorolható az egyházak, a kolostorok, főúri udvarok népessége, a katonaság, a közép- és főnemesség, valamint az értelmiség, főleg a közigazgatási adminisztrációt végző hivatalnokok.)¹³ Másrészt direkt források híján sokat segíthetnek a pénzügyek és a vagyonhoz kapcsolódó jogügyletek elemzése is a direkt források híján. A végrendeletek, adás-vételek, családi öröklések és osztozkodások, árvaszéki és gyámsági ügyek rövid időszak alatt történő megszorodása egy-egy város vagy uradalom területén mind-mind utalhatnak egy halandósági katasztrófa méretére, időzítésére is annak ellenére, hogy főképp annak társadalmi-gazdasági hatásait tükrözik.¹⁴

Általában a vagyonnal és a pénzügyekkel kapcsolatos forrásanyag eredetileg is bővebb és pontosabb volt, egyúttal jobban megőrződött, ezért gyakran sikeresen segítségül hívható. *Máramaros* megye esetében például a telkek pusztasodására vonatkozó infor-

¹² A példák kapcsán jórészt máramarosi kutatásainkra támaszkodtunk. Vö. 2005. FARAGÓ, 2008. Továbbá: FARAGÓ TAMÁS: Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig I. *Történeti demográfiai évkönyv* 6. (2005.) (Továbbiakban: FARAGÓ, 2005.) 19-78. FARAGÓ TAMÁS: Adatok a pestisjárványok magyarországi történetéhez: a máramarosi példa. *Korall* 8/30 (2007) (Továbbiakban: FARAGÓ, 2007.) 19-60. E mellett a nyugat-európai példák lehetnek még hasznosak számunkra. (Ezek irodalmát ld. a továbbiakban!)

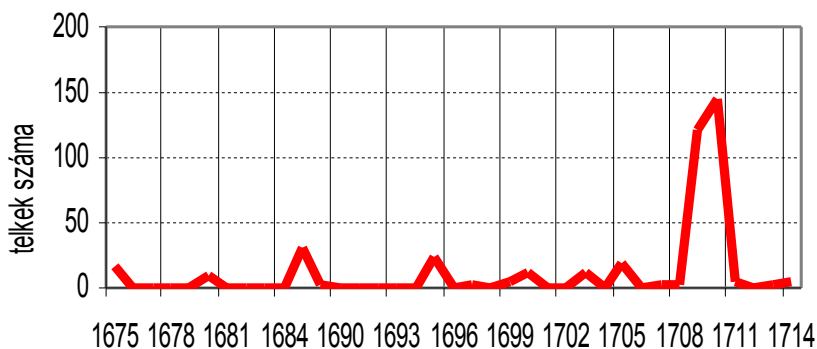
¹³ Néhány példa: EMERY, RICHARD W: The Black Death of 1348 in Perpignan. *Speculum* (1967) 42, no. 4: 611-623. BIRABEN, JEAN-NOEL: La mortalité des évêques siégeant entre 1220 et 1458 sur le territoire actuel de la France. In: *La mesure des phénomènes démographiques. Hommage à Louis Henry*. Paris, 1977. 467-480. A korai időszakból vett példák nem véletlenek. Benyomásunk szerint a források fennmaradását, részletességét és megbízhatóságát tekintve a 16-17. századi Magyarország inkább a 14-15. századi nyugat-európai társadalmakkal vethető össze.

¹⁴ COHN, SAMUEL K. JR.: The Black Death: end of a paradigm. *American Historical Review* (2002) 107, no. 6: 718-729. Vö. BLOCKMANS, W. P.: The social and economic effects of plague in the Low Countries. *Revue Belge de philologie et d'histoire* (1980) 58: 833-863. SMAIL, DANIEL LORD: 1996. Accommodating plague in medieval Marseille *Continuity and Change* 11. 11-41.

mációk mind megyei, mind azon belül községi szinten jól mutatja az 1709–1710 évi pestis nyomait, pusztításának nyomait (2. ábra) annak ellenére, hogy természetesen szükség volt az adatok némi korrekciójára.¹⁵

2. ábra

**A puszta telkek száma keletkezésük időpontja szerint
Máramaros megyében
(1675-1714)**

Forrás: az 1715. évi országos összeírás (2004) után számítva

Ugyanezen pusztásodási adatokat az utolsó, 1742. évi máramarosi pestis alkalmával bekövetkezett halálesetekhez viszonyítva, — ahonnan nominális halálozási jegyzékkel is rendelkezünk — egyértelműen bizonyítható, hogy a puszta telkek és a pestisben elhalálozottak száma között igen szoros az összefüggés.

Nem egészen ez a helyzet viszont a menekültek esetében, ahol a járvány, mint kiváltó ok mellett már egyéb szempontok — a menekülő jogi státusa, jobbágy esetében a földesúrhoz/uradalomhoz való viszony, a gazdálkodási perspektívák — is szerepet játszhattak az elvándorlók számának és arányuknak alakulásában.

¹⁵ A szóbeli bevallások adatai — különösen, ahogy az időben megyünk visszafelé — az 5-re és 0-ra végződő évek esetében sűrűsödnek (ami egészen a 19. század végéig gyakran tapasztalható a korbevallásoknál is), ez azonban esetünkben a pestis okozta csúcsot nem befolyásolja. Problémát inkább az okozott, hogy a pusztásodási bejegyzések némileg egyenetlenek: a falvak negyed része és az öt kamarai mezővárosból négy a vizsgálható 45 év alatt egyetlen pusztásodást sem jelentett, ami irreálisnak tűnik. (Az 1715. évi összeírás [2004] után számítva).

3. táblázat: Az 1742. évi pestis nyomai Máramarosban az 1743. évi dicalis összeírás alapján. (A pusztásodás és a menekültek számának összefüggése a pestishalálozásokkal.)

Forrás: Arhivele Naționale Direcția Județului Maramure Fond 45.

Inv. 629, no. 31.

Járás és kerület	Adózók száma	puszta telkek 1743-ban	menekültek	feltételezett adózók 1743 előtt	puszta telkek az 1743. évi adózókhoz viszonyítva (%)	menekültek	Falvak száma
Alsó	566	435	250	1251	34,8	20,0	19
Kaszói	643	632	135	1410	44,8	9,6	18
Szigeti	730	674	329	1733	38,9	19,0	25
Összesen	1939	1741	714	4394	39,6	16,2	62
ebből							
úrbéres	834	622	339	1795	34,7	18,9	33
kuriális	1105	1119	375	2599	43,1	14,4	29
ruszin	978	750	431	2159	34,7	20,0	36
román	961	991	283	2235	44,3	12,7	26

Korrelációs összefüggések

Etnokulturális és jogi státus szerinti településcsoportok	Pestis-halottak és menekültek kapcsolata	Pestis-halottak és puszta telkek kapcsolata	Menekültek és puszta telkek kapcsolata
román falvak	0,4433	0,8122	0,8271
ruszin falvak	-0,1608	0,4660	0,2392
kuriális falvak	0,1007	0,7071	0,2496
úrbéres falvak	0,0792	0,6393	0,3777

Megjegyzés: Az összeírás fennmaradt anyaga hiányos, az alsó járás nagyobb része, a felső járás, a bocskói uradalom valamint a városok, vagyis összesen körülbelül a települések 40 százalékának adatai ismeretlenek.

Az 1742. évi máramarosi pestis alkalmával a fertőzött települések köré állított kordonok adataiból nem csak a pestis területi kiterjedését lehetett viszonylag nagy pontossággal rekonstruálni, hanem annak időbeli előrehaladása is kimutatható volt. Ez alighanem más régiókban is követhető megoldás, mert tapasztalatunk szerint a korabeli megyei adminisztrációk sokkal több gondot fordítottak a járvány során felmerült közbiztonsági intézkedések költségeinek összegzésére és annak legalább adóelengedés formájában történő

megtéríttetésére, mint a járvány emberi veszteségeinek megállapítására.¹⁶ E jegyzék alapján viszont módunk volt a járvány területi kiterjedésének több időmetszetben történő rekonstrukciójára.¹⁷

Ahol rendelkezésünkre állnak az anyakönyvi adatok, ott részletesen rekonstruálni tudjuk a járvány szóban forgó településen történt lefolyását és egyúttal módunkban áll a katasztrófára vonatkozó hiányzó iratanyag információit pótolni, illetőleg a meglévő dokumentumok valóságtartalmát ellenőrizni. A 19. századi kolerajárványok esetében — melyek időszakára vonatkozóan a mai *Magyarország* és *Burgenland* területéről egyházközségi szinten, nem nominális bontásban az évenként összegzett népmozgalmi adatok nyomtatásban is rendelkezésünkre állnak¹⁸ — ugyanezeket a vizsgálatokat egy nagyobb régióra vonatkozóan is el tudjuk végezni. Az anyakönyvekből megállapítható „túlhalalozások” — a járványmentes évek halandósági szintjét meghaladó mértékű halandósági veszteségek — mértékéből a hivatalos jelentéseknél pontosabban megbecsülhető a járványhalandóság valódi nagysága is.¹⁹ Ha nem állnak rendelkezésünkre ilyen összegzések, illetőleg az anyakönyvi adatok eredendően hiányosak a vizsgált korszakra nézve, akkor a járvánnyal fertőzött települések száma alapján is következtetni lehet egy járvány méretére és területi kiterjedésére. A *Helytartótanács* ugyanis folyamatosan értesítést kért a járványhelyzet településenkénti alakulásáról s e jelentések egy része (főként *Károlyi Sándor* hagyatékában) fennmaradt.²⁰

Mint korábban említettük, a járványokra vonatkozó források hol a készítés, hol a különleges helyzet okozta bizonytalanságok miatt mindenképpen komoly ellenőrzésre szorulnak, mely nem állhat meg a hagyományos formai alapokon nyugvó kritikánál. Először is ellenőrizni kell az adott járványra vonatkozó források időbeli és területi teljességét. Gyakori jelenség ugyanis a korábbi korszakok összeírásai esetében, hogy a számszerű adatok összeállításával gyakran tisztában nem levő (vagy a jelentések hiányait szándékosan titkolni igyekvő) hivatalnokok nem teljes adatsorokat összesítenek — előfordul, hogy egy megyei összesítésből akár több járás adatai is hiányozhatnak — és küldenek fel a főhatóságnak.²¹

Ha a tér- és időbeli teljességet sikerült megállapítani (illetőleg a hiányokat korrekciókkal kiegészíteni), akkor rekonstruálnunk kell a járvány okozta veszteségek méretét és

¹⁶ Későbbi levéltári kutatásaink során *Nagybányán* előkerült az 1742-1743. évi máramarosi pestis áldozatainak csaknem teljes névszerinti jegyzéke, ennek összesített eredményeit azonban a megye nem küldte fel sem a régió pestis biztosának, *Károlyi Sándornak*, sem a helytartótanácsnak. (A félben maradt országos összesítőben fele akkora népességszámmal szerepel a megye, és a veszteséglistának az országos levéltárban őrzött iratok között sincs nyoma, szemben a megye által igen precízen összeállított kordonállítási költségek összesítésével és az annak megtérítésére irányuló kérelemmel. (FARAGÓ, 2007. 37–40.)

¹⁷ FARAGÓ, 2007. 40. (térkép).

¹⁸ *A népmozgalom főbb adatai községenként, 1828-1900.* Összeáll. KLINGER ANDRÁS Budapest, 1972–1984. 8 kötet.

¹⁹ MÁDAI LAJOS: Hat nagy kolerajárvány és a halandóság Magyarország dél-dunántúli régiójában a XIX. században. *Demográfia* (1990) 33, no. 1-2. 58-95. Már *Keleti Károly* is a halandósági adatok alapján hajtotta végre az 1872–1873. évi kolerajárvány hivatalos veszteségadatainak korrekcióját. (KELETI KÁROLY: *Magyarország népesedési mozgalma 1864-73-ban és a cholera.* Budapest, 1875. 56.)

²⁰ E módszer alkalmazhatónak látszik az utolsó, 1738-1742. évi pestisjárvány monografikus feldolgozására is, mellyel kapcsolatban *Dávid Zoltán* csak az első lépéseket tehette meg. DÁVID ZOLTÁN: Az 1738–40. évi pestisjárvány pusztítása Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények* (1973) 69–70: 75–130. Vö. FARAGÓ, 2007. 49–51.

²¹ A módszer, legalább is a 19. század közepéig, gyakran „bejön”, mert a központ hivatalnokainak inkább csak az tűnik fel, ha egy jelentés nem érkezik be, a teljességet nem mindig szokták ellenőrizni.

a járvány veszélyességét. Ennek kapcsán már érdemes a megbetegedések (a morbiditás) és a letalitás, valamint az összesített halandóság mutatóinak első változatban történő kiszámítását elvégezni, ugyanis amennyiben nagyon valószínűtlennek látszó értékeket kapunk, ismét döntési helyzetbe kerülünk. Vagy megkíséreljük a helytelennek látszó adatok valamiféle korrekcióját, vagy a források egy részét csekély megbízhatóságuk miatt inkább kivesszük a vizsgálatból. (Alighanem jobban járunk, ha megbízható adataink vannak egy kisebb területre, mint megbízhatatlanok egy teljes megyére vonatkozóan.)

Ha a járványadatok korrekcióján túljutottunk, akkor következik a járvány tényleges súlyának megállapítása, értékelése és az összehasonlító vizsgálatok elvégzése. A legnagyobb problémát (és a legtöbb munkát) ebben az esetben a járvány előtti és utáni népmozgalom, illetőleg a mutatók alapját képező népességnagyság adatok összeállítása jelenti. A Kárpát medence vonatkozásában ugyanis az 1784–1787 évi első népszámlálást, illetőleg a (községsorosan nagyjából nem ismert) 1772–1783 között készült lélekösszeírásokat megelőzően település szintű népesség adatokkal csak kivételes esetekben rendelkezünk, a népmozgalmi adatok használható minőségű, megyénkénti hivatalos összesítése pedig csak 1851-ben kezdődött meg.²² Vagyis a mai Magyarország területén kívül álló területekre, valamint az 1828 előtti időszakra vonatkozóan az anyakönyvi adatok is csak a maguk természetes formájában (eredetiben vagy filmmásolatban) állnak rendelkezésre, átírásukra, adatbázisba szervezésükre a szomszédos államokban (a régi adatokra itthon sem) eddig nem történt kísérlet, szemben Angliával, Németországgal, vagy a Skandináv államokkal.

A hiányzó anyakönyvi adatok sorozata természetesen csak fáradtságos munkával pótolható, ezért célszerű ilyen esetben — amennyiben lehetséges — valamilyen mintavétellel próbálkozni. A népességszámra vonatkozó adatok szükség esetén pótolhatók a házak számával (amennyiben az megállapítható), illetőleg végszükség esetén megpróbálkozhatunk a népességszám becslésével is. Utóbbira nézve felhasználhatók egyrészt az adózó háztartások nem adózók mértékével korrigált adatai, valamint a 18-19. század pontosabb népességszámai alapján, a kamatos kamat elvét véve figyelembe kiszámított népességnövekedési ütemek. (Célszerű a kettőt párhuzamosan, egymással egybevetve alkalmazni.) Becslések alatt azonban semmi esetre sem a kizárólag az adózó háztartásokra vonatkozó, ötletszerűen megállapított szorzószámokat értjük, szorzószámot értünk, hanem a népességnövekedés, a laksűrűség és a háztartásszerkezet vizsgált időszakhoz közelálló ismeretén nyugvó körültekintő számításokat elvégzését.

Összegezés

A fentiekben röviden megkíséreltük áttekinteni, főként a pestis- és kolerajárványok vizsgálata során szerzett tapasztalataink alapján a hagyományos világ halandósági katasztrófáinak demográfiai elemzése során előálló nehézségeket, és egyúttal javasoltunk néhány módszert a problémák egy részének megoldására, a források hiányainak, illetve minőségi problémáinak áthidalására. A puding minőségének tesztelésére vonatkozó régi angol mondásra utalva azt kell mondanunk, hogy természetesen az eredmények minősége az,

²² Az 1772 és 1783 közötti lélekösszeírások (Conscriptio Animarum), illetve az 1804 és 1847 közötti nememesek összeírása (Conscriptio Ignobilium) során történetek kísérletek a népmozgalmi adatok bekérésére is, azonban eddig nem találtunk olyan jelentésre, amely a későbbiekkel összehasonlítva reális nagyságrendeket adott volna.

ami az egy-egy járvány elemzésébe befektetett munkát értékeli. Zárásul mindössze két megjegyzést szeretnénk tenni. Az egyik valahogy úgy foglalható össze, hogy a járványok demográfiai vizsgálata igen fontos, és — főképp az 1800 előtti időszakra vonatkozóan — igen elhanyagolt része mind a népességtörténetnek, mind szélesebb értelemben véve a Kárpát medencei társadalmak történetének. Úgy véljük, hogy érdemes ebbe energiát fektetnie annak, aki szereti a nehezen megfejthető izgalmas rejtvények megoldását. Másik megjegyzésünk pedig arra vonatkozik, hogy a magyar, illetve Kárpát medencei népesség múltjának feltárásában csak akkor remélhetünk komoly előrelépést, ha az étellel és halállal, a népesség múltjával (és természetesen jelenével és jövőjével) foglalkozó kutatók száma eléri, illetve túllépi azt a kritikus tömeget, amely lehetővé teszi a tematikus specializációt, az értelmes szakmai vitákat, egyáltalán a szakmai közéletet. Ez a tágabb értelemben vett témakör „alulkutatott” még a mai *Magyarország* területére vonatkozóan is, nem hogy az egész történeti országterületre nézve. Pedig talán van akkora tudományos jelentősége, mintha valaki egy szabadságharc vagy politikai küzdelem 273-ik monográfiája vagy forráskiadványa írásának, illetve összeállításának akar neki kezdeni.

SZLOVÁK–MAGYAR POZÍCIÓHARC ÉS NYELVKÉRDÉS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI SZLOVÁKIAI IPAROS TÁRSADALOMBAN

Az alábbiakban a szlovákiai iparos társadalomban tapasztalható, az etnikai törésvonalak mentén kialakult érdekkellentéteket szeretném bemutatni. A kérdéskört a szlovák–magyar viszony egyik alig vizsgált aspektusából, a gazdasági, különösen az iparos érdekérvényesítések szempontjából közelítem meg. A szlovákiai iparosság nemzetiségileg heterogén halmazt alkotott, a szlovákok mellett a legnagyobb csoportot a magyar és a német iparosok képezték. A tárgyalt korszakban az egységes iparos érdekvédelem sarokkövévé éppen az a kérdés vált, hogy a nem szlovák iparosokat lehetséges-e bevonni a szlovákiai iparos döntéshozatali folyamatokba, és ezzel a rövid- és hosszú távú elképzelések megvalósítása megegyezően nyugszik-e vagy konfrontáció és bizalmatlanság árnyékolja-e be a nyelvileg és kulturálisan különböző közösségek egymáshoz való viszonyulását. Egy erős érdekképviselet olyan csoportokra támaszkodhatott volna, amelyek összekapcsolják akarataikat az egész társadalom nézeteivel, szükségleteivel és érdekeivel. Az alábbiakban, figyelembe véve a problémakör összetettségét és az alap kutatások hiányát, csupán a szlovák–magyar reláció néhány tényezőjének a bemutatására törekszem, így nem foglalkozom a szlovák iparos szervezetek kiépítésének folyamatával, hanem az iparosszövetség kialakítását és a kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesítését vizsgálom.

Céhek, iparosok, etnicitás

A magyarországi céhes termelés és a céhszervezet több tényező együttes folyamánként alakult és változott a 14–19. század között. Befolyásolták a táji-földrajzi adottságok, a történeti meghatározottságok, a kulturális háttér, az árutermelés technikai-műszaki színvonala, a piaci kereslet és kínálat; a nemzetiségi, nyelvi sajátosságok csak az egyik nem éppen a legnagyobb súlyú részszerepet képezték.¹

Az egykori felső-magyarországi régió kisiparosságának történeti gyökereit a középkori, etnikailag sokszínű kézművességben és szerveződéseiknek az előképeit a céhszervezetben, a németországi példákat követő testvérszövetségekben (*fraternitas*, *Bruderschaft*), tehát az egyes szakmabeliek érdekszervezeteiben fedezhetjük fel.² A céhek azokban a nagyobb népességszámú, különböző kiváltságokkal rendelkező, gazdaságilag jelentősebb szabad királyi városokban, egyházi központokban és fejlődő mezővárosokban jöttek létre, amelyekben a növekvő kereslet következtében szakosodott kézművesiparágak alakultak ki. Helyi szinten a céhek a tagok érdekvédelmét látták el, gondoljunk csak a kontárok, a céhen kívüliek elleni fellépésükre vagy a versenyhelyzetek semlegesí-

¹ *Magyar néprajz III. Kézművesség*. Szerk.: NAGYBÁKAY PÉTER Budapest, 1991. (Továbbiakban: NAGYBÁKAY) 30–31. A magyarországi céhek Európában elfoglalt helyére ŠPIESZ, ANTON: *Das Zunftwesen des Königreiches Ungarn und sein Platz im Gesamteuropäischen Zunftwesen*. In: *Internationales Handwerksgeschichtliches Symposium, 20–24. 11. 1978*, Szerk.: SOMKUTI ÉVA–ÉRI ISTVÁN–NAGYBÁKAY PÉTER Veszprém, 1979. 293–307. A mai Szlovákia területének céhfejlődésére ŠPIESZ, ANTON: *Remeslo na Slovensku v obdobjí existencie cechov*. Bratislava, 1972.

² NEMESKÜRTHYOVÁ, ĽUDMILA: *Počiatky cechov na Slovensku (Porovnanie s vývojom v Nemecku a Čechách)*. In: *Zborník Slovenského národného múzea, História, LXXX, 26. 1986. 215–226.*

tésére tett lépéseikre. Ezeken kívül pozícióőrzésre, jövedelembiztosításra, a király és a földesúr által adományozott kiváltságok és előjogok megszerzésére törekedtek. A céhes testületek státútumai nemcsak a szervezeten belüli hierarchiát rögzítették, a tagok jogait és kötelességeit szabták meg, hanem a társadalmi kapcsolatokat, nevezetesen a mester, inas és segéd közti viszonyt is szabályozták.³ A magyarországi kézművesség kialakulását és fejlődését nagyban meghatározta a városiasodás és településfejlődés, a városszerkezet földrajzi megoszlása, a népsűrűség, az iparágak szakosodása, a vidék, falu és város gazdasági egymásrautaltsága és az egyes etnikumok közötti kulturális mintaátvételek is.⁴

A kapitalista viszonyok kialakulása, az iparosodási hullám erősödése a 19. század első felében, majd kibontakozása a század második felében — *Bácskai Vera* megállapítása szerint — nem kis mértékben érintette a céhes szervezetet, hiszen a kiváltságos helyzetet élvező céhek monopolhelyzete megszűnt és kieleztettebbé vált a verseny a gazdasági szereplők között. Ennek ellenére térségünkben inkább a korabeli kézműipar funkcióváltásáról (helyi piacokra termelés) és szakosodásáról (a szolgáltató-javító munkák számának növekedése) lehet beszélni, mint a kézműves (céhes) világ gyökeres átalakulásáról.⁵ A magyarországi iparosítás elmaradásában vagy éppen akadályoztatásában befolyásuk és súlyuk csökkenése miatt kisebb szerepet játszottak, mert az iparfejlődést nagyobb léptékű, európai gazdasági folyamatok (tömeggyártás, specializálódás a külföldi piacokra, a versenyképesség növelése) határozták meg. Mindezek ellenére a kézművesipar továbbra is szorosan összekapcsolódott a mezőgazdasági vidékkel, amelynek lakossága megbízható fogyasztói réteget, a falusi és kisvárosi tér pedig fontos értékesítési lehetőségeket biztosított.⁶

A nyelvhasználat és ügyvitel kérdésköre és ezen keresztül az etnicitás és identitás vizsgálata nem éppen kutatott területe a szlovák gazdaságtörténet-írásnak, így ezen a helyen nem nyújthatunk teljes képet erről a jelenségről. Tény, hogy az egyes városok, tájegységek beszélt nyelvei és a regionális változatok egyaránt megjelennek az egy- és két-

³ NAGYBÁKAY, 32–37. NEMESKÖRTHYOVÁ, EUDMILA: 15. és 16. századi céhszabályzatok a mai Szlovákia területéről. In: *III. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1986. október 18–24.* Szerk.: NAGYBÁKAY PÉTER–NÉMETH GÁBOR Veszprém, 1988. 194–203.

⁴ A 11–12. századi hospesekre gondolhatunk vagy a 14. században a *ius Teutonicum* alapján lezajló telepítési hullámra, majd a török kiűzése után a *Felföldről* a 17–18. század folyamán az *Alföld, Bácska és a Bánát* németek és szlovákok általi szervezett betelepítésére. A népességvándorlások, a belső migráció következtében a magyarországi népcsoportok között a munkaszervezésre, a munkaeszközök és technikai vívmányok, a gazdálkodást irányító és felügyelő szervek, a munkafeltételek és termékellenőrzés vagy a szokásjog mintáinak átvételére és adaptálására is sor került. Vö. *Tanulmányok a kézműipar történetéből.* Szerk.: CSIFFARY GERGELY–DÓKA KLÁRA Veszprém, 1999. *Migráció.* Szerk.: NOVÁK VERONIKA Dunaszerdahely, 2001. *Fejezetek Somorja város történetéből. Történelmi konferencia a Zsigmond király által adományozott városi kiváltságok elnyerésének 600. évfordulója alkalmából.* Szerk.: STREŠŇÁK GÁBOR–VÉGH LÁSZLÓ Somorja–Dunaszerdahely, 2005. RÁBIK, VLADIMÍR: „Commorandi causa“ Príspevok k migrácii obyvatelstva na Východnom Slovensku v stredoveku v procese doosídlovania na nemeckom práve. In: *Studia historica tyrnaviensia III. K životnému jubileu Dr. H. C. Univ. Prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc. Katedra histórie Fakulty humanistiky Trnavskej Univerzity.* Trnava, 2003. 167–192. POKREIS HILDEGARDA: A németek betelepítése Diószegre II. József uralkodása idején. In: *Háztörténetek, Hausgeschichten, A dunántúli németek kulturális jellemzői, Konferencia Veszprémben 2004. október 14–15.* Szerk.: MÁRKUSNÉ VÖRÖS HAJNALKA–MÉSZÁROS VERONIKA Veszprém, 2006. 39–48.

⁵ BÁCCKAI VERA: A városi kézművesek gazdasági szerepe és társadalmi helyzete a reformkori Magyarországon. In: *II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium, 1982. augusztus 21–26.* Szerk.: DÓKA KLÁRA–ÉRI ISTVÁN–NAGYBÁKAY PÉTER Veszprém, 1984. 89–91.

⁶ BÁCCKAI VERA: Gazdaságtörténet-kézművesipartörténet-céhtörténet. In: *IV. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém 1980. december 1–2.* Szerk.: NAGYBÁKAY PÉTER Veszprém, 1981. 6–9.

nyelvű (német-szlovák, szlovák-magyar, német-magyar) írott forrásokban, a céhek, majd a 19. századi iparos egyesületek, ipartestületek belső agendájában és alapszabályzataiban. A kézművesek, iparosok és kereskedők szervezetei tehát a népesség nemzetiségi megoszlását (is) visszatükrözték.⁷

*A szlovákiai iparosság szervezetei*⁸

A kisiparosok érdekvédelmi szervezeteinek gyökerei a dualizmus korába nyúlnak vissza. A céhrendszert felszámoló magyar liberális törvényhozás új kereteket alakított ki, amelyek a szabad termékkereskedelem követelményeinek jobban megfeleltek, az iparágak és a vállalkozások szervezésével, a munkaerő foglalkoztatásával kapcsolatos feladatokat hatékonyabban elláthatták.⁹ 1918 és 1924 között a cseh országrészekben az osztrák, *Szlovákiában* és *Kárpátalján* a magyar ipartörvény maradt érvényben. Csehszlovákiában az 1924. december 1-jén kihirdetett 259. sz. ipartörvény az iparfajták három fő csoportját különböztette meg: az úgynevezett szabad iparágakat, a kézműipart és a hivatali engedélyhez kötött iparokat. Rögzítette az iparüzés kategóriáit, az önálló vállalkozás feltételeit és a kisüzemek működésének szabályait. Részletesen kitért a kisipari vállalkozás tevékenységére, bérletére, átvételére, a segédek, munkások és az inasok munkajogi, fizetési viszonyaira. Lehetővé tette inasiskolák alapítását és fenntartását. A törvény az állami közigazgatás (iparhatóság) számára előírta az ipartársulatok járási vagy városi szinten való létrehozását. *Pozsony* és *Kassa* városaiban a hasonló vagy rokon szakmák külön szakosztályokat is létrehozhattak. Az ipartársulatoknak a közigazgatási beosztáshoz kellett alkalmazkodniuk és a törvény által megszabott fél éven belül újra kellett alakulniuk. Ennek feltételét a tevékenységükhöz szükséges aktív vagyonállomány jelentette. A fél-

⁷ Ismereteim szerint, mégha érintőlegesen is, elsősorban a szlovák iparosság tekintetében ezt a témát *Michal Kalavský* vizsgálta, tanulmányában azonban a forráshivatkozás nagyrészt hiányzik. Ld. KALAVSKÝ MICHAL: Zrušenie cechov a problémy spoločenskoekonomickéj aktivizácie remeselníkov na Slovensku. In: *Zborník Slovenského národného múzea, 1988, História, LXXXI*, 28. 218–231. A szepességi szabó, szíjgyártó és asztalos céhek 18. századi statútumai a tagság elnyerésének egyik feltételül a német nemzetiséget szabták meg. Vö. LENGOVÁ, MIRIAM http://www.saske.sk/cas/2-2005/studia_lengova.html. AMBRUSOVÁ, URŠULA: Egy kassai fazekascéh magyar nyelvű írásos emlékei. In: *Musaeum Hungaricum I*. Boldogfa, 2006. 50–56.

⁸ A szlovákiai iparosság két világháború közötti történetéről még nem született levéltári alapkutatásokra támaszkodó összegző munka. Az egyik legújabb áttekintés *Ludovít Hallon* nevéhez fűződik, aki Szlovákia gazdaságfejlődésének vizsgálatakor az iparosság gazdasági-szociális helyzetét és érdekvédelmi szervezeteinek tevékenységét is értékelte. HALLON, LUDOVÍT: Príčiny, priebeh a dôsledky štruktúrnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska. In: *Slovensko v Československu 1918–1939*. Szerk.: BYSTRICKÝ, VALERIÁN Bratislava, 2004. 317–320, 357–360. A magyar ügyviteli nyelvű ipartársulatokra ld. GAUCSÍK ISTVÁN: A csehszlovákiai magyarság gazdasági szervezetei (1918–1938) Gazdasági egyesületek, szövetkezetek, ipartársulatok. *Korall*, 2004, 18. sz. 59–62.

⁹ Az 1859-es osztrák ipartörvény csak a ciszlajtán tartományokra vonatkozott. A törvény reformjára 1883-ban és 1885-ben került sor. *Magyarországon* az 1872-es VIII. tc. alapján hozták létre az ipartársulatokat, amelyeket a céhek megújított szervezeti folytatásának tekinthetünk. Az 1884. évi XVII. tc. az ipartestületek kialakításáról rendelkezett, ezek nagyobb önállóságot kaptak. Vö. RÓZSA MIKLÓS: Az első magyar általános ipartörvény iparigazgatási rendszere. In: *IV. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1980. december 1–2*. Szerk.: NAGYBÁKAY PÉTER–NÉMETH GÁBOR Veszprém, 1981. 122–159. RÓZSA MIKLÓS: A második magyar általános ipartörvény iparigazgatási rendszere a XIX. század végéig. In: *II. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1982. augusztus 21–26*. Szerk.: DÓKA KLÁRA–ÉRI ISTVÁN–NAGYBÁKAY PÉTER Veszprém, 1984. 111–190. KALAVSKÝ, MICHAL: Die Probleme der gesellschaftlichen Aktivierung der Handwerker nach der Auflösung der Zünfte. In: *III. Internationales Handwerks-geschichtliches Symposium, Band 1. 18–24. 10. 1986*, Szerk.: NAGYBÁKAY PÉTER–NÉMETH GÁBOR Veszprém, 1987. 199–208.

éves határidőn túl, még a régi alapokon működő társulatoknak be kellett szüntetniük a működésüket és fel kellett számolniuk.¹⁰

Az ipartársulatok sokrétű társadalmi, gazdasági és kulturális célokat vállaltak fel. A tagok számára anyagi segítséget nyújtottak, támogatták a művelődést, a szakképzést, biztosíthatták a közös kisipari termelést, az iparendedélyek kiadásával vagy megvonásával a kisipar védelmében befolyásolhatták a helyi üzleti versenyt, nyersanyagraktárakat, vásárcsarnokokat, szövetkezeti hitelintézeteket alakíthattak, ipari- és inasiskolákat, tanuló-műhelyeket, szaktanfolyamokat szervezettek. Ipari munkaközvetítéssel is foglalkozhattak. Nagyon fontos jogosítványuk volt, hogy kereteiken belül az egyes iparosokat összefogó (legkevesebb 30 tagot számláló) szakosztályok alakulhattak, amelyek érdekvédelmi munkát fejtettek ki. Hivatalosan vegyes jellegű szervezetek voltak (a megnevezésük: vegyes ipartársulatok), hiszen az iparágak legszélesebb spektruma a kereteik között összpontosult.¹¹

A szlovákiai iparosság társadalmi és gazdasági megszervezésében kulcsfontosságú szerepet kapott az ipartársulatok szervezeti egyesülése az egységes iparösszövetségben belül. Az ipartársulatok a szövetségeket, az ipartörvény előírásainak szellemében, kétféle módon hozhatták létre. Vagy területi alapon (járás, tartomány, iparkamara), vagy a szakágazatok szintjén valósulhatott meg. Ezek alapján beszélhetünk területi, illetve szakszövetségekről, amelyek a cseh területeken az etnikai megoszlást követték, míg *Szlovákiában* csak szlovák nyelvű szövetségek jöttek létre.¹²

Szlovák központosítás kontra magyar decentralizáció

A szlovákiai és kárpátaljai hatáskörrel rendelkező, kezdetben csak az északnyugat-szlovákiai régió megyéinek szlovák ipartársulatait tömörítő *Ipartársulatok és Grémiumok Országos Szövetsége (IGOSz) 1926. december 19-én* tartotta előkészítő közgyűlését *Turócszentmártonban*.¹³ Az alapszabályokat az ipari és kereskedelmi minisztérium *1927. március 26-án* fogadta el. A szervezet végleges megalakítására 1928-ban került sor, de tagsága 1938-ig vontatottan épült ki. A kelet-szlovákiai szervezetek *Kassán az Egyesült Iparosok Országos Szövetségét* alakították meg. A szövetségi szervezet decentralizálásával érveltek, szerintük a szlovákiai iparos szövetség alapját az ipartársulatok megyei szövetségei alkották volna. Az ipartársulati autonómia és öngazgatás gondolatát képviselték a kötelező belépéssel szemben, ami szerintük az ipartörvény szellemét és az intézményi autonómiát sértette. A mártoniak pedig éppen nemzetiségi alapon utasították el a megegyezést, a kassai szervezetet magyar ipartársulati szövetségnek tekintették.¹⁴

¹⁰ *Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1924.* Praha, 1924. 1575–1629.

¹¹ *Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1924.* Praha, 1924. 1608–1609, 1614–1622.

¹² *Československá vlastivěda. VI. zväzok.* Praha, 1930. 177–180. *Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi zo dňa 10. októbra 1924, č. 259 Sb. z. a n., so zákonami a nariadeniami o podomovom obchode, o závodných výboroch, o domáckej práci, o práci detí, o 8-hod. dobe pracovnej atd., ako aj s príslušnými rozhodnutiami najvyššieho správneho súdu.* Szerk.: FOLTÍN, FRANTIŠEK–ŠYKORA, ČENEK Bratislava, 1924. 246–249.

¹³ Hivatalos szlovák megnevezése: *Krajinský zväz živnostenských spoločností a grémií pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi.*

¹⁴ *Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa (Továbbiakban: ŠaBa, pob. Ša), Okresné živnostenské spoločenstvo v Šali (Továbbiakban: OŽS Ša), 17. doboz, 681/91.*

A központosító törekvésekkel szemben kikristályosodó regionális álláspontok között említhetjük a *Nyitrai Járás Vegyes Ipartársulatának* háromlépcsős koncepcióját, amely szerint a megyei szövetségeket (a nagymegyék területén) és a kamarai szövetségeket (az ipari és kereskedelmi kamarák területein) az ipartársulatok hozták volna létre, amelyeket a szlovákiai és kárpátaljai központi szövetség egyesített volna.¹⁵ A *Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat* véleménye szintén ehhez az állásponthoz állt közel: az iparkamarai irányítást és felügyeletet tartották elfogadhatónak, azzal az érveléssel, hogy a kamarák mindig is szoros összeköttetésben álltak az iparosság szervezeteivel, a kisipar és kereskedelem komoly érdekvédelmi szervezetének a szerepét is betöltötték, a kamarák képzett hivatalnokokkal rendelkeztek, és ezek miatt egy új intézmény létrehozását nem tartották szükségesnek.¹⁶

A viták lényegét nemcsak az ipartársulati rendszeren belüli pozíciók megszerzése alkotta, hanem felszínre kerültek a nemzetiségi ellentétek és a nyelvhasználat kérdése is. A kisebbségi nyelvek használatát az alkotmány és az 1926. február 3-ai, 17. sz. nyelvrendelet szabályozta. Az ipartársulat nyelvét a körzetében található lakosság számaránya szerint választhatta meg, de az államnyelv minden esetben elsőbbséget élvezett. Az ipartársulat által kiállított bizonyítványokon, ügyiratokon, ill. a bélyegzőn az államnyelv szerepelt az első helyen. A közgyűlések tárgyalási nyelvéről a résztvevők dönthettek, de mindig használhatták az államnyelvet is. Az ügyintézés államnyelven volt kötelesek intézni, de tekintettel kellett lenniük a kisebbségek számarányára. A felettes hatóságokkal államnyelven levelezhettek. Az ipartársulat alkalmazottainak bírniuk kellett az államnyelvet.¹⁷

A *Kassai Ipartársulat* 1926. december 13-án kelt körlevelében, amelyet a magyar tagságú ipartársulatokhoz intézett, a szervezeti rendszer decentralizálására, a megyeszövetségek létrehozására tett javaslatot. A megyeszövetségek képviselői alkották volna az országos ipartanácsot, amely közvetlen tanácsadója lett volna a miniszternek. A dokumentum a megegyezés egyik legnagyobb akadályára, a hátrányos nemzetiségi megkülönböztetésre is felhívta a figyelmet.¹⁸ A dunaszerdahelyi ipartársulat választmánya szintén a kisebbségi nyelvi jogok tiszteletben tartását követelte: „Az ipartársulat a szövetségbe leendő belépéstől ugyan nem zárkózik el, de mielőtt az ipartársulat nevében érdemlegesen nyilatkozna, szükségesnek tartja egyes kérdések tisztázását. – Éspedig 1.) A múlt év december havában Zsolnán és Turócszentmártonban történt egyes felekezeteket és nemzetiségeket sértő nyilatkozatokat az elnökség vissza nem utasította, azokat tehát hivatalosnak kell tekinteni. – Első feltétel tehát, hogy mindenféle felekezeti és nemzetiségi kérdés már eleve kiküszöböltesse, s egyedül az iparos és kereskedő osztály érdekei tartassanak szem előtt. – 2.) Szövetség székhelye Bratislava legyen, s a szövetség vezetőségében megfelelő képviselőt biztosítsák a társulat számára tagjai számarányához ké-

¹⁵ ŠaBa, pob. Ša, OŽS Ša, 11. doboz, 1567/1926, 1696/1926, 1229/926.

¹⁶ ŠaBa, pob. Ša, Okresné živnostenské spoločenstvo v Dunajskej Strede (Továbbiakban: OŽS DS), 1. doboz, Zápisnice valných a výborných zhromaždení (Igazgatósági és közgyűlési jegyzőkönyvek) 121–122, 155–156.

¹⁷ VIRSIK, ALEXANDER: *Ukážky zo živnostenskej praxe Slovenska. Pramene právnej praxe živnostenskej správy*. II. zväzok, Trnava, 1930. 819, 886–889.

¹⁸ ŠaBa, pob. Ša, OŽS Ša, 11. doboz, 1696/1926. A dokumentum publikálva GAUCSÍK ISTVÁN: Magyar ipartársulatok válogatott dokumentumai 1924–1938. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005, 1. sz. 155–157.

pest. 3.) *A társulatok által fizetendő évi hozzájárulás – tekintettel az ipartársulatok gyenge anyagi helyzetére – mérsékelt legyen.*¹⁹

A magyar ügyviteli nyelvű ipartársulatok trencsényi határozata 1927. április 10-én a belépésekről szóló közgyűlések elhalasztását kérte, Turócszentmártonnal szemben a pozsonyi székhely mellett tört lándzsát és az IGOSz következő közgyűlésének semleges helyszínéül *Trencsénteplicet* javasolta. A kialakult ellentétek azonban továbbra is fennálltak.²⁰ Az IGOSz előkészítő bizottságának lépései a járási testületek mielőbbi csatlakozását és a tömeges támogatást akarták kikényszeríteni. Válaszreakcióként a *Komáromi Járási Általános Ipartársulat* 1927. november 27-én az IGOSz vezetőségével zárt körű találkozót szervezett *Komáromban*, amelyen a kisebbségi nyelvi jogok betartásának garanciáit akarták elérni. A kezdeményezés, amelyen az egyik forrás szerint kb. 20-23 ipartársulat képviseltette magát, a komáromi iparosok a „magyar többségű társulatok” egységes platformját akarták megteremteni, s a kamarai szervezeten belül *Pozsony-központú* szövetséget képzeltek el.²¹ A találkozón részt vevő IGOSz elnöke, aki az ipartársulatok követelését, amely az adminisztrációban, a levelezésben és a taggyűléseken használt kisebbségi nyelvhasználat biztosítására vonatkozott, elfogadta és kijelentette, hogy a szövetség alapszabályát ilyen szellemben módosítják.

Az IGOSz 1928. december 9-én tartotta alakuló közgyűlését *Trencsényben*, azonban a székhely körüli vita nem dőlt el egyértelműen *Turócszentmárton* javára, hiszen az erről való szavazáskor csak minimális többséget kapott és a nyelvkérdés problémája is napirenden maradt.²² A központi szövetség alapszabályzatának 2. §-a a hivatalos nyelvről így rendelkezett: „*A Szövetség hivatalos nyelve a szlovák nyelv, ellenben a levelezésnél, tárgyalásoknál és személyes érintkezéseknél tekintettel kell lenni a Szövetségben képviselt más nyelvű ipartársulatok és grémiumok tagjaira.*”²³ A nem szlovák tagságú ipartársulatok a nyelvi garanciákat formálisan ugyan megkapták, azonban a gyakorlatban állandó harcot kellett vívniuk a kisebbségi nyelvhasználat jogosultságáért. A szövetség ugyan tényleg törekedett a rendeleteket, a levelezést, a jegyzőkönyveket stb. magyarul is megjelentetni és továbbképző tanfolyamokat is szervezett, de ugyanakkor szűkíteni is igyekezett a magyar nyelv használatát.²⁴ Az IGOSz tagságának kiépítését nemcsak ez a bizonytalan állapot, hanem a magas tagdíjfizetési kötelezettség is gátolta, amely a társulatok költségvetését jelentősen megterhelte. Az ipartársulatok óvatos közeledését, a feltételes csatlakozások és a tagságot elutasítók nagy számát ennek a számlájára írhatjuk.

A magyar ügyviteli nyelvű ipartársulatok 1931-ben két javaslatot is megpróbáltak elfogadtatni érdekeik érvényesítésére. A *Losonci Járási Vegyes Ipartársulat* kezdeményezte a szövetség átalakítását és a döntéshozatalokban a magyar képviselet elérését. A losonci ipartársulat hivatalnok, *Vitovszky József* a tervet azzal indokolta, hogy sem az iparosság, sem a kereskedőréteg nem rendelkezik megfelelő politikai képviselettel, ugyanakkor a gazdasági szervezeteiket sem hozzák létre egységes céllal és

¹⁹ ŠaBa, pob. Ša, OŽS DS, 1. doboz, Zápismice valných a výborných zhromaždení (Igazgatósági és közgyűlési jegyzőkönyvek) 162–163.

²⁰ ŠaBa, pob. Ša, OŽS Ša, 11. doboz, 623/27.

²¹ ŠaBa, pob. Ša, OŽS Ša, 11. doboz, 1092/1927; OŽS Ša, Igazgatósági jegyzőkönyv, 1927. november 24.

²² ŠaBa, pob. Ša, OŽS Ša, 17. doboz, 1980/1929, 681/29, 1030/29.

²³ ŠaBa, pob. Ša, OŽS Ša, 17. doboz, 1256/29.

²⁴ A *Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat* következetesen túlnyomórészt magyarul vezette az adminisztrációt. A nyelvi jogokra és a járás magyar többségére hivatkozva védekezett a felettes állami hatóságok nyomásgyakorlásával szemben. ŠaBa, pob. Ša, OŽS DS, 1. doboz, Zápismice valných a výborných zhromaždení výboru (Igazgatósági és közgyűlési jegyzőkönyvek) 43, 178, 339–340.

gyakran egymás tevékenységét akadályozzák. Elgondolása ezek miatt a fennálló struktúra reformjára törekedett. A rendszer alapját továbbra is a járási ipartársulatok alkották, a helyi szakcsoportokkal együtt, de új elemként jelentek meg a szakmák szerint létrehozott országos szakipari szövetségek szervezetei. Az országos ipari tanácsot a szövetség és a szakipari szövetségek képviselői alkották volna. Az IGOSz tehát továbbra is működött volna, de székhelyét Pozsonyba kellett volna áthelyeznie. A terv nem valósult meg.²⁵ Az IGOSz 1931. december 6-ai választmányi ülésén előterjesztett kezdeményezés is sikertelen maradt, a magyar titkárság felállításának javaslatát nem fogadták el, a magyar ipartársulatokkal való hivatalos érintkezés szabályozását, illetve kiépítését a kedvezőtlen pénzügyi helyzetre hivatkozva elhalasztották.²⁶

Összefoglalás

A többségi helyzetben lévő, az államalkotó nemzetiség pozíciójának előnyeit felhasználó szlovák iparosság egyik legfontosabb célkitűzése volt az egységes iparos érdekvédelem szervezeti kereteinek a kiépítése és ezzel a gazdasági intézményeken, illetve a kormányzati döntéshozó helyeken megfelelő képviselet és befolyás elérése. Ez a stratégia szervesen beleágyazódott az államhatalom és a politikai, valamint a gazdasági hatalom megszerzésével erőteljesen kibontakozó nemzetépítési folyamatba. A szlovák iparosság tekintetében ennek a folyamatnak kimutatható eredményei közé sorolható a jogilag intézményesített ipartársulati hálózat és az ipartársulatokat területileg megszervező szövetség megeremtése, az oktatási és szakmai szervezeti rendszer létrehozása (inasiskolák, továbbképző tanfolyamok), az iparosságot megszervező, irányító és felzárkóztatásán dolgozó fizetett és szakképzett hivatalnoki réteg kialakítása, valamint a hatékony lobbizás a kormányzat iparpolitikájának módosítására. A szlovák iparos szervezetek szakosodását pozitív jelenségnek tekinthetjük, mert a gazdasági önszabályozás elemeit is képesek voltak felmutatni, ugyanakkor fontos technikai-gazdasági döntéseknél lehettek jelen, de etnikailag zártak maradtak.²⁷ Ez a zártság nem tekinthető szokatlannak, hiszen szinte mindegyik kelet-európai kis népre vonatkoztatható, amelynek hiányzott a politikai és gazdasági elitje. A nemzetállamként szerveződő Csehszlovákiában az új szlovák gazdasági eliten belül létrejövő iparos vezetői csoport szintén a nemzeti és politikai identitás erősítésén dolgozott.

A szlovákiai szövetségalakítási törekvéseket a köztársaság fennállásáig több tényező, így a politikai elvárások, a vagyoni állapot miatti kiszolgáltatottság, a tagsági bázis vontatott kiépítése és főleg a nemzetiségi intolerancia akadályozta. A hatalomváltás után alakult szlovák szervezetek, amelyek a szlovák iparosság érdekeit karolták föl, az amúgy sem egységes kisiparos társadalmat még jobban atomizálták. Ezen túl a tagság beszerzése érdekében néhány cseh iparosszervezet is konkurensként jelentkezett. Az egységes iparosszövetség megalakítása a nemzetiségi ellentétek, a kisebbségi nyelvhasználat és ügyintézés akadályozása és az anyagi terhek miatt elhúzódott. A nyugati országrészek-

²⁵ ŠaBa, pob. Ša, OŽS Ša, 21. doboz, 646/31. A dokumentumot lásd GAUCSIK ISTVÁN: Magyar ipartársulatok válogatott dokumentumai 1924–1938. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005, 1. sz. 159–164.

²⁶ Uo. 167.

²⁷ Ezek a következők: *Slovenská remeselnicka a obchodnicka jednota, Štátny ústav pre zveľadovanie živnosti pre Slovensko a Podkarpatskú Rus, Krajinský zväz živnostenských spoločností a grémii pre Slovensko a Podkarpatskú Rus*. Lásd RUMAN, MILOŠ: Organizačná štruktúra živnostníctva na Slovensku. In: *Zlatá kniha Slovenska*. Szerk.: KOLESÁR, MILOŠ Bratislava, 1929. 345–352. ŠaBa, pob. Ša, OŽS DS, 28. doboz, 963/1936.

ben a szövetségek egyfajta korlátozott regionális megoszlását és a közigazgatási egységekhez való szoros kötődésüket tapasztaljuk, addig *Szlovákiában* ezzel szemben az figyelhető meg, hogy az iparösszövetség által egy központosított, és etnikailag homogén rendszert akartak kialakítani, azonban ennek a gerincét alkotó ipartársulatok száma még a 1930-as években is messze elmaradt a csehországiakétól.

A magyar iparosság vezetőinek a szövetség átalakítására és decentralizálására tett javaslatok kevés kézzelfogható eredménnyel jártak. Az általános gazdasági világválságban gyökerező jelenségekre való reagálás, az érdekvédelem különböző formái (tiltakozás, memorandumok betérjesztése, lobbizás, kommunikációs csatornák fenntartása az ipartársulatok között, szakmai folyóiratok alapítása, segély- és nyugdíjalapok) a korszakban végig jellemzők maradtak. A magyar ügyviteli nyelvű ipartársulatok érdekeinek országos szinten való érvényesítése fokozatosan beszűkült. Egy különálló magyar iparösszövetség kiépítésére az esély 1926/27-től mindjobban csökkent. A magyar kisiparosság ugyan létszámában, vagyonállományában és politikai támogatottság hiányában erőtlennek tűnt, de a gazdasági élet legalsóbb szintjein, elsősorban járási hatáskörökre gondolok, le nem bcsülhető mozgástérrel rendelkeztek: az adott járás iparosainak megszervezése számukra mozgósítható társadalmi bázist is jelentett és belső autonómiájuk, valamint jogosítványaik megőrzéséért következetes érdekvédelmi tevékenységet fejtettek ki.

2008. november 27-én *Budapest*en tartotta az *Országos Katolikus Gyűjté-
nyi Központ* levéltári napját, melyen az MFLSZ több tagja is részt vett. Az
egyházi levéltárosok a *Dr. Varga Júlia* és *Zsidi Vilmos* segítségével ismerked-
tek az a felsőoktatási anyakönyvek adatbázisban való feldolgozásának mód-
szertanával, illetve e feldolgozó munka középfokú oktatási intézményekre tör-
ténő kiterjesztésének lehetőségével.

MÁRFI ATTILA

VÖRÖS VINCE IRATHAGYATÉKÁNAK VÁZLATOS ISMERTETÉSE

A 2001-ben elhunyt jeles kisgazda politikus, évtizedekig tartó háttérbe szorítása ellenére is rendkívül tartalmas politikai és publicisztikai tevékenységet folytatott: a II. világháborút megelőző gazdamozgalmaknak, a koalíciós időszak kisgazdapárti reformjainak, az 1956-os nemzeti felkelés és a rendszerváltozás egyik aktív politikusa volt. Ezt a gazdag életutat még életében dokumentumfilm, önálló kötet és számos tanulmány is megörökítette, főleg arra a forrásanyagra támaszkodva, amelynek felvázolására vállalkozom.¹ Ennek ismertetése előtt viszont fontosnak tartom e politikusi pálya rövid ismertetését.

Vörös Vince rövid pályaképe

Vörös Vince a Baranya megyei Kisbicsérdén született 1911. február 23-án, kisparaszti családból. Szülei Vörös Kálmán és Tóth Mária. Iskoláit Kisbicsérdén járta, majd a *Szent-lőrinci Téli Gazdasági Iskolában* végzett, mely intézmény később a kalászos gazdamozgalmak kiinduló bázisa lett.² Igen korán, már az 1930-as évek elején jelentkezett a paraszti társadalmat érintő írásaival. Közéleti pályafutásának kezdete is erre az időszakra tehető. 1935-ben kezdődött politikusi működése, amikor belépett az akkori kormányzat ellenzékét képviselő *Független Kisgazdapártba*. Közéleti publicistaként három művére is fel kell hívni a figyelmet: *Gyertyagyújtás* (1937), *Beszélnék a barázdák* (1939), *Dűlőúton* (1940). Mégis elsősorban a Baranyából kiinduló *Kalászos gazdamozgalmak* és a *Magyar Parasztszövetségben* végzett munkája tette nevét országosan is ismertté. Ez utóbbi szervezetnek Kovács Béla lemondása után főtitkára is volt. 1944 decemberében a Debrecenben megalakult *Ideiglenes Nemzetgyűlés* jegyzője és tagja lett. 1945 nyarától a *Független Kisgazdapárt* főtitkárhelyettese, s politikusként a korszak meghatározó közéleti személyiségeivel tartott kapcsolatokat: elsősorban Nagy Ferenc, Illyés Gyula, Szabó Pál, Veres Péter és Kovács Béla nevét fontos megemlítenünk.³ Politikai pályafutását a Nagy Ferenc ellen 1947 tavaszán indított támadás törte ketté. Köztársaság elleni összeesküvés címén elítélték. 1949-ben végleg háttérbe szorult, s visszatért *Bakonyára*, ahol földjeit államosították, majd a kitelepítés is utolérte. 1956 októberének végén Kovács Bélával együtt részt vett a *Független Kisgazdapárt* újjáalakításában. Egykori politikus társai közbenjárására nem történt ellene eljárás, de sokáig nem kapott Baranya megyében munkalehetőséget. Ekkor a Komárom megyéhez tartozó kenyérmezei *Országos Sertéshizlaló Vállalat* brigádvezetője, majd *Baranyába* visszatérve, először a *XIV. sz. Autójavító Vállalat* lakatos, később a *Vörös Szikla TSZ* magtárosa, végül 1978-tól 1988-ig a *Pécsi Vízművek* portása volt. 1970-es években felvette a kapcsolatot az *Egyesült Államokba* emigrált Nagy Ferencsel, s komolyan kezdett foglalkozni a kisgazdapárt történetének megírásával, illetve a fennmaradt dokumentumok összegyűjtésével. A rendszervál-

¹ Itt köszönöm meg Erdmann Gyulának a Békés Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatójának, hogy a személyi hagyatékról készült segédlet lektoraként észrevételeivel, szakmai tanácsaival segítette munkámat.

² VÖRÖS VINCE: *Politikai utam*. Pécs, 1995.

³ MÁRFI ATTILA: *XIV. 66. Vörös Vince (1911–2001) kisgazda politikus a magyar országgyűlés alelnöke irathagyatéka 1867–2001. Ismertető Leltár, kézirat.* (Megjelenés alatt.) 2–3.

tás megindulásával (1988) kezdeményezője a *Független Kisgazdapárt* és a *Magyar Parasztszövetség* újbóli megalakulásának, majd az 1990. évi első szabad választások után, május 2-án a *Magyar Országgyűlés* alelnökévé választották. Az első parlamenti ciklusban ezt a feladatot ellátva, a demokratikus változások következetes megvalósításáért igyekezett az egymással szemben álló politikai felek közt konszenzust teremteni. 1994 áprilisában e tisztségétől megválva visszavonult a politikai élettől, s ekkor erősödött fel addig is tartó publikációs tevékenysége: 1995-ben jelent meg Pécsen a *Politikai utam* című memoárja, amit több kiadvány is követett volna, de ezek elhúzódása miatt, s idős korára való hivatkozással a szerződéseket felbontotta. Élete utolsó éveiben rendkívül gazdag irathagyatékának rendezésével foglalkozott, s még életében gondoskodott a gazdag, forrásértékű gyűjtemény közgyűjteménybe kerüléséről.⁴ 2001. május 3-án hunyt el Pécsen.

A hagyaték közgyűjtemény(ek)be kerülése

Valójában nem rendelkezünk teljes rálátással a jeles politikus hátrahagyott irathagyatékáról. Mint az itt ismertetésre kerülő forrásgyűjtemény egyes tételeiből is kiderül, *Vörös Vince* még életében számos dokumentumot ajándékozott vagy adott át szerződéses keretek közt, olykor anélkül is, különböző helyi, országos és külföldi közgyűjtemények, intézmények számára. Viszont az így átadásra került források zöme, másolati példányokban a tulajdonában maradt, s végül az eredeti, s át nem adott példányokkal együtt több szakaszban került a *Baranya Megyei Levéltár* (BML) őrizetébe.⁵ Nem mindegyik iratátadásakor készült tételes vagy ismertető jegyzék, olykor csak a forrásátadás ténye ismert. Mégis egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a többi, más intézményekhez került források ellenére, a BML kezelésében álló gyűjtemény, az átadott források másolataival együtt, az eredetileg keletkezett források döntő részét tartalmazza.⁶ Mielőtt a sokrétű irathagyaték ismertetésére térnénk, az előbb hangsúlyozott kitételek és az esetleges kutatói érdeklődés miatt fontos, hogy a más közgyűjtemények őrzésére bízott hagyatéki anyagokról is tájékoztatást adjunk. Megjegyezzük, elképzelhető, hogy bizonyos hagyaték-részletek másutt is lehetnek, csak jelenleg nincs róla hitelt érdemlő ismeretünk.

Jelenlegi ismereteink szerint összesen nyolc különböző intézményben őriznek *Vörös Vince* személyi hagyatékához kapcsolódó forrásokat, amelyek a dokumentumok leadásának időrendi sorrendjében a következők:

- Magyar Munkásmozgalmi Múzeum (jogutód: Magyar Nemzeti Múzeum)
- AMRE, Bethlen Otthon Levéltári Gyűjteménye (USA, Pennsylvania Állam, Ligonier város)

⁴ Uo.

⁵ Az adományozás első lépésére 1983. október 28-án került sor, amikor a *Baranya Megyei Levéltár* (BML) akkori igazgatója, *Szita László* kötelezettséget vállalt arra, hogy a már említett Nagy Ferenc–Vörös Vincével levelezésről az intézmény két példányban fénymásolatot készít. Ebből egy példány a BML-ben maradt a kölcsönösen megállapított 10 év kutatási tilalom rögzítésével. A következő iratátadásra, s ez volt a hagyaték döntő része, még *Vörös Vince* életében került sor, azt követően, hogy 2000. szeptember 21-én levélben keverte meg az intézmény igazgatóját, *Ódor Imrét*, hagyatékának levéltári átadását szorgalmazva.

⁶ Az irathagyatékot 16 állag, ezeken belül 101 tétel alkotja, ami az összesen 1793 iratot fogja egységbe.

- Pécsi Munkásmozgalmi és Várostörténeti Múzeum (jogutód: Pécsi Várostörténeti Múzeum)
- Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága
- OSZK Oral History Archivuma és Kézirattára
- 56-os Intézet Oral History Archivuma
- MTA Történettudományi Intézete
- ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Jelenkori Alapítványa

A felsorolt intézményekben értékes és fontos forrásokat őriznek,⁷ mégis az időközben a BML állományába került terjedelmes hagyatéki anyag tartalmazza *Vörös Vince* pályafutásának legfontosabb iratait, amelyek egyben országos jelentőségű kordokumentumok is. 2000. október végén szállították az intézménybe a terjedelmes, kb. 50 ifm-re tehető forrás-együttest. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a nagy mennyiségű gyűjtemény számos, más típusú forrást (köteteket, brosrúrákat, heti és napilapokat, a Magyar Országgyűlés rendszerváltozás utáni információs-tájékoztató jellegű anyagait stb.), azaz közvetlenül a levéltár gyűjtőkörébe nem tartozó anyagokat is tartalmaz.

Elsőként a legerjedelmesebb, mintegy 15 ifm terjedelmű forráscsoportot említenénk, amely *Vörös Vincéhez*, mint az országgyűlés alelnökéhez eljuttatott információs anyagokat, dokumentumokat és kiadványokat tartalmazza. Ennek a dokumentációnak főbb típusai a következők, évkörök szerint:

- Országgyűlési Naplók 1990-1994.
- Országgyűlési Napirendi Javaslatok 1992.
- A Nemzeti Újjászűletés Programja 1991.
- Magyar Országgyűlés Hivatala Külügyi Főosztályának feljegyzései 1990-1994.
- Magyar Országgyűlés Sajtóirodájának Sajtószemléje 1990-1994.
- Állami Számvevőszék jelentései 1990-1994.
- MTI Napi Tájékoztatók 1990-1994.
- Szemle a Magyar Sajtóból 1990-1994. (A Független Kisgazdapárt sajtószemléje)
- Magyar Közlöny 1991-1994.⁸

A Nemzetgyűlés 1945 és 1947 közötti működésére az alábbi dokumentumok találhatóak ebben a forrás-együttesben:

- Nemzetgyűlési Naplók 1945-1947.
- A Nemzetgyűlés 1945/46. évi jelentései és törvényjavaslatai
- Állami költségvetési tervezetek 1946/47.

Bár mindkét forráscsoport adatokban gazdag, ezek nem egyedi források, mivel ezeket az információs anyagokat mindegyik országgyűlési képviselő megkapta. Ezért ez a forrás-

⁷ Fontos megemlíteni, hogy más közgyűjtemények (pl. *Budapest Főváros Levéltára*, *Magyar Országos Levéltár*), társadalmi és politikai szervezetek kisgazdapárta vonatkozó iratai is tartalmazhatnak *Vörös Vince* személyével kapcsolatos forrásokat, ám ezek már nem tartoznak szorosan a személyi hagyatékhhoz.

⁸ *Márfi Attila: XIV. 66. Vörös Vince (1911–2001) kisgazda politikus a magyar országgyűlés alelnöke irathagyatéka 1867-2001. Ismertető Leltár; kézirat. 3–4. o.*

csoport elkülönítve, rendezett állapotban került elhelyezésre, az esetleges érdeklődés számára. Meg kell jegyezni, hogy ezek a kötetek csak *Vörös Vince* hivatali működésének idejéből származnak, tehát korántsem képeznek teljes sorozatokat.

Családi és közirói pályájának dokumentumai

A konkrét, s mintegy 2 folyóméterre tehető, rendkívül összetett tárgyú és zömében országos jelentőségű dokumentumok forrásértékéről csak a legjellemzőbb és kiemelt jelentőségű összegző ismertetéseket adjuk meg.

A családi és, ha mondhatjuk így, a kiscgazda miliót kiválóan dokumentálja az első állag. A levelezésekből zömében a családi háttérrel, főleg az '50-es és '60-as évek megpróbáltatásairól kaphatunk képet.

A család gazdálkodásával, tulajdon- és birtokviszonyaival kapcsolatos forrásokat (1872-1960) tartalmazó második állag, amely kiválóan dokumentálja a család gazdálkodását, amiről elsősorban az egyéni, felvásárlási és beruházási szerződések, értékpapírok, váltók, fizetési számlák és a terményeladási bizonylatok vallanak. Erre vonatkozóan számos információ nyerhető a földtulajdont érintő adózási, különösen az '50-es évek hírhedt beszolgáltatási irataiból is.⁹

A második állagban kerültek elhelyezésre a helytörténeti értékeket képviselő források is.

Vörös Vince munkássága egyik kevésbé ismert területének: helytörténeti kutatásainak összegzéséről van szó.¹⁰ Ebben a sorozatban helytörténeti gyűjtései és adatsorozatai mellett *Bakonyára* vonatkozó helytörténeti írásai és a község földrajzi neveiről történt több éves gyűjtőmunkájának szintézisei találhatók.¹¹ Külön kell megemlékezni *Nagy Ferenc* egykori miniszterelnök amerikai emigrációja idején írt *Adatok a bissei helynevekhez* című munkáról, melyet az emigráns politikus *Vörös Vince* kérésére készített el.¹²

Kiemelten kell kezelnünk a helytörténeti adatgyűjtés és visszaemlékezések során készített jegyzeteit és feljegyzéseit, melyeket már tisztázott vagy feldolgozott adattári bázisnak is nevezhetnénk.¹³ Pontos keletkezési évüket nem ismerjük, éppen a folyamatos, évről-évre megújuló adatpótlás és kiegészítés miatt. Ezek a jegyzetek összefüggésbe hozhatók a *Baranya földrajzi nevei* című nagyszabású gyűjtőmunkával is. Ide sorolhatók a bakonyai lakosok földtulajdonlásával kapcsolatos, táblázatban összesített kimutatásai és szülőfalúja *Kisbicsérd (Bicsérd)* valamint *Bakonya* középületeiről és lakosairól készített igen terjedelmes, közel 50 oldalas adattára is. Ehhez a tevékenységéhez csatolható a *Bakonya* községről 1986-ban készített fénykép archívuma is, amelyet a *Hazafront* által kiírt pályázatra készített el.¹⁴ Ehhez a tematikai egységhez vehetjük azokat az

⁹ Baranya Megyei Levéltár XIV. 66. *Vörös Vince* (1911-2001) kiscgazda politikus a magyar országgyűlés alelnöke irathagyatéka 1867-2001. (Továbbiakban BML. XIV. 66. *Vörös V. ir. hagy.*) B. állag a.-g. tétel.

¹⁰ MÁRFI ATTILA: *Nagy Ferenc és Vörös Vince baranyai kiscgazda politikusok helytörténeti munkássága*. (Kézirat, megjelenés alatt a *Comitatus* című folyóiratban.)

¹¹ *Baranyai Művelődés* 1989/3. 60.

¹² *Baranya Megye Földrajzi Nevei II. kötet*. Szerk.: PESTI JÁNOS. Pécs, 1982. 634.

¹³ BML XIV. P. állag. *Vörös Vince* helytörténeti kutatásai és írásai, s az általa gyűjtött, főleg *Bakonya* községre vonatkozó eredeti források 1867-2000. 3 tétel, a-c-ig, 85 irat.

¹⁴ BML XIV. L. állag. a. sorozat, 7. tétel. 60. A község utcáiról, házairól és középületeiről készült felvételek egy-egy sorozatát a HNF megyei központja és a *Kővágószőlősi Községi Tanács* kapta meg, egy péld-

írásait, amelyek főleg publikációs tevékenységének első szakaszában jelentek meg. Az életrajzi indíttatású és a parasztsorsot bemutató cikkek, mint a *Saratlanul, koldus-gazdagon* (A Rosta, 1936. február 1.), és az *Otthonunk* (Gazdanevelés, 1936. február 15.), valamint a *Talajtörés* (Kisgazdaság, 1936. január 15.) és a *Találkozás* (Gazdanevelés, 1936. április 15.) című novellái a szűkebb környezetről, illetve a történeti múlttól adnak képet. Kéziratban maradt az *Emlékek az életemből* című, közel kétszáz oldalas összegző visszaemlékezése, amely írásait és a vele történt eseményeket taglalja és ismét csak számos helytörténeti utalást tartalmaz.¹⁵

Politikai és közéleti működésének dokumentumai

A legnagyobb érdeklődést azok a források kelthetik, amelyek *Vörös Vince* politikai, közéleti pályafutását dokumentálják. Ezt a hat évtizedet öt korszakra oszthatjuk fel:

- Közéletiségének kezdeti időszaka
- Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben vállalt szerepe
- Az úgynevezett koalíciós időszak
- Háttérbeszorításának évtizedei: 1949-től a rendszerváltásig
- Újbóli politikai szerepvállalásai országgyűlési képviselőként, pártvezetőként és a Magyar Országgyűlés alelnökeként

Az első idetartozó forrás együttes, a Baranyából kiinduló, majd országosan is elterjedt *Arany és Ezüstkalászos Gazdamozgalmak* szervezésének dokumentumait tartalmazza. Az alapszabályok, szervezeti és működési jegyzőkönyvek mellett különösen értékes az egyéni gazdákkal, tag- és társszervezetekkel, intézményvezetőkkel, politikusokkal és községi előljárókkal folytatott levelezése. Ez a forráscsoport számos, eddig kevésbé ismert részletet villant fel a korabeli *Magyarország* parasztságának sorsáról, megélhetési gondjairól. Némelyik panaszos vagy tényfeltáró levél szociográfiai szintű mélységben ábrázolja ezt a parasztsorsot.

A következő forráscsoport a parasztság sorsát markánsabban képviselő *Magyar Parasztszövetség* (MPSZ) dokumentumait tartalmazza. A kalászos mozgalmakat felváltó újabb kisgazda szerveződésről rendkívül sokoldalú, az MPSZ fejlődési szakaszait, válságait is feltáró dokumentumok maradtak fenn. Különösen érvényes ez az első két tétel forrásaira, amelyek az 1942-es megalakulás körülményeit, az MPSZ akkori főtítkára, *Kovács Béla* őszinte, tényfeltáró és kritikus észrevételeit, s az MPSZ szakosztályai működésének dokumentumait taglalják.

Az 1940-es években elvállalt közéleti szerepkörök mellett, sőt ezekkel párhuzamosan mindvégig, amíg lehetősége volt rá, fenntartotta kapcsolatait a különböző, főleg kisgazda újságokkal és szerkesztőségekkel. A már említett két kisgazda szerveződés aktuális kérdéseiről, megoldási javaslatokról tett közzé írásokat ezekben a lapokban. Más társadalmi problémák is érzékenyen érintették, s ez a napi- és hetilapokkal tartott kapcsolatait dokumentáló levelekből is kiderül. Az itt közölt források főként a *Szabad Szó* című újsággal, a szerkesztőbizottsággal és *Szabó Pállal*, a korszak egyik jeles népi írójával,

dány pedig *Vörös Vince* tulajdonában maradt. Itt jegyzem meg, hogy ez a fényképgyűjtemény sajnos nem került a személyi hagyatékba, így a BML őrzésében sem található meg.

¹⁵ VÖRÖS VINCE: *Politikai utam*. Pécs, 1995.

neves kisgazda, később parasztpárti publicistával folytatott levelezéseket, s azok mellékleteit (szerződések, meghívók, megbízások, röpiratok, felhívások stb.) tartalmazzák.¹⁶

Egyes dokumentumok a *Független Kisgazdapárt*tal való kapcsolatát ismertetik 1933-tól a rendszerváltozást követő évekig. Az állagot felépítő tételek szinte mindegyike az FKgP egy-egy jelentős korszakáról őriztek meg párt dokumentumokat. Az 1933–1943 közötti pártiratok, többnyire fénymásolatban fennmaradt példányai: tájékoztató levelek, pártprogramok dokumentumai, jegyzőkönyvek, röpiratok, párt-rendezvények anyagai, kisgazdákkal való levelezések, s e forrásokon utólag tett feljegyzések, észrevételek. A dokumentumok a hatalmi helyzetbe került kisgazdák Nemzeti Újjáépítő Programjáról, illetve más pártokkal, elsősorban az MKP-vel folytatott pártküzdelmekről tanúskodnak. De találhatóak források az Igazoló Bizottságok, Földbirtokrendező Tanácsok és a Közellátási Szakértői Bizottság tevékenységéről is. E mellett a baranyai kisgazda szervezetek programjairól, szervezeti életéről, a *Vörös Vincéhez*, mint nemzetgyűlési képviselőhöz eljuttatott pártutasításokról, tervezetekről, országos eseményekről, a már említett köztársaság elleni összeesküvés további részleteiről és — 1947-től — a meghasonult kisgazda vezetők igazodó és ellentmondásos szerepéről. Végül az 1948-ban végbement, felosztás előtti intézkedésekről. Az 1988-ban újjáalakult *Független Kisgazdapárt* esetében elsősorban a *Vörös Vincére* vonatkozó források találhatóak a gyűjteményben, egészen 2000-ig. Ezek közül elsősorban az FKgP-ből való kizárására, a közte és *Torgyán József* pártelnök közti ellentétre, s végül rehabilitálásának irataira kell felhívni a figyelmet.

Szintén nagyon értékesek az újkori magyar történelem egyik meghatározó eseményének, az 1944. december 21-én *Debrecenben* megalakult *Ideiglenes Nemzetgyűlés*nek és „utóéletének” fénymásolatban megőrzött forrásai.¹⁷ Az *Ideiglenes Nemzetgyűlés* és az *Ideiglenes Nemzeti Kormány* szervezésének, megalakulásának és első rendeleteinek fénymásolt dokumentumai 1945. februárjáig állnak rendelkezésre a gyűjteményben. A következő tétel a *Vörös Vincéhez*, mint az *Ideiglenes Nemzetgyűlés* képviselőjéhez 1945 és 1947 között eljuttatott okmányokat (meghívók, tájékoztatók, ülésjegyzőkönyvek és hivatalos igazolványai) ismerteti.

Az ezt követő dokumentumok különösen értékesek, amelyek talán a legnagyobb kutatói érdeklődést válthatják ki. Ez a forráscsoport *Nagy Ferenc* kisgazda politikus, egykori miniszterelnök zömében *Vörös Vincéhez* írott leveleit őrzi 1936 és 1979 közötti időhatárokkal. Az iratok legnagyobb része *Nagy Ferenc* emigrálását követően keletkezett, ám az 1979-ben elhunyt politikus temetésével kapcsolatos forrásokat is ide soroltuk. Kétségteljesen a második tétel 110 iratból álló levél-együttese a legértékesebb. Olyannyira, hogy már több esetben is felmerült ennek publikálása. A levelezés *Vörös Vince* kezdeményezésére 1972. októberében kezdődött, s egészen 1979. májusig zajlott. Nemcsak barátja leveleit őrizte meg, de a *Nagy Ferenc*nek írt levelek indigós másolatai is fennmaradtak. En-

¹⁶ Különösen azok a visszaemlékezések méltóak a figyelemre, amelyek politikai és egyéb elvi állásfoglalások során keletkezett konfliktusokat összegeznek, a parasztlapok egymásközi rivalizálását is felidézve. *Szabó Páltól* egyébként, akihez sok szál kötötte, szinte mindegyik memoárjában megemlékezik, sőt alakja később más forráscsoportokban is felbukkan. Az állag utolsó sorozatában pedig *Vörös Vince* újságírói, publicisztikai pályájának kezdeti lépéseiről, eredményeiről is található források, más újságokkal tartott kapcsolatainak irataival együtt.

¹⁷ BML. XIV. 66. Vörös Vince irathagyatéka. G. Állag. a.-c. tételek.

nek köszönhetőn dialógusszerűen végigkövethetjük a két volt politikus párbeszédét, kérdéseiket és feleleteiket, a frissen szerzett új információkra való gyors reagálásaikat.

Tanulságos, hogy egy ízben *Nagy Ferenc* megkérdezte barátját, nem származik-e baja abból, hogy vele kapcsolatot tart? *Vörös Vince* úgy válaszolt, hogy nem, s ha érezne ilyet, jelezni fogja. *Nagy Ferenc* azonban egy alkalommal így írt *Vörös Vincének*: „Az, hogy leveleimet később kaptad meg Vincém, azt bizonyítja, hogy nem csak én olvasok lassan.”¹⁸ Ettől függetlenül sem *Vörös Vince*, sem pedig *Nagy Ferenc* nem élt az öncenzúrázással, leveleik rendkívül nyíltak, őszinték és szókimondóak. Később „munkakapcsolat” is kialakult kettejük között, mivel *Vörös Vince* a kisgazdapárt történetének megírását tervezte, *Nagy Ferenc* pedig memoárja megírásán fáradozott. Az erről tanúskodó levelezésen belül különösen izgalmasak azok a levelek, amelyekben *Nagy Ferenc* tervezett hazalátogatásának ellentmondásos és sok problémát felsorakoztató megszervezését ismer-teti.

Külön csoportba rendeztük a barátok, politikusok, pályatársak levelezését, mely forrás-csoportban 1951 és 1981 közötti levelek lelhetők fel. Az 1950-es évekből származó levelek a volt kisgazdák megváltozott helyzetét, háttérbeszorításukat, nélkülözésüket mutatják be. A későbbi levelek összefüggésben állnak *Vörös Vincének* a *Független Kisgazdapárt* történetével kapcsolatos adat- és dokumentumgyűjtésével. A visszaemlékezők beszámolóik, feladatuk és rálátásuk függvényében adatokat és korabeli dokumentumokat szolgáltatottak. Néhány ismertebb kisgazda politikus ebből a tekintélyes névsorból: *Bihari Nagy Lajos*, *Fitos Vilmos*, *Györgyi Lajos*, *Japport József*, *Kósa András*, *Kovács Imre*, *Rácz Lajos*, *Samu László*, *Szentkúti István*. Ezek a levelek is komoly háttérként szolgáltak visszaemlékezései és politikatörténeti munkái elkészítésekor. Akadnak az írások között baráti és egymás hogyléte felől érdeklődő levelek és gyűjtőszemlével, a bélyeggyűjtéssel kapcsolatos értesítések is.

A következő forrás-együttes az életpályának azt a szakaszát érinti, amikor az idősödő férfi a rendszerváltást követően a Magyar Köztársaság országgyűlési képviselője és az Országgyűlés alelnöke volt. A Magyar Országgyűlés megalakulásának, felépítésének és működésének forrásait, valamint a különböző gazdasági-, társadalmi-, politikai-, kulturális és szociális testületek, intézmények és pártok programjait és rendezvényeikre szóló meghívókat, illetve tájékoztatókat foglalja egybe. Ezek a tételek nemcsak a pártok, egyesületek és különböző szövetségek alapszabályait, programjait, a rendezvényeikre szóló tájékoztatásokat tartalmazzák, hanem a szervezetek alapadataira is számos információval szolgálnak. Külön ki kell emelnünk *dr. Habsburg Ottónak*, a *Nemzetközi Páneurópai Unió* elnökének baráti és hivatalos leveleit, s az azokra adott válaszokat.¹⁹

Kiemelt forrásértékű az a forráscsoport is, amely az életpályát összegzi. Ezek közül talán a legfigyelemreméltóbb az „L. állag” öt tétele, amelyek *Vörös Vince* olyan önéletrajzi és egyéb írásait, naplójegyzeteit, emlékiratait összegzik, amelyek zömében az 1995-ben megjelent *Politikai utam* alapjául szolgáltak. Az első két tétel életrajzait, emlékiratait, feljegyzéseit és naplórészleteit gyűjti egybe. Az ezt követő tételben pedig a már említett intézmények a vele készített interjúk kéziratát tartalmazzák. Az 1980-as és '90-es évek-

¹⁸ BML. XIV. 66. Vörös Vince irathagyatéka. H. Állag. b. tétel. 11. 12. 13. 66. irat.

¹⁹ BML. XIV. 66. Vörös Vince irathagyatéka. J. Állag. f. tétel.

ben leírt politikai és társadalomtörténeti jegyzetei, feljegyzései és kutatási vázlatai is itt találhatóak. Figyelemreméltó lehet az a tétel is, amely olyan politikusok, közéleti személyiségek, egykori pályatársak, és barátok írásait ismerteti, akik véleményezésre, ajánlások megtételére, vagy egyszerűen csak a közös barátságuk emlékére ajándékozták oda feljegyzéseiket. Az alfabetikus rendben, szerzők szerint tagolt tételben többek között az alábbi közéleti személyiségek írásai találhatóak: *Bartha Albert* honvédelmi miniszter, *dr. Bognár József* akadémikus, *Borbándi Gyula* publicista, *Csurka István* író, *Hőgye Mihály* református lelkész, *Ravasz Károly* kiskisgazda politikus, *Sinka István* költő és *Somodi István* (*Erdei Ferenc* volt személyi titkára). Az írásokon gyakran olvashatók *Vörös Vincének* a konkrét műre, keletkezésére vagy szerzőjére utaló feljegyzései, véleményei, s bírálatai.

Külön állagba kerültek a *Vörös Vincével* és munkásságával kapcsolatos sajtótudósítások, a munkája során használt és a széljegyzeteivel ellátott nagyszámú sajtótermékek. Az első tételben főként a helyi sajtó, az *Új Dunántúli Napló* tudósításai és életmű-ismertetései olvashatók. A *Szabad Föld*, a *Múltunk*, az *Új Somogyország*, a *Mai Nap*, a *Kis Újság*, sőt a *Levéltári Szemle* is közölt vele kapcsolatos, az állagban olvasható írásokat. Az ezután következő, összesen kilenc tétel sajtóorgánumok, illetve korszakok szerint csoportosítja ezt a feljegyzésekkel, széljegyzetekkel ellátott, rendkívül értékes és nagy terjedelmű forrás-együttest: ezt a forrástípust a nyilas hatalomátvételtől tudósító korabeli napi és hetilapok vezetik be. Majd a *Szabad Népnek* 1945 és 1952 közötti számai következnek. Külön értéke ennek az állagnak az 1956. november 1-jén és az 1989 júniusában újból megindított kiskisgazda lap egy-egy eredeti példánya. A kiskisgazda újságokat külön-külön sorozatokban a koalíciós időszak ismert napi- és hetilapjai követik. Külön sorozatba kerültek a szocializmus és rendszerváltozás utáni időszak szintén felhasznált és jegyzetelt sajtótermékei. Végül az állag utolsó sorozata a sajtótermékek által felölelt teljes korszak brosúra és plakátanyagát foglalja egybe.

Az irathagyaték 1956-os nemzeti szabadságharcra vonatkozó dokumentumai

Külön ki kell emelnünk, nemcsak aktualitása, de kiemelt forrásértéke miatt is, az úgynevezett 1956-os forradalom és szabadságharc dokumentum-együttest, amely a már említett forráscsoportokhoz tartozik.²⁰

A nemzeti felkelésről a Vörös Vince hagyatékában őrzött, 1956-os források több típusát is megemlíthetjük. Az eredeti, az '56-os események forrásait; az ezt követő években keletkezett, s a forradalmat érintő forrásokat; későbbi visszaemlékezéseket, interjúk kéziratát; naplójegyzeteket, barátaival folytatott levelezéseit, s a rendszerváltozás után keletkezett, illetve a különböző ünnepi és kegyeleti megemlékezések kéziratát.²¹

Eredeti, közvetlenül az események idején keletkezett dokumentum csak kevés található a hagyatékban, mert 1988. szeptember 28-án *Vörös Vince* megállapodást kötött az *MTA Történettudományi Intézetével* és a *História* történelmi folyóirat szerkesztőségével,

²⁰ MÁRFI ATTILA: Vörös Vince kiskisgazdapárti politikus 1956-os szerepvállalása (56-os források Vörös Vince irathagyatékában) *ArchívNet.hu* 7. évfolyam 3 szám. Budapest, 2007. július (www.archivnet.hu)

²¹ MÁRFI ATTILA: Vörös Vince kiskisgazdapárti politikus az 1956-os forradalomban; '56-os források Vörös Vince irathagyatékában. In: *Pécs és Baranya 1956-ban*. Szerk.: ROZS ANDRÁS. Pécs, 2008. 81–103.

hogy *Antall Józseffel* és *Gönc Árpáddal* közösen összegyűjtik és átadják az őrizetükben lévő, az 1956. október 23. és 1957 tavasza közötti eseményekre vonatkozó dokumentumokat.²² Még ez év decemberében *Antall Józseffel* közösen három irat-együttest adtak át: *A Független Kisgazdapárt* és a *Petőfi Párt* tervezeteit, feljegyzéseit és levelezéseit tartalmazó dossziét, a *Demokratikus szocializmus elemzése*, a *Külkereskedelem elemzése* című kisközgazdasági tervezeteket, végül az 1956 november 9-én keletkezett, úgynevezett Bibó-tervezetet és a december 8-ai keltezésű „közös nyilatkozatot”.²³

A közvetlenül az események idején keletkezett források közül a *Független Kisgazdapárt Intéző Bizottsága* által október 30-án kiadott *Magyarok* című felhívását, a már említett *Kis Újság* november elsejei és másodikai példányait, a *Magyar Világ* című független politikai napilap november elsején megjelent példányát, *Kovács Béla Nem értek egyet a kormány jelenlegi összetételével* című vezércikkét és két igazoló okmányt kell megemlíteni. (Utóbbiak a *Budapestre* utazást és a *Kisgazdapárt* központjába való állandó belépést biztosították.) Áttételesen ide sorolhatjuk azokat a leveleket is, amelyeket politikai társaitól kapott közvetlenül a forradalmi eseményeket követően. Számos személyes élmény, helyzetelemzés olvasható ezekben az írásokban. Ezek közül kiemelendő *Karancsay László* (1945 előtt vezérkari tiszt) 1956. december 21-én keletkezett helyzetelemzése.²⁴

Értékes forráscsoportot alkotnak az '50-es években, így a forradalom, s az azt követő hónapokban írt naplójegyzetei, az ezeket követő és feldolgozó visszaemlékezései, valamint a már említett *Politikai utam* ide vonatkozó kéziratai és jegyzetei.²⁵

Fontos megemlíteni egy eddig még nem publikált írását: *Az 1956-os szabadságharc vidéki eseményei Baranyában és az országban* címűt. A munka többek között *Győr*, *Székesfehérvár*, *Debrecen*, *Miskolc* és *Pécs* szerepét taglalja.²⁶

Meg kell még említeni az egykori barátokról és pályatársakról tartott búcsúztató és megemlékező beszédeit, amelyekben az egyes személyeknek az '56-os felkelésben való részvételét méltatja. A hagyatékban közel húsz ilyen, többnyire egykori kisközgazdasági politikusokat érintő beszéde maradt fenn.²⁷

*

Vörös Vince 1994-ben történt nyugállományba vonulása után — élete utolsó szakaszában — politikai elemzései, visszaemlékezései megírásával és hagyatékának rendezésével foglalkozott. Biztosra vehető, hogy ez a tekintélyes életmű, amit fennmaradt irathagyatéka nagyon jól dokumentál, az utókort és a kutatókat elsősorban politikai, társadalomtör-

²² BML. Vörös Vince irathagyatéka. M. Állag, d. tétel, 5. irat.

²³ Uo. 6. irat.

²⁴ BML. Vörös Vince irathagyatéka. I. Állag, a. tétel, 15. irat.

²⁵ BML. Vörös Vince irathagyatéka. M. Állag, c. tétel, 7. irat. A kötet 1956-tal foglalkozó fejezetét mintegy kiegészítik, részletesebben említik a kéziratban is rögzített interjúi, amit az OSZK-ban 1988 májusában készítettek Vörös Vincével az *Oral History Archiv* számára. (E mellett az *OSZK Videó Téka Történeti Interjúk Tára* is felvettelt készített politikai pályafutásáról és '56-os élményeiről. Közel egy évtized elteltével, a hanginterjúkat is felhasználva jelent meg 1997-ben az 1956-os Intézet gondozásában a *Pártok 1956* című kötet, többek között az ő visszaemlékezéseinek szerkesztett, rövidített változatával.

²⁶ BML. Vörös Vince irathagyatéka. L. Állag, d. tétel, 14. irat.

²⁷ A *Kovács Béla* emlékére *Jászberényben* elhelyezett emléktáblák avatásán mondott beszédeket. *Nagy Attila* színművész 1992 májusában *Kecskeméten* történt búcsúztatásán és *Szigethy Attilának*, a *Győri Ideiglenes Nemzeti Tanács* elnökének *Kapuváron*, 1991. március 24-én lezajlott újratemetésén is ő mondta a gyászbeszédet.

téneti kérdések feltárására fogja ösztönözni. Számomra megtisztelő, hogy *Vörös Vince* eddig kevésbé ismert tevékenységeiről is képet adhattam, s felhívhattam erre a gazdag, szerteágazó forrás-együttesre a figyelmet.

ZALA MEGYE 1845. ÉVI NEMESI KATASZTERE¹*Zala megye 18–19. századi nemesi kataszterei*

A vármegyei levéltárakban őrzött legkorábbi, 18. századi nemesi kataszterek (catastrumok vagy lajstromok) a központi kormányzat által kezdeményezett nemességvizsgálatok során jöttek létre.² 1717-től kezdődően az uralkodó, illetve a helytartótanács több alkalommal elrendelte a kétségtelen nemességgel bírók katalógusának elkészítését. A nemességigazolási eljárások célja a nemesség 17. században felduzzadt létszámának csökkentése, ezáltal pedig az adófizetők és más országos vagy helyi közterheket viselők számának növelése volt. A vármegyei közgyűlések a központi rendeletek nyomán nemességvizsgálati bizottságokat állítottak fel. E bizottságok *Zala megyében* 1717 és 1773 között 41 nemességvizsgálati jegyzőkönyvet készítettek, és összesen 12 csomónyi bizonyító erejű iratot gyűjtöttek össze. Ezek mellett több alkalommal, így pl. 1743-ban, 1746-ban, 1754-ben, 1760-ban és 1769-ben is elkészítették a kétségtelen nemesek összeírását, amelyek általában csak a férfi családfőket vették számba.

Zala megyében azért tekintették különösen fontosnak a nemességigazolások elvégzését, mert egyike volt azon törvényhatóságoknak, amelyekben a legtöbb nemes élt. A zalai nemesek 1743. évi összeírása összesen 1452 nemes férfit (családfőt) vett számba. Közülük 22-en mágnások, 39-en megyei tisztségviselők vagy táblabírák (egyszóval hivatalviselők), 99-en pedig birtokos nemesek voltak. A zalai nemesség legnagyobb részét a csekély vagyonú, vagy éppenséggel vagyonatlan kismemesség tette ki (1292 fő).

Az 1717 és 1773 között elvégzett nemességigazolások közös jellemzője volt, hogy azok szinte évtizedenként követték egymást, és egy-egy alkalommal valamennyi olyan família kiváltságait megvizsgálták, melynek nemessége a rangja, birtoka vagy hivatala révén nem volt eleve kétségtelen. 1774-től kezdődően folyamatossá, ugyanakkor viszont egyedi ügyekké is váltak a nemességigazolások. *Mária Terézia 1774. április 15-én* kiadott rendelete értelmében a kétséges nemességeket a vármegyei törvényszék előtti perekben kellett eldönteni. Az ügynevezett nemességvitató pert akár a nemességet hivatalból kétségbe vonó megyei tiszti ügyész, akár a nemességét bizonyítani kívánó fél kezdeményezhette.³

A 18. század utolsó évtizedeiben a nemesi katalógusok formája és szerepe is megváltozott. A helytartótanács *1785. április 28-án* rendelte el, hogy *Zala megye* hozzon létre hitelesített katasztert a kétségtelen nemesekről. A vármegye *1785. június 20-i* közgyűlése által kiküldött bizottság a következő év első felében elkészítette a járasonként, azon

¹ Írásunk a *Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakmai Kollégiumának* támogatásával, a *Zala vármegye 1845. évi nemesi összeírása* című elektronikus forráskiadvány előkészítésére vonatkozó pályázat keretében készült. E munka eredménye a *Zala megye nemesi katasztere, 1790., 1829., 1845.* című adatbázis, mely a *Zala Megyei Levéltár* honlapján, az alábbi címen érhető el: www.zml.hu/adatbazisok/nemesi.kataszter/bevezeto.php.

² GÖRÖG LÁSZLÓ: *Nemességvizsgálatok, nemességösszeírások Zalában a XVIII. század második felében*. Szakdolgozat [kézirat]. [Budapest], 1999. 8. (*A kéziratot Kapiller Imre bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét ezúton is megköszönöm!*) BENDA GYULA: *Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma 1740–1849*. Budapest-Zalaegerszeg, 2008. (Továbbiakban: BENDA) 58.

³ *Armálisok. Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898*. Szerk. MOLNÁR ANDRÁS Zalaegerszeg, 2004. 15–16.

belül településenként összeállított nemesi névsort. A nemesi catastrum végén külön sorolták fel a kétséges, illetve igazolásra felszólított nemeseket, majd az 1786. július 16-i közgyűlésen az összeírók és tisztviselők aláírásával, valamint a vármegye pecsétjével hitelesítették a kötetbe másolt nemesi névkatasztert.⁴

Alig négy évvel később, 1790. július 12-én újabb nemesi kataszter készítését határozta el Zala vármegye közgyűlése.⁵ (Döntésüket a jegyzőkönyvben nem indokolták, ezért csak sejtethetjük, hogy a viszonylag gyors felülvizsgálat oka a II. József abszolutista uralkodásának időszakában készített korábbi lajstrommal, illetve alkotóival szembeni elégedetlenség, bizalmatlanság lehetett.) Az újabb, Zala vármegye 1795. május 4-i közgyűlésén jóváhagyott és hitelesített kataszter lényegesen különbözött az előző, 1786. évi lajstromtól és minden korábbi nemesi összeírástól. Első ízben fordult elő, hogy valamennyi férfit leszármazás szerint igyekeztek feltüntetni, azaz a családfő neve mellett feljegyezték fiainak és fiú unokáinak nevét is.⁶

Noha az 1795-ben hitelesített nemesi kataszterből számos családot „kifelejtettek”, a hiányok pótlásáról csak húsz évvel később, 1816. március 26-án rendelkezett a vármegye közgyűlése, elhatározva egy új nemesi „catastrum” elkészítését.⁷ Ezen a kataszteren 14 esztendeig dolgoztak a vármegye tisztségviselői; a nemesi összeírásokat felülvizsgáló választmánynak 1826-tól tiszteletbeli tiszti alügyészként a fiatal *Deák Ferenc* is tagja volt. Munkájuk során a megye hat járásában 3949 családban 9236 nemes férfit vettek számba. Az 1829-ben elkészült és bekötött nemesi lajstrom azonban továbbra is jelentős hiányokkal küszködött, korántsem volt teljesnek és pontosnak tekinthető.⁸

Zala megye 1845. évi nemesi kataszterének keletkezési körülményei (1838–1847)

Zala megye legteljesebb, 1845. évi nemesi kataszterének előkészítése a vármegye 1838. január 15 – február 12-ei közgyűlésén, az alábbi határozattal vette kezdetét: „*A nemesiség utolsó összeírásának idejétől fogva már számos esztendőök eltelvén, s azért a karok és rendek figyelmeiket annak újabb teljesítésére fordítván, minekutána ezt az elszármazások, költözések s egyéb előforduló körülmények is szükségessé tennék, ugyanazért 6 járásbeli fő- és alszolgabíró urak a legutolsó összeírások kiadása mellett oda utasítatnak, hogy a megyebeli minden nemes családokat és egyes személyeket pontosan összeírván, az ilyformán készítendő összeírásokat a nemes vármegyének a nemesek újabb lajstroma elkészíthetése végett jelentések mellett bemutassák.*”⁹

Mivel a vármegye levéltárában őrizték az előző nemesi összeírások és kataszterek olyan fogalmazványait is, melyeknek hasznát vehették az illető tisztségviselők, a soron

⁴ Zala Megyei Levéltár (ZML) Nemesi összeírások. Catastrum Nobilium Comitatus Zaladiensis de Anno 1786. Vö. BENDA 59-60.

⁵ ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (kgy. jkv.) 1790. július 12. 82/8. sz. (369.)

⁶ ZML Nemesi összeírások. Catastrum Nobilium Comitatus Zaladiensis de Anno 1790. (Hitelesítése: ZML kgy. jkv. 1795. május 4. 60/4. sz. 207.) Vö. BENDA 59-60.

⁷ ZML kgy. jkv. 1816. március 26. 170. sz. (280-282. p.) (Ezt a határozatot szinte csak úgy „mellékesen”, bizonyos Farkas Antal nemességvizsgálatának ügye kapcsán hozták.)

⁸ ZML Nemesi összeírások. Catastrum Nobilium Comitatus Zaladiensis de Anno 1829. (A *Deák Ferenc* közreműködésére vonatkozó bejegyzés a 149. oldalon található.) Vö. BENDA 59-60.

⁹ ZML kgy. jkv. 1838: 296.

következő, 1838. április 30-ai megyei közgyűlés elrendelte, hogy azokat is adják ki a levéltárból a nemesek összeírásával megbízott fő- és alszolgabíróknak.¹⁰

A vármegye tisztségviselői ezt követően végiglátogatták az illetékességükbe, azaz vidékeikhez tartozó, nemesek lakta településeket és a helyszínen írták össze a nemeseket „és azoknak fiúgyermeküket”.¹¹ Legkorábban, 1838 júniusában a lövői járás előljárói készültek el a nemesi összeírásokkal, míg a tapolcai és a szántói járás három-három vidékének összeírásait 1838 novemberének elején fejezték be. Még abban az évben elkészült a muraközi járás nemesének összeírása is, a kapornaki és az egerszegi járás összeírásait viszont csak 1839 tavaszán mutatták be.¹²

Miután 1839–1840-ben országos politikai kérdések, elsősorban a szólásszabadságot ért sérelmek országgyűlési tárgyalása, illetve annak előkészületei, majd pedig a pozsonyi diéta következményei kötötték le a vármegye közgyűlésének figyelmét, két éven át — 1841 tavaszáig — senki sem foglalkozott a nemesi kataszter további munkálataival.

Zala vármegye 1841. április 26-ai közgyűlésén javasolta *Kerka* István első alispán — a kétségtelen nemesek lajstromának elkészítéséről hozott korábbi határozatra utalva —, hogy minél előbb fogjon munkához a legújabb nemesi összeírásokat feldolgozó, azokból a nemesi katasztert megszerkesztő választmány. Kérte azonban, hogy e választmány élére más elnököt nevezzenek ki, mert sem ő, sem pedig a másodalispán nem tudja ellátni egy ilyen, hosszabb ideig, alkalmanként több hétig folyamatosan ülésező bizottság vezetését. A közgyűlésen jelenlévők belátva, hogy „a nemesi lajstromnak újabb készítése a nemességre nagy haszonnal legyen”, és elismerve, hogy az ilyen, hosszabb ideig tartó és félbe alig szakítható munkálat irányítását egyik alispán sem tudná — más hivatali teendői mellett — kellőképpen ellátni, a vármegye egyik legtekintélyesebb táblabíróját, *Osztérhueber József*et neveztek ki a nemesi lajstrom elkészítésével megbízott választmány elnökévé.¹³ (Az ekkor már 59 éves ügyvéd, *Osztérhueber József* ifjú korában uradalmi ügyészként, az 1830-as évek második felében pedig a veszprémi káptalan jogügyi igazgatójaként dolgozott, miközben az 1820-as évektől számos rangos megyei bizottságban tevékenykedett, és sógorai — előbb *Deák Antal*, majd annak öccse, *Deák Ferenc* — egyik legfontosabb politikai támasza volt *Zala megyében*.)¹⁴

A közgyűlés arról is határozott, hogy a következő megyegyűlésen kinevezendő választmány „a sürgető gazdasági munkáknak megszüntével”, még 1841 novemberében, a megyei törvényszék ügynevezett „Szent Márton-i” ülészaka idején, a törvénykezési napokon kezdje meg munkáját, tagjainak pedig majd a szokásos táblabírói napdíjat (2 pengőforintot) fizessék ki a nemesi pénztárból. Tekintettel az 1839-ben véghezvitt neme-

¹⁰ ZML kgy. jkv. 1838:876. (*Bertalan Pál* lövői főszolgabíró az újabb összeírás elkészítéséhez használta pl. az 1826. évi összeírásokat, valamint az ezekből szerkesztett „nemesi catastrum” töredékét is. Vö. ZML Nemesi összeírások 9. doboz. Az 1845. évi nemesi kataszter előmunkálatai, fogalmazványai. *Bertalan Pál* főszolgabíró jelentése, Kozmadombja, 1838. június 11.)

¹¹ ZML Nemesi összeírások 9. doboz. Az 1845. évi nemesi kataszter előmunkálatai, fogalmazványai. *Farkas András* alszolgabíró jelentése, Zalaegerszeg, 1839. január 12.

¹² ZML Nemesi összeírások 9. doboz. A zalai nemesség összeírásai járásonként, azokon belül vidékenként, 1838-1839. (Esetenként mellékelve a tisztségviselők kísérőlevelei.)

¹³ ZML kgy. jkv. 1841:1137.

¹⁴ *Osztérhueber József* életrajzának és közéleti tevékenységének rövid — e megbízatását még nem említő — összefoglalását ld. *MOLNÁR ANDRÁS: A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet évei 1803–1833.* Budapest, 2003. 61-63.

si összeírások óta történt változásokra, elrendelték azok kiigazítását, ezért az összeírásokat visszaadták az illető tisztségviselőknek.¹⁵

Noha a nemesi összeírások felülvizsgálatával egyes tisztségviselők már 1841 nyarán elkészültek,¹⁶ a kiigazított összeírások első felét csak ugyanazon év novemberében mutatták be a közgyűlésen, és helyezték ideiglenesen a levéltárba. *Zala vármegye 1841. november 8-ai közgyűlésén* végre beváltották a tavasszal tett ígéretet, és kinevezték a nemesi lajstrom elkészítésével megbízott választmány tagjait. A választmány tagja lett a tapolcai járásból *Sááry Gergely* és *Mlinarits István*, a szántóiból *Gyömöre Gyáspár* és *Gaál József*, a kapornakiból *Szigethy József* és *Besseney Barnabás*, az egerszegiből *Orosz Ferenc* és *Fábián István*, a lövőiből pedig *Ágoston József* és *Molnár Alajos*. A fenti táblabírák mellett helyet kapott még a választmányban a hat fő- és tizenkét alszolgabíró, valamint az egyik tiszt ügyész és egy jegyző is. A „nemesség legnagyobb kincse készítésében” fáradozó választmányi tagok számára megrendelték a szokásos táblabírói napibér kifizetését a felkelő nemesi sereg pénztárából, *Oszterhueber József* választmányi elnököt pedig utasították, hogy a választmány tagjait hívja össze a Szent Márton-i törvényszéki ülések idején, hogy a lajstrom készítését még azon ítélkezési napok alatt megkezdhessék. Figyelmeztették egyúttal az illetékes tisztségviselőket, hogy az addig be nem mutatott nemesi összeírásokat (a teljes kapornaki, egerszegi és muraközi járást, valamint a tapolcai és a lövői járás egy-egy vidékének összeírását) minél előbb készítsék el és adják be.¹⁷

A hiányzó nemesi összeírások legtöbbjét már 1842 januárjában elkészítették.¹⁸ A nemesi lajstrom szerkesztésével megbízott választmány — *Oszterhueber József* elnök *1843. május 22-ei* jelentése szerint — *1841. november 30-án* ült össze, és bár negyedévenként rendszeresen 15–15 napig ülésezett a törvénykezési időszak alatt, a rengeteg teendő miatt csak *1843. május 13-án* tudta elvégezni feladatát. Az elnök *Zala vármegye 1843. május 22-ei közgyűlésén* mutatta be a nemesi lajstrom fogalmazványát, amely mind a hat járás kétségtelen nemesinek nevét tartalmazta.¹⁹ Bemutatták továbbá azt a jegyzéket is, amelyet a — választmányi üléseken mindvégig jelenlévő — tiszt főügyész, *Molnár János* saját kezűleg készített a kétséges nemesekről, külön véve számba azokat, akiket már az 1829. évi nemesi lajstromba is a kétségesek közé írtak be, ezért őket nemességük bizonyítására perbe kívánták idézni (538 fő), és külön azokat, akik 1829 óta telepedtek le *Zala megyében*, és csupán leszármazásukat kellett bizonyítaniuk a választmány előtt (146 fő).²⁰ *Oszterhueber József* jelentésében hangot adott a választmány azon véleményének is, hogy mivel a korábban a kétségesek közé sorolt nemesek 1828. január 21-én elrendelt perbe idézése mindaddig nem járt sikerrel, a vármegye közgyűlése hatá-

¹⁵ ZML kgy. jkv. 1841: 1137.

¹⁶ ZML Nemesi összeírások 9. doboz. Zala megye nemességének járásonkénti összeírásai, 1841–1842. Bertalan Pál főszolgabíró jelentése, Kozmadombján, 1841. június 28., Simon Pál alszolgabíró jelentése, Zalaegerszegen, 1841. augusztus 1. (Melletttük található a lövői járás egy-egy vidékének összeírása.)

¹⁷ ZML kgy. jkv. 1841:3192., vö. ZML Nemesi összeírások 9. doboz. Részlet kiírás Zala vármegye 1841. november 8-i közgyűlésének jegyzőkönyvéből (3184-3192. szám) *Oszterhueber József* számára.

¹⁸ ZML Nemesi összeírások 9. doboz. Zala megye nemességének járásonkénti összeírásai, 1841–1842. (Közöttük találhatóak pl. az egerszegi és a kapornaki járás keltezett összeírásai.)

¹⁹ ZML Nemesi összeírások 11. doboz. Az 1845. évi nemesi kataszter fogalmazványa (a kétségtelen nemesek teljes lajstroma), kiemelve az 1843. május 22–27-i közgyűlés iratai közül, az 1483. szám alól.

²⁰ ZML Nemesi összeírások 10. doboz. „*Nemes Zala megyei kétséges nemeseknek összeírása 1841–1842. és 1843. évben összeült nemesi lajstrom készítő választmánynak határozatai szerint.*” (Kiemelve az 1843. május 22–27-i közgyűlés iratai közül, az 1483. szám alól.)

rozottan intézkedjen a perbe idézésükről, mind pedig azok megidézteséről, akik leszármazásukat kötelesek bizonyítani. Azt is tapasztalta a választmány, hogy több nemesi család más megyéből pusztán nemesi „utazó levelekkel” vagy anélkül költözött Zalába és telepedett le a megyében, majd számos évek óta a nemesi összeírásokba is beírták őket, így a kétségtelen nemesek jogaival élnek, „*holott ha azok annak idejében megrostáltatnának, az adózó népnek terhére nem válnának*”. A választmány azt javasolta, hogy a fő- és alszolgabírók évenként jelentsék be a vidékükre beköltöző és ott letelepedő nemeseiket, és akik a vármegye által kitűzendő bizonyos határidő alatt nem tudják bebizonyítani nemességüket, azokat írják be az adózók összeírásába.²¹

Zala vármegye 1843. május 22–27-ei közgyűlése köszönetet szavazott a választmány elnökének és tagjainak, majd a választmány javaslatára elrendelte, hogy a tiszti ügyészi hivatal idézze perbe mindazokat, akik már az 1829. évi nemesi lajstromban is kétséges nemesként lettek bejegyezve, ám nemességüket mind ez ideig nem igazolták. Azok pedig, akik 1829 óta költöztek be *Zala megyébe*, s származásuk iránt észrevételt tett a választmány, a határozathozatal napjától számított két éven belül (1845. május 22-ig) be kellett bizonyítanuk nemesi származásukat a nemesi lajstrom készítésével megbízott választmány előtt. Végezetül a jegyzői hivatal feladatul kapta a nemesi lajstrom leltisztázását, a választmányt pedig azzal is megbízták, hogy a majdani tisztázatot összevesse a fogalmazvánnyal. (Az újonnan beköltözöttek évenkénti összeírására vonatkozó választmányi javaslattal a közgyűlés nem foglalkozott, arra nem reagált.)²² Ez alkalommal *Kerkapoly István* első alispán a következő szavakkal méltatta a nemesi kataszter elkészítésének jelentőségét: „...ezentúl terhes hivatalomról örömmel lépendek le, mert szerencsés vagyok *Zala megye nagy kincsét — catastrumát — alispánságom alatt létrehozatva látni; ennek elkészítése kedvessé tette előttem terhes hivatalom fáradságát*”.²³

Zala vármegye levéltárában 161 olyan, „nemesség bebizonyítására szorító” per maradt fenn, melyet a tiszti ügyészi hivatal, illetve *Molnár Alajos* főügyész 1843. szeptember 6. és 1845. december 9. között indított a vármegye polgári törvényszékén a fenti közgyűlési határozat alapján. E persorozat jegyzőkönyveihez külön formanyomtatványt készítettett a vármegye, és a perbe idéző vádlevelet, valamint az azt alátámasztó közgyűlési határozatot is nyomtatott változatban hozták az illetők tudomására.²⁴

Ami a kétséges nemesek másik, származásukat bizonyítani köteles részét illeti, *Zala vármegye* másodalispánja, *Csillagh Lajos* 1843. november 14-ei levelében az alábbiakról értesítette *Bárány Andrást*, a tapolcai járás alszolgabíróját: „*Tekintetes Oszterhueber József táblabíró úr avégett keresett meg, hogy a tekintetes nemes megye elhatározásánál fogva a nemesi catastralis összeírást egészen béfejezni szándékozik, ugyanazért szolgabíró uraknak már előbb kiadott feljegyzé[s]ekben megnevezett (audiendusokat) meghallgatandókat e folyó november hónapnak 27-én kezdendő választmányi ülésben meghallgatni, s nemességek eránti nyomozódásra nézve biztosítani kívánja oly renddel, amint a catastralis összeírást kezdette, hogy először is tisztelt szolgabíró úr vidékjében lakozó nemesek vétetődjenek elől. Annál fogva hivatalosan kérem tisztelt szolgabíró urat, hogy fentebb érdekelt november 27-i napon kezdvén, azon hétben megesendő napokra a vi-*

²¹ ZML Nemesi összeírások 9. doboz. Oszterhueber József választmányi elnök jelentése, Zalaegerszegen, 1843. május 22. (Eredeti jelzete: ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai, 1843: 1483/1. sz.)

²² ZML kgy. jkv. 1843:1483., vö. ZML kgy. ir. 1843:1483. (Részes kiírás a közgyűlés jegyzőkönyvéből.)

²³ *Világ* 1843. június 3. (44. sz.) 357. Zalából, máj. 27. (Tudósítás Zala vármegye 1843. május 22–27-i közgyűléséről.)

²⁴ ZML Zala vármegye törvényszékének iratai. Nemességvitató perek. Fasc. 10/1–2. No. 107–267.

dékjében lakozó meghallgatandó nemeseket tekintetes Oszterhueber úrnak kívánatához képest oly számmal bérendelni méltóztasson, hogy ne egyszerre mindannyian, hanem naponként annyi számban, amennyinek okiratai a választmány által megvizsgáltatnak, Zalaegerszegen a választmány előtt megjelenhessenek.”²⁵

A választmány az alispán által jelzett időpontban, 1843. november 27-én kezdte meg munkáját a tapolcai járásban, Monoszlón lakó kétséges nemesek meghallgatásával, illetve irataik átvizsgálásával, és a tervezett határidőn belül, 1845. január 30-ig el is végezte feladatát.²⁶ A választmány elnöke, Oszterhueber József 1845. március 4-én az alábbi jelentést tette az elvégzett munkáról: a választmány „minden járásokon keresztül a kétséges nemeseket eleibe rendelve kihallgatta, s kik próbáikkal magok nemességét bebizonyítani tudták, azokat a többi kétségtelenek sorába, ugyanazon helységekbe, hol öszveírva voltak, pótolólag bevezette. Azon nemes urakat pedig, kik a választmány előtt vagy meg nem jelentek, vagy elegendő próbákat nem mutattak, a kétségesek külön jegyzékébe, kiknek száma 376 családfőre terjed, vezette.” Oszterhueber József jelentésében járásonkénti összesítő adatokat közölt a nemesek lakta települések számáról, valamint a nemes családfelek és a fiúk létszámáról, hozzátéve, hogy Zala megye összesen 9714 kétségtelen nemes 1798-féle (különböző) családnévet visel. Jelentéséhez mellékelte az újonnan elkészített nemesi lajstromot, a nemességüket bebizonyítottakról vezetett jegyzőkönyvet és annak iratmellékleteit, valamint a kétségesként maradt nemesek jegyzékét.²⁷

Zala vármegye 1845. március 3-án kezdődött közgyűlése a jelentés nyomán elrendelte, hogy a kétségtelen nemesek újonnan készített lajstromát tisztázzák le, majd a szükséges összehasonlítások, illetve ellenőrzések után erősítsék meg a vármegye pecsétjével, végül pedig tegyék a megyei levéltárba. A kétséges nemesek jegyzékét átadták az ügyészi hivatalnak, azzal az utasítással, hogy mindnyájukat idézzék perbe nemességük bizonyítására.²⁸

Néhány nappal később, de még ugyanezen a közgyűlésen jelentette Bogyay Lajos, a tapolcai járás főszolgabírója, hogy tudomására jutott, miszerint a szentbékállai római katolikus keresztelési anyakönyvet javítani kellett, mert abban az 1836. április 24-én Szentbékállán született nemes Körmendy György apját István helyett tévesen Györgyként jegyezték be. A vármegye közgyűlése a jelentés nyomán Kerkapoly István első alispán elnöklelte alatt egy bizottságot küldött ki (tagja volt még Tuboly Mihály főjegyző, Koppány Ferenc főadószedő, Farkas Imre főszolgabíró és Barcza Sándor főügyész), annak megvizsgálására, vajon nevezett Körmendy Istvánt nem hibásan írták-e be a nemesi lajstromba.²⁹ Ugyanez a bizottság kapta később, az 1845. április 21–május 5-ei kisgyűlésen feladatul, hogy pótolja az új nemesi lajstrom súlyos hiányosságát, nevezetesen: iktassák be abba a Zalaegerszeg melletti Bekeházán élő másodalispán, Csillagh Lajos véletlenül kimaradt családját.³⁰ Az alispán Zalaegerszegen, 1845. május 3-án kelt levelében reklamált, hogy jöllehet a megye korábbi nemesi összeírásaiban családja és ő maga is be van

²⁵ ZML Nemesi összeírások 10. doboz. Csillagh Lajos másodalispán levele Bárány András alszolgabíróhoz, Zalaegerszeg, 1843. november 14.

²⁶ ZML Nemesi összeírások 10. doboz. A kétséges nemeseket megvizsgáló választmány jegyzőkönyve, Zalaegerszeg, 1845. január 30. (Fogalmazvány és tisztázat.)

²⁷ ZML Nemesi összeírások 10. doboz. „Jelentése a nemesi lajstrom készítésére kinevezett választmány elnökének”, Zalaegerszeg, 1845. március 4. (Kiemelve a kgy. ir. 1845: 533. szám alól.)

²⁸ ZML kgy. jkv. 1845:533.

²⁹ ZML kgy. jkv. 1845:1099.

³⁰ ZML kgy. jkv. 1845:1715.

jegyezve, az újonnan készített nemesi összeírásból (catastrumból) gyermekeivel együtt hibásan kihagyták.³¹ (Előfordulhat az is, hogy a *Csillagh* familia nem véletlenül maradt ki a nemesi lajstromból: lehet, hogy éppenséggel nemességének kétséges eredetére kívánták ilyen módon figyelmeztetni az alispánt, akinek nagyapja, *Stern* vagy *Csillagh Ádám* egerszegi postamester 1758-ban meglehetősen gyanús körülmények között igazolta nemességét.)³²

Mivel a kétségtelen nemesek lajstromának letisztázását a vármegye 1845. március 3-ei közgyűlése a jegyzői hivatalra bízta, *Tuboly Mihály* főjegyző a soron következő, május 26-ei közgyűlésen jelentette, hogy szerinte „a letisztázást írnokokra bízni azért nem lehet, mert a nemesi lajstrom töredékjében egyik lapról a másikra igen sok utasítások, s egyik helyről a másik helyre kellő átírások volnának teendők, s így annak letisztázását más éppen nem tehetné, mint maga a lajstromot készítő jegyző, annál is pedig inkább, hogy a töredékben számos kitérőlesek tapasztaltatnak, s későbbben vita támadhatna arról, hogy a töredék s letisztázott lajstrom között e különbség mért vagyon?” A közgyűlés a főjegyző javaslatára a nemesi lajstromot készítő választmány korábbi jegyzőjét, *Hertelendy László* tiszteletbeli aljegyzőt bízta meg a nemesi lajstrom letisztázásával, kilátásba helyezve, hogy fáradozásaiért a nemesi pénztárból nyer majd jutalmat, miután a letisztázott lajstromot a választmány átvizsgálta és a közgyűlésnek bemutatta.³³

Ugyanezen közgyűlés ideje alatt ígérte meg *Paar Károly* esküdt a lajstrom letisztázásával megbízott, ám a megye székhelyétől távol, *Vindornyalakon* lakó jegyzőnek, *Hertelendy Lászlónak*, hogy az újonnan készített lajstromot kiveszi a megye levéltárából, és elküldi hozzá a szántói járás főszolgabírója, vagy valamelyik esküdtje által. Mivel *Paar* három hónap elteltével sem küldte meg a lajstromot, *Hertelendy* 1845. augusztus 31-én írt levelében ígéretének teljesítésére kérte az esküdtet: „Miért maradott el, okát nem tudom. Ha talán az lenne oka, hogy a levéltárból kiadni nem akarják, akkoron mondja meg főjegyző úrnak, ki bizonyosan elküldeti, mit annál inkább hiszek, mert már egypár-szor is kérdezte főjegyző úr; készül-e az új lajstrom, s mindannyiszor szorgolta, hogy minél előbb adjam be.”³⁴

A két egyedi eset kivizsgálásával 1845 márciusában megbízott választmány a vármegye 1846. január 12–február 7-i kisgyűlésén terjesztette be jelentését. Megállapították, hogy a szentbékällai *Körmendy István* neve helyesen szerepel a nemesi lajstromban, *Csillagh Lajos* családjának bejegyzésére nézve pedig azt javasolták, hogy mivel a lajstromot még nem tisztázta le a jegyző, így tehát az még nem készült el tökéletesen, ezért a lajstromot készítő választmány iktassa be a kétségtelen nemesek közé az alispánt és családját.³⁵ A vármegye kisgyűlése elfogadta a jelentést, és a javaslattal egyetértő határozatot hozott.³⁶

Az új nemesi lajstrom letisztázásának elkészültét *Zala vármegye* 1846. március 2-ei közgyűlésén jelentette a jegyzői hivatal. Ekkor azt az utasítást adták a lajstromot készítő

³¹ ZML kgy. ir. 1846:144. (Kiemelve a kgy. ir. 1843: 1715. szám alól.)

³² *Csillagh (Stern) Ádám* különös nemességigazolási ügyéről és a család egészéről lásd bővebben: DEGRÉ ALAJOS: Zala megye vezetőségének kiválasztása a feudalizmus végén. In: *Jogtörténeti tanulmányok V.* Budapest, 1984. 53–57.

³³ ZML kgy. jkv. 1845:1950.

³⁴ ZML Nemesi összeírások 10. doboz. Hertelendy László levele Paar Károlyhoz, V[indornya]lakon, 1845. augusztus 31.

³⁵ ZML kgy. ir. 1846:144. A választmány keltezetlen jelentése, csatolva hozzá a két ügy korábbi iratai.

³⁶ ZML kgy. jkv. 1846:144.

választmány elnökének, illetve a választmánynak, hogy „ezen letisztázott lajstromot az eredeti töredékekkel pontonként egybehasonlítsa, s az időközben nemességükről szomszéd megyékből bizonyosságlevelet nyert s megyei valóságos nemeseknek elfogadott több egyneket belevezesse, s ilyképpen az egész lajstromot a megye hiteles pecsétjével leendő megerősítésre bemutassa.”³⁷

A választmány az 1847. április 19-ei közgyűlésén mutatta be hitelesítés végett Zala vármegye kétségtelen nemeseinek a kétséges zalai nemesek jegyzékével kiegészített, letisztázott, újra megvizsgált és bekötött lajstromát. A közgyűlésen felolvasták és helybenhagyták a lajstromot, azután pedig megerősítették a megye hiteles pecsétjével, valamint a jelenlévő vármegyei tisztségviselők és más tekintélyek aláírásával.³⁸ Ugyanezen a közgyűlésen, néhány nappal később jelentette a főjegyző, hogy átnézve a nemesi kataszter tisztázataát, annak 207. oldalán kisebb hiányosságokat fedezett fel a lajstrom fogalmazványához képest. A szóban forgó oldalt, valamint annak fogalmazványát a közgyűlés nyilvánossága előtt is megtekintették, és a csakugyan fennálló hiányosságokat azonnal, ott helyben pótolta a lajstromot letisztázó írnok.³⁹

Az így véglegesített nemesi kataszterben mindössze egy további bejegyzést tettek: a vármegye 1847. augusztus 30-ai közgyűlésének határozata nyomán ugyanazon év november 18-án bejegyezték a kétségtelen nemesek sorába a Balatonfüreden lakó Étsy Lászlót, akinek Győr vármegyétől nyert nemesi bizonyítványát már Zala vármegye 1844. január 15-ei közgyűlésén kihirdették.⁴⁰

Zala megye 1845. évi nemesi kataszterének elkészültéről az egykorú országos lapok is hírt adtak. A centralisták által szerkesztett *Pesti Hírlap* zalai tudósítója, Árvay István gyorsíró az 1847. április 19-ei közgyűlésen hitelesített nemesi lajstrom rövid kivonatát — a nemesi kataszter második oldalán található statisztikai összesítést — tette közzé (kommentár nélkül) közgyűlési beszámolójában a *Pesti Hírlap* 1847. május 2-ai számában.⁴¹ Fényes Elek statisztikus ugyancsak ezt az összesítést használta fel *Magyarország leírása* című, 1847-ben megjelent művében, melyben jársonként sorolta fel az ott lakó nemesi családok számát és közölte — nem tudni, milyen forrásból — Zala megye teljes nemesi népességének létszámát is (26.915 fő).⁴² Ugyancsak tudósított az 1847. április 19-ei zalai közgyűlésről a konzervatív *Budapesti Híradó* is. A lap 1847. május 2-ai számában — a nemesi kataszter hitelesítésének említése nélkül, sőt a katasztert némiképp összekeverve a vármegyei tisztújításon szavazati joggal rendelkező, 16 év feletti nemsek összeírásával — a zalai nemesség létszámát (9714 fő) épp csak megemlítve, az alábbiakat jegyezte meg a helyi tudósító: „A nemesség összeírásánál az tűnt fel különösen, hogy Göcsejben több nemesi család férfitagot szakadtával fog kihalni.”⁴³

³⁷ ZML kgy. jkv. 1846:741.

³⁸ ZML kgy. jkv. 1847:1437.

³⁹ ZML kgy. jkv. 1847:1473.

⁴⁰ ZML Nemesi összeírások. „Tekézetes nemes Zala v[á]r[me]gye kétségtelen nemességének lajstroma”, 1845. 559. p., ZML kgy. jkv. 1847:3360. (Étsy László nemesi bizonyítványának kihirdetése: ZML kgy. jkv. 1844:491.)

⁴¹ *Pesti Hírlap* 1847. május 2. (873. sz.) 284.

⁴² FÉNYES ELEK: *Magyarország leírása. II. rész. Magyarország részletesen.* Pesten, 1847. 85.

⁴³ *Budapesti Híradó* 1847. május 2. (585. sz.) 294.

Zala megye 1845. évi nemesi kataszterének tartalma

Zala megye nemességének 1845. évi — 1838-tól 1845-ig elkészített, majd 1847-ben hitelesített —, mintegy 590 oldalas, bőrbe kötött katasztere a *Tekéntetes nemes Zala v[á]r[me]gye kétségtelen nemességének lajstroma* címet viseli.⁴⁴ Belső címlapjának hátoldalára (a második számozatlan oldalra) jegyezték be a lajstromot készítő választmány elnökének 1845. március 4-ei jelentése alapján, *Az egész Zala megyei nemességnek részletes kivonata járásokként* címmel a kataszter alábbi statisztikai összesítését:

Neve a járásnak	Hány helységbe vannak	Családfők	Fiúk és unokák	Öszvesen	Kétség[e]sek s perbe[n] állók száma
1. Tapolcai	48	1427	1190	2617	
2. Szántói	40	870	756	1626	
3. Kapornaki	62	990	842	1832	
4. Egerszegi	84	1094	805	1899	
5. Lövői	45	843	608	1451	
6. Muraközi	35	159	130	289	
Öszveg	314	5383	4331	9714	376

Az egykorú összesítés adatai — számításaink szerint — többé-kevésbé valamennyi járásban eltérnek a kataszterbe bejegyzettektől. A kataszterben valójában 9875 kétségtelen nemes férfi nevét olvashatjuk, összességében 161-gyel többet, mint az eredeti összesítésben. A tapolcai járásban 148 fővel többet (2765 főt), a szántóiban 33-mal többet (1659 főt), a kapornakiban 79-cel kevesebbet (1753 főt), az egerszegiben 46-tal többet (1945 főt), a lövőiben 4-gyel többet (1455 főt), végül a muraközi járásban 9-cel többet (248 főt) találunk bejegyezve a kétségtelen nemesek lajstromába.

Az eltérések adódhatnak az egykorú számítások, illetve összesítések pontatlanságai-ból, de abból is, hogy a két különböző településen (a születés helyén és az attól különböző lakóhelyen) is bejegyzett nemeseket csak az egyik helységben számították be. (Utóbbi változat kevésbé valószínű, mert a nemeseket eredetileg nem sorszámozták, és a lajstrom csak elvétele utal arra, ha az illetőt két településen is bejegyezték, őket tehát utólag nehéz lehetett kiszűrni és leszámítani.)

A nemesi kataszter harmadik (elsőként számozott) oldalán kezdődik a tapolcai járás nemeseinek lajstroma. A névkataszter járásokként (keletről nyugat felé haladva: tapolcai, szántói, kapornaki, egerszegi, lövői és muraközi), azokon belül településenként rögzíti a kétségtelen nemesek nevét és más adatait. A járásokon belül általában betűrendben következnek az egyes települések, és azok többségében is betűrendben jegyezték fel a nemesi familiákat. A tapolcai járás kétségtelen nemeseit az 1–169. oldal, a szántóiakat a 170–260. oldal, a kapornakiakat a 261–368. oldal, az egerszegieket a 369–476. oldal, a lövőieket a 477–541. oldal, végül a muraközieket az 542–556. oldal tartalmazza. Az 556–558. oldalon található a kétségtelen nemesek kataszterének hitelesítő záradéka a vármegye pecsétjével és az 1847. április 19-ei közgyűlésen jelen volt tekintélyek aláírásaival. Az 559. oldalra jegyezték be utólag — mint már említettük — a balatonfüredi

⁴⁴ ZML Nemesi összeírások. „*Tekéntetes nemes Zala v[á]r[me]gye kétségtelen nemességének lajstroma*”, 1845. (A továbbiakban — külön hivatkozás nélkül — ezt mutatjuk be, illetve ennek adatait összesítjük.)

Étsy László kétségtelen nemességét. Az 560. oldalra került a belső cím: *Kétséges nemesek*, a következő oldalt üresen hagyták, majd az 562. oldaltól kezdődően jegyezték fel (ugyancsak járasonként, azokon belül településenként, többé-kevésbé betűrendben) a kétséges nemesek — általában csak a családfők — névsorát, mely összesen 450 nevet tartalmaz, 74-gyel többet, mint az egykorú összesítés. (Utóbbi szám az 1845. március 4-ei választmányi elnöki jelentés szerint csak a kétséges nemességű családfők számát jelenti.)⁴⁵

A kétséges nemesek jegyzéke a nevek pusztá felsorolásán túl csak elvéve közöl a családi kapcsolatokra vonatkozó, vagy más jellegű személyes adatokat, míg a kétségtelen nemesek lajstroma számos információt hordoz. A kétségtelen nemesek vezetéknevét (esetenként a ragadványnevüket vagy származási helyükre utaló nemesi előnevüket) csak a családfők esetében közli, míg a többi élő családtag (testvér, fiú és unoka), valamint a már nem élő ős (a családfő apja és nagyapja) csupán keresztnévén szerepel. A családtagok közötti kapcsolat jellegét (a családfő testvére, fia, unokája, apja és nagyapja) minden esetben igyekeztek egyértelműen jelölni, így szerencsés esetben egy-egy família öt (de legalább három) generációjának alapvető adatait is rögzíti a kataszter.

A kétségtelen nemesek adatait tartalmazó oldalakat három hasábra osztották: az első hasábra kerültek a családnevek, a másodikba az élő férfi családtagok keresztnévei (esetenként az adott személyekre vonatkozó egyéb adatokkal kiegészítve), végül a harmadikba az ősök keresztnévei, valamint a család bármely tagjára vonatkozó megjegyzések. Az élő családtagok keresztnéve mellett — a második hasábrban — jegyezték fel az illető családi állapotát (pl. árva), foglalkozását, illetve tisztségét, tartózkodási helyét (ha nem a szülőhelyén élt, onnan elköltözött), de azt is, ha ismeretlen helyen tartózkodott („*holléte nem tudatik*”). A harmadik hasábrban, az ősök neve után (mellett vagy alatt) olvashatók a család származási helyére, nemességének kihirdetésére, és a korábbi, általában az 1829. évi nemesi lajstromba való bejegyzésre vonatkozó, alkalmanként egészen hosszú és részletes megjegyzések.

Ügyviteli jellegű bejegyzést a kétségtelen nemesek kataszterében mindössze két helyen találunk. A 103–104. oldalon rögzítette a nemesi lajstromot készítő választmány, hogy a tapolcai járás településeinek betűrendjében Kékkúthoz érve azt tapasztalták, miszerint ez a helység annak idején tévedésből kimaradt az 1829. évi kataszterből, „*így azon helységben lévő nemesek is maguk személyes igazai veszélyeztetésével bévezetve nem lettek.*” A hiányt az 1786. és 1790. évi kataszterek, valamint az 1816. évi és legújabbban (1838 és 1842 között) elkészített nemesi összeírások segítségével pótolták, és a 104–105. oldalra bejegyezték a hét kétségtelen kékkúti nemes adatait. A 215. oldal aljára valószínűleg a megyei főjegyző írta rá utólag a következő megjegyzést: „*ezt a lapot is újra kell írni, mivel vakarás látszik rajta.*” Mihályfánál, Novák Imre neve alatt kaparták ki a „Jos” betűket, mivel József nem a testvére, hanem a fia volt, ezért annak nevét nem a családfő neve alá, hanem mögé kellett felírni – a törlés nyoma azonban végül mégis benntartott a tisztázatban.

Zala vármegye kétségtelen nemességének katasztere elvileg csak a köznemességre terjedt ki, a főnemességre nem — így pl. nem jegyezték bele a keszthelyi Festetics vagy a szentgróti Batthyány grófi familiákat —, de kivételként szerepel benne *Szigliget* birto-

⁴⁵ A tapolcai járás kétséges nemesinek neve az 562–570. oldalon (169 fő), a szántóiaké az 570–575. oldalon (87 fő), a kapornakiaké az 575–581. oldalon (100 fő), az egerszegieké az 581–584. oldalon (42 fő), a lövőieké az 584–587. oldalon (33 fő), végül a muraközieké az 587–588. oldalon (19 fő) olvasható.

kosa, *Puteány József* báró⁴⁶ (igaz ugyan, hogy rangjának említése nélkül). Mivel mindeddig nem került elő olyan útmutató, amely a nemesi összeírások vagy a nemesi kataszter elkészítésénél akár 1838 és 1847 között, akár korábban irányt szabott volna, és ilyen útmutató létezésére egyetlen, eddig ismert forrásunk sem utal, ezért pusztán szűrőpróbaszerű ellenőrzéssel, egyedi esetekkel igazolható, hogy a nemesi összeírás (legalábbis a kétségtelen nemesek vonatkozásában) kiterjedt a 16, sőt még 10 évnél fiatalabb nemes fiúkra is; annak valószínűleg nem volt alsó életkori határa. (Így pl. *Lesencetomajon* bejegyezték az 1832-ben született *Nedeczky Istvánt* és 1841-ben keresztelt öccsét, *Jenőt*, *Zalaegerszegen* az 1833-as születésű *Svasti Benjámint*, *Nemesapátiban* az 1835-ben keresztelt *Csertán Lászlót*, *Szigligeten* pedig a fent említett *Puteány József* báró fiát, az 1835 után született *Ödönt*.)

Az adatbázis tartalma, szerkezete és használata

Zala megye 1845. évi nemesi kataszterének feldolgozása során az abban szereplő 9875 kétségtelen és 450 kétséges nemes adatait — gyakorlatilag a nemesi lajstrom teljes szövegét — táblázattá átalakítva, egy 19 oszlopból és 10.325 sorból álló Excel-táblázat összesen 196.175 kitöltött adatmezőjében rögzítettük.⁴⁷ A táblázat minden egyes élő (a kataszterbe bejegyzett), általunk azonosító sorszámmal ellátott nemes esetében az alábbi rovatokat (illetve oszlopokat) tartalmazza:

- *Sorszám*: 1-től 10 325-ig.
- *Település neve*: az egykor általánosan használt (a településnevek jegyzékében feltüntetett) névalak, mai helyesírással.
- *Járás neve*: (Zala megyében keletről nyugat felé haladva) tapolcai, szántói, kapornaki, egerszegi, lövői és muraközi.
- *Kétséges vagy kétségtelen nemes*: 1-től 9874-ig kétségtelen nemes, 9875-től 10324-ig kétséges nemes, végül a 10 325. ismét kétségtelen nemes.
- *Nemes neve*: vezeték és keresztnév (előbbi részben egységesítve), közöttük kerek zárójelben — ha volt ilyen — a ragadványnev, a keresztnév után pedig (hátravetve) a származási helyre utaló nemesi előnév.
- *Nemes foglalkozása*: általában megyei vagy uradalmi tisztségviselő, világi vagy egyházi értelmiségi, cs. kir. katona vagy kézműves (nincs mindenképp következetesen feltüntetve).
- *Nemes tartózkodási helye*: a település vagy megye neve, ha nem a szülőhelyén él, illetve „holléte nem tudatik”, ha ismeretlen helyen tartózkodik.
- *Nemes származási helye*: a település vagy megye megnevezése, ahonnan az összeírás, illetve bejegyzés helyére költözött.
- *Nemesre vonatkozó megjegyzés*: családi állapota (pl. árva), nemességének kihirdetése, az 1829. évi nemesi lajstromba való bejegyzése, utalás arra, ha más településen is bejegyezték az 1845. évi nemesi kataszterbe [lásd ... számon].
- *Fiai sorszáma*: a kataszterbe bejegyzett, élő fiainak sorszáma.

⁴⁶ Puteány Józsefnek már az apja, Vencel is báró volt. Vö. *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Szerk. PÁLMÁNY BÉLA Budapest, 2002. 705–707.

⁴⁷ Az adatok rögzítéséért a *Zala Megyei Levéltár* munkatársának, *Elekesné Bíró Bernadett*nek tartozom köszönettel!

- *Testvérei sorszáma*: a kataszterbe bejegyzett, élő testvéreinek sorszáma.
- *Apja sorszáma*: fiúk vagy unokák esetében a kataszterbe bejegyzett, élő apa sorszáma.
- *Apja neve*: általában a kataszterben nem szereplő, már elhunyt — néhány esetben még élő, de nem mindig bejegyzett — apa (a családfő apja) keresztnéve.
- *Apja származási helye*: a település vagy megye neve, ahonnan a 13. rovatban említett ő a bejegyzés helyére költözött.
- *Apjára vonatkozó megjegyzés*: él, de nem tudni hol, vagy él és azonosítható egy bejegyzett nemessel (ekkor utalás a sorszáma), egykori foglalkozása, tisztsége, bejegyzése az 1829. évi (vagy korábbi) nemesi lajstromba, nemességének kihirdetése, esetleg élő családtagjainak (testvéreinek) sorszáma.
- *Nagyapja neve*: a kataszterben nem szereplő, már elhunyt nagyapa (a családfő nagyapja) keresztnéve.
- *Nagyapja származási helye*: a település vagy megye neve, ahonnan a 16. rovatban említett ő származott, ahol egykor élt.
- *Nagyapjára vonatkozó megjegyzés*: egykori foglalkozása, tisztsége, bejegyzése a korábbi nemesi lajstromokba, nemességének kihirdetése.
- *Oldalszám*: a nemesi kataszter oldalszáma, ahonnan az adott nemesre vonatkozó adatok származnak (1-től 588-ig).

A fenti adatok alapján készített szöveges adatbázist beillesztettük a *Zala megye nemesi katasztere, 1790., 1829., 1845.* című, összesített adatbázisunkba, mely mindhárom évből tartalmazza a digitalizált nemesi összeírások eredeti, család- és településnevek listái segítségével kereshető oldalképeit, az 1845. évi esetében pedig emellett még lehetővé teszi a kataszter teljes anyagában való szövegszerű keresést is.⁴⁸

Adatbázisunk a *Bevezető* menüvel indul. Ez a nyitóoldal tulajdonképpen az adatbázis használati útmutatója, mely az adatbázis általános szerkezetét és keresési lehetőségeit, valamint az 1845. évi szöveges adatbázis tartalmát írja le. Az *Ismertető* menü alapvetően a szövegszerűen is feldolgozott levéltári forrás, az 1845. évi nemesi kataszter keletkezésének történetét és tartalmát mutatja be.⁴⁹

Az adatbázisban háromféle módon lehet keresni: a kataszter oldalait lapozva (*Oldalkép* menü), *Zala megye* reformkori, elektronikus térképén⁵⁰ (*Térkép* menü),⁵¹ vagy egy szöveges keresőfelületen (*Keresés* menü).

Az *Oldalkép* menü kétféleképpen jeleníti meg a nemesi kataszter egyes oldalait: az eredeti kézirataldalak beszkenelt, digitalizált – eredeti méretre nagyítható – képével, és az adott oldal valamennyi, adatbázisban rögzített adatát tartalmazó, egyszerűsített táblázat formájában. E táblázat az 1790. és 1829. évi nemesi kataszterek esetében csak az adott oldalak településneveit és családneveit öleli fel, az 1845. évi kataszter esetében azonban tartalmazza az adott oldal valamennyi szöveges adatát az összeírás eredeti oldalainak megfelelő tagolásban, az alábbi hat oszlopban összefoglalva: 1. a nemes neve, 2. a

⁴⁸ Az adatbázis készítése során a programozást és az arculattervezést a *Zala Megyei Levéltár* informatikusa, *Pintyőke Gábor* végezte el. Munkájáért ezúton is köszönetet mondok!

⁴⁹ Írásunk gyakorlatilag e két menü szövegének összevont, átdolgozott változata.

⁵⁰ A digitális térkép elkészítéséért *Nagy Béla* kartográfusnak, az *MTA Történettudományi Intézete* munkatársának tartozom köszönettel!

⁵¹ Ez egyelőre csak az 1845. évi kataszter esetében működik.

nemes ismert adatai, 3. apja neve, 4. apja ismert adatai, 5. nagyapja neve, 6. nagyapja ismert adatai. A barna színnel kiemelt nevekre kattintva külön ablakban előhívható az illető nemes családfájának vázlata is. Az oldalak között lapozhatunk egyenként, de egyből a keresett oldalra is ugorhatunk.

A *Térkép* menüben a következő módon kereshetünk – egyelőre – az 1845. évi kataszter adataiban. *Zala megye* reformkori térképén a tetszőleges szelvényt kiválasztva, azt kattintással kinagyítva, az adott települést jelző pontra mutatunk a kurzorral, mire kis ablakban – a településnév mellett – megjelenik, hogy ott hány kétségtelen és kétséges nemes élt. A települést jelző pontra kattintva előhívhatjuk az adott helység nemeseinek névsorba rendezett listáját, mely a nemesek neve mellett közli a település és a járás nevét, a nemes jogállását (kétségtelen vagy kétséges), valamint a kataszter készítésének évét. Az egyes nemesek minden további adata a barna színnel kiemelt nevekre kattintva jeleníthető meg, a személyi adatlapok előhívásával, melyek hivatkoznak a nemesek említett, vázlatos családfáira is.

A *Keresés* menüben hat keresőablak található a szöveges kereséshez. Az első, *Nemes neve* elnevezésű ablakba beírhatjuk a keresett nemes nevét, de kiválaszthatjuk az illető familia vezetéknevét a *Családnevek listája* című betűrendes jegyzékből is, mely a nemesi kataszterben előforduló családneveket tartalmazza összesített, feldolgozott formában.⁵² Annak idején, a nemesi összeírások, majd a lajstrom készítésekor még nem volt a családneveknek egységes, általánosan elfogadott, rögzített helyesírású névalakja, így sokszor ugyanazt a családnevet más-más településen (de sokszor még egy helységben is) következtlenül, különböző változatokban, illetve egymástól többé-kevésbé eltérő helyesírással írták le. Ezeket a név-variánsokat jelentős mértékben egységesítettük, de megtartottunk olyan jellemző változatokat, mint pl. a „cs” helyett „ch” vagy „ts” használata, vagy a szóvégi „y” vagy „i” kettőssége. A keresés az 1790. évi és 1829. évi kataszterek esetében az oldalképet, az 1845. évi esetében viszont ugyanazt a találati listát jeleníti meg, mint a térképes keresés, ezért az egyes nemesek személyi adatlapjait itt is a barna színnel kiemelt névre való kattintással érhetjük el, majd a személyi adatlapról hívhatjuk elő a családfa vázlatát.

A *Település kiválasztása* című ablakban legördülő listából választhatjuk ki a kataszterben előforduló településnevek egységesített névváltozatát. (Az 1845. évi nemesi kataszter általunk készített összesítése szerint *Zala megyében* összesen 354 különböző településen – mezővárosban, falun, pusztán vagy más, önálló településrészen, pl. külterületi lakott helyen – jegyezték fel kétségtelen vagy kétséges nemeseket.) Segítséget nyújt a településnevek azonosításában, illetve a köztük való tájékozódásban a *Településnevek listája* című jegyzék is. E jegyzékben az adott települések nevénel az egykor általánosan használt, közkeletű névalak áll elől, mai helyesírással, mögötte kerek zárójelben (ha ettől eltérő) a kataszterben előforduló egyedi névváltozat, végül szögletes zárójelben a település mai (magyar, szlovén vagy horvát) elnevezése.

A következő három keresőablakban kizárólag a legördülő listából választhatunk a keresési feltételek szűkítéséhez. A *Járas kiválasztása* elnevezésű ablakban a hat zalai járas között, a *Jogállás kiválasztása* címűben a kétségtelen vagy kétséges jogállás között, végül az *Év kiválasztása* esetében az 1790., 1829. vagy 1845. évek között választanunk. (Ha egyszerre mindhárom nemesi kataszterben keresni szeretnénk, nem kell bejelölnünk

⁵² Ez a lista alig 45 százalékát öleli fel a nemesi lajstromot készítő választmány elnökének 1845. március 4-ei jelentésében említett 1798-féle név-variánsnak, ám így is teljes egészében lefedi a kataszter névanyagát.

az évet!) Az utolsó keresőablak az *Egyéb szöveges keresés* címet viseli, ezért minden további, tetszőleges keresési információt itt adhatunk meg.

A keresőfelület kombinált keresést tesz lehetővé: az egyes keresőablakok között „és” kapcsolat van, tehát a keresési feltételek egyidejű fennállásával szűkítik a találatok számát, illetve pontosítják a keresés eredményét.

A KÖZIGAZGATÁS ÉS AZ IGAZSÁGÜGY ÁTSZERVEZÉSE ERDÉLYBEN A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN

Az erdélyi törvényhatóságok 1867 előtt

A vármegyéknek igen fontos szerep jutott a magyar történelemben, bár amint az utóbbi évek történetírása kimutatta, a rendi jogok „védőbástyájának” szerepét igazából csak a 18. század végétől játszották nagyobb mértékben, és ezt vetítették vissza később a korábbi korszakokra is. A reformkori vármegye igen széles jogkörrel rendelkezett, bár ez Erdélyben szűkebb volt, mint Magyarországon. A kormány Erdélyben sokkal szigorúbb ellenőrzése alatt tartotta a megyéket, bár ott is a vármegyék közgyűlései választották és látták el utasításokkal a diétai követeket. Az erdélyi országgyűlés csak egykamarás volt, de az uralkodó regalisták kinevezésével befolyásolhatta a diéta munkálatait. A vármegyék voltak a törvények és rendeletek végrehajtói. Ezen kívül a vármegyének statútumalkotási joga, adóügyi és igazságszolgáltatási jogköre is volt, hiszen a közigazgatás és igazságszolgáltatás ekkor még összefonódott.¹

Hasonló volt a vármegyékhez a székely székek szerkezete és hatásköre, bár az idők folyamán ezek is alapvető változásokon estek át. Az 1791. évi XII. tc. visszaállította a Székelyföldön is a II. József előtti állapotokat, kimondva, hogy: „a vármegyék, székely székek és azok kebelében létező vidékek és ezek hatóságai meg közönségei, mind a szokott gyűlések megtartása, mind a közigazgatás és a tisztek választása és házi pénztárai meg más közügyek tárgyalása tekintetében, az ő törvényes hatáskörükből és az oklevélnek megfelelő állapotukban megtartandók.”² A székek voltak a törvények és a Fő kormánysszék rendeleteinek végrehajtói, választották az országgyűlési követeket és ellátták utasítással, jogszabályokat alkottak, úgyszintén elláttak bírósági feladatokat is a közigazgatás mellett. Talán az egyetlen lényeges különbség az erdélyi megyék és székely székek között, hogy a székekben a tisztviselők választását szabadon, a főtiszt ajánlása nélkül ejtették meg. Amúgy a főtisztek esetében a szavazattöbbséget nyert három alkalmas személy nevét (a bevett felekezetek közül) a Fő kormánysszék útján az uralkodó elé felterjesztették és ezek közül nevezte ki az uralkodó a főispánokat, illetve főkirálybírókat.³ Egy másik sajátosságot jelentett 1848 előtt annak eldöntése, hogy kik vehetnek részt a széki közgyűlésen. A székely szabadság elmélete és gyakorlata között ugyanis nagy hézag tátongott, és a reformkor egyik fő követelése a katonarendű és más szabad székelyek részvételi joga volt a közgyűléseken.⁴

Magyarországon már a reformkorban szóba került a közigazgatás reformja és különböző javaslatokat is kidolgoztak erre nézve. Erdélyben 1848 előtt ez jóval kisebb teret kapott. Az átszervezés kérdése ugyan már az 1791–1792. évi országgyűlésen is felvető-

¹ Lásd STIPTA ISTVÁN: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények.* Budapest, 1995. (Továbbiakban: STIPA) 8–9.

² Idézi PÁL-ANTAL SÁNDOR: *Székely önkormányzat-történet.* Marosvásárhely, 2002. (Továbbikában: PÁL-ANTAL SÁNDOR) 169. Az idézetben szereplő „oklevél” a Diploma Leopoldinum.

³ PÁL-ANTAL SÁNDOR, 170–172.

⁴ PÁL-ANTAL SÁNDOR, 173–177.

dött, de ekkor is, akárcsak 1811-ben az országos bizottság munkálatai megrekedtek a javaslatok szintjén.

Az 1840-es években azonban komolyabban fogtak a kérdés megoldásához. Az erdélyi közigazgatási beosztás célszerűtlenségét mindenki belátta, a megoldást azonban *Erdély* politikai nációk szerinti felosztása nehezítette. *Erdély* törvényhatóságainak kiterjedése nagyon egyenetlen: egyes nagyobb vármegyék mellett eltörpült a szász székek többsége vagy a kis székely szék, *Aranyosszék*. *Kolozs* és *Torda* megyék hosszú keskeny sávban szeltek át nyugatról keletre az egész fejedelemséget, míg *Felső-Fehér vármegye* több tucat darabja más törvényhatóságok közé ékelődött be. Az 1841–1843. évi országgyűlés úgynevezett *systematica deputatiót*, azaz rendszeres bizottságot rendelt ki, amely egy tervezetet dolgozott ki „*Erdély területének célszerűbb political felosztásáról*”. A tervezet az 1847. évi országgyűlésre készült el, de végül is nem lett gyakorlati következménye.⁵ Érdekes azonban röviden ismertetni az ekkor megfogalmazott javaslatokat, mivel ezekre a kiegyezés utáni reformelképzelésekben is hivatkoztak. Az indoklásban gróf *Teleki József* az „*idomtalanossággal*” érvelt, mert szerinte „*bármely bölcs intézkedések is tétessenek a reformok mezején, ezek, míg a közigazgatás rendbe nem hozatik, sikeresen életbe nem léphetnek.*”⁶ A javasolt főbb változtatások a következők lettek volna: *Torda*, *Kolozs* és *Doboka* megyék keleti feléből egy önálló törvényhatóságot hoztak volna létre *Szászrégen* központtal, *Doboka* megye többi részét pedig *Belső-Szolnok* és *Kolozs* vármegye között osztották volna fel. Úgyszintén felosztották volna *Felső-Fehér* vármegyét. Ennek egyes részeit *Háromszékbe* olvasztották volna be, amely *Bardóc* fiúszék bekebelezése után két részre oszlott volna: *Alsó- és Felső-Háromszék*re.⁷

Az 1848. évi I. erdélyi törvénycikk 3. szakasza kimondta, hogy „*Erdélyben a közigazgatás és igazságszolgáltatás folyama és személyzeti szerkezete a közelebbi közös hongyülés általi elrendezésig jelen helyzetében marad.*” Ennek ellenére néhány jelentős változásra sor került, már csak az úrbériség eltörlése és a törvény előtti egyenlőség kimondása révén is. Így a székely székek esetében ez azt is jelentette, hogy a határőrök a székely önkormányzat teljes jogú tagjai lettek. A közgyűlés képviseleti alapon szerveződött, és megmaradt a szabad előljáró-választás joga. Erdélyben is átvették magyarországi mintára a képviseleti bizottmányokat és a középponti választmányokat, ezek szervezésére azonban nem mindenhol került sor. Érdekes *Udvarhelyszék 1848. június 27–28-án* tartott közgyűlése, amelyen a főkirálybíró kinevezésének jogát felajánlották a minisztériumnak, mintegy „*példát statuálva*”, mivel — úgymond belátják —, hogy a miniszteri felelősség nem fér össze a főtisztek választásával, azonban a többi hivatalnokot ezután is maguk kívánják választani kijelölés és felsőbb megerősítés nélkül.⁸ A maroszéki választások során szintén követték az udvarhelyszéki példát és lemondtak a főkirálybíró szabad választásáról. Sok volt azonban még az átmeneti bizonytalanság, mind az intézmények megnevezésében, mind hatáskörében, mind összetételében. *Udvarhelyszéken* például a közgyűlés helyét népgyűlés vette át; a települések küldötteinek hetente kétszer kellett volna összeülniük tanácskozássra és a „*tárgyak eligazítására.*”⁹ 1849-ben a rendkívüli ál-

⁵ KÖVÁRI LÁSZLÓ: *Erdély történelme. VI. A gubernátorok kora*. Pesten, 1866. 230–231.

⁶ Idézi PÁL-ANTAL SÁNDOR, 187.

⁷ PÁL-ANTAL SÁNDOR, 186–187.

⁸ ZEPÉCZÁNER JENŐ: *Udvarhelyszék az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Tanulmány és okmánytár az udvarhelyszéki eseményekhez*. Székelyudvarhely, 1999. 22.

⁹ PÁL-ANTAL SÁNDOR, 194–196.

lapotokra való tekintettel kormánybiztosokat neveztek ki a törvényhatóságok élére, és megszervezték a katonai közigazgatást.¹⁰

Az 1849–1867 közti időszakot Erdélyben is a meg-megújuló betagolási kísérletek, illetve az állandósult átmeneti állapot jellemezte. A leverett forradalom és szabadságharc után a 48-as törvényekkel együtt az új rendszer Erdély unióját is érvénytelennek deklarálta, és megkezdődött egy más jellegű integrációs kísérlet: Erdélyt és a többi tartományt ezúttal az összbirodalomba kívánták integrálni. A románok és a szászok még egy rövid ideig reménykedtek, hogy a szabadságharc során tanúsított magatartásukért jutalomképpen legalább részben sikerül elképzeléseiket megvalósítaniuk, de hamar be kellett látniuk, hogy az összbirodalmi érdek minden nemzetiségi partikularizmussal szemben türelmetlen. A fő cél kimondva-kimondatlan az volt, hogy Erdély sajátosságait, különállását felszámolják, elfojtsák a nemzetiségi és társadalmi ellentéteket és a pacifikált tartományt betagolják az összmonarchiába.

Ferenc József 1848. december 21-ei kiáltványa még reményt adott a szászoknak: dícsérte a szász bátorságot, kitartást és hűséget, a rendszeret és a törvényesség iránti érzéket, érvényben hagyta a Királyföld beosztását és részben autonómiáját is. A szász vezetők a Királyföld és a monarchia organikus egységét remélték, egy közvetlenül az uralkodótól függő koronatarományt szerettek volna kieszközölni. Ezzel szemben — ahogy *Friedrich Teutsch* írja — kisszerűség és butaság, elnyomás és rossz bánásmód jutott nekik is részül, mivel ellenséggel és baráttal egyformán bánt a rendszer.¹¹ A szász egyetem már 1849 végén összeült, hogy kidolgozza a Királyföld reformjával kapcsolatos tervezetét, majd a következő év elején öt emlékiratban foglalták össze az eredményeket. Válaszul *Franz Salmen* szász ispánt, a Királyföld autonómiájának védelmezőjét eltávolították tisztségéből, „felfele buktatva”, majd 1852-ben drasztikusan fogtak hozzá a szász autonómia felszámolásához. A szász egyetemnek megszűnt az igazságszolgáltatási szerepköre, a fellebbviteli fórum az újonnan létrehozott erdélyi főtörvényszék lett. A széki és városi közigazgatást átszervezték, állami hivatalok váltották fel az önigazgatás intézményeit, ahol részben idegen hivatalnokok szolgáltak, és — talán legfájdalmasabb csapásként — a hagyományos széki beosztás helyett itt is körzeteket és alkörzeteket hoztak létre. Az új területi beosztás kapcsán írta *Joseph Bedeus von Scharberg*, az amúgy császárhű hivatalnok, hogy ha az lett volna a kormányzat feltett szándéka, hogy a szászokat megsemmisítse, akkor sem cselekedhetett volna másként és tehetette volna ezt jobban. De hát mi célja lett volna a kormánynak — tette fel patetikusán a kérdést — ennek „a szegény, hűséges népecskének” a megsemmisítésével?¹²

A románok hasonlóképpen csalatkoztak reményeikben. 1849-ben még a monarchia összes románjainak egyesítését kérték egy külön közigazgatási egységbe. 1849–51-ben több, az uralkodóhoz eljuttatott kérvényben sorolták fel kívánságaikat: ezek lényege a monarchián belüli nemzeti egység megvalósítása, egyenjogúságuk elismerése, egyházi autonómia, de felmerült az évenkénti nemzeti gyűlés, egy egyetem stb. gondolata is. A petíciós mozgalom mellett több kisebb népgyűlést is szerveztek, mire a hatóságok a román nemzeti vezetőkkel szemben is keményebben léptek fel.¹³ A románok mindenkép-

¹⁰ PÁL-ANTAL SÁNDOR, 199–201.

¹¹ FR. TEUTSCH: *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*. Hermannstadt, 1924. 215–216.

¹² EUGEN VON FRIEDENFELS: *Joseph Bedeus von Scharberg. Beiträge zur Zeitgeschichte Siebenbürgens im 19. Jahrhundert. Zweiter Teil. 1848–1858*. Wien, 1877. 245.

¹³ SZÁSZ ZOLTÁN: *Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849–1867)*. In: *Erdély története három kötetben*. III. Főszerk.: KÓPECZI BÉLA. Budapest, 1987. (Továbbikabna: Szász)1440–1444.

pen nyugtázták, hogy a jogegyenlőség legalább negatív módon megvalósult, az elnyomásban ugyanis mindenki egyenlő volt.

A neoabszolútizmus évei a folytonos kísérletezés jegyében teltek. A közigazgatási beosztást többször átalakították. Sor került néhány fontos reform bevezetésére is: a közigazgatás és igazságszolgáltatás különválasztása, új bírósági szervezet kiépítése, az osztrák polgári és büntetőtörvénykönyv, valamint új adórendszer bevezetése a közteherviselés alapján, az úrbéri viszonyok rendezésére stb. A rendszer szempontjából létfontosságú volt a rendőri szervezet kiépítése; megszervezték a csendőrséget és a határrendészetet.¹⁴ A *Kincstartóság*ot felszámolták, helyette létrehozták az új pénzügyigazgatást hat pénzügyi kerülettel. Pozitív és negatív intézkedések azonban egyaránt felülről érkeztek, és kivitelezésük módja egyformán elkeseredést szült a különböző nemzetiségek és társadalmi rétegek körében.

Erdélyt 1851-ben öt kerületre (Kreis) osztották: *Nagyszében*, *Gyulafehérvár*, *Kolozsvár*, *Dés és Marosvásárhely* székhellyel. A 36 körzet (Bezirk) felosztásánál az egyik fő szempont a nemzetiségek semlegesítése volt, bár a szászoknak annyiban kedveztek, hogy *Beszterce vidékét* *Szebenhez* csatolták és a szebeni kerület főnöke a szász ispáni címet viselte.¹⁵

1854 júniusában ismét átszervezték a közigazgatást. A 6 helyett 10 kerületet hoztak létre, ezek 72 járásra oszlottak; a járások központjában járásbíróságok, a kerületekben törvényszékek működtek. Ez azt jelentette, hogy egyrészt szétválasztották a közigazgatást az igazságszolgáltatástól, másrészt viszont igyekeztek a szolgáltatásokat helyileg központosítani.

Az *Októberi Diploma* kiadása (1860. október 20.) után — amely ismét életbe léptette az egyes történeti országok és tartományok belső öngazgatását — visszaállították a magyar és erdélyi udvari kancelláriát; a kancellár *gróf Kemény Ferenc*, a *Főkormányzék* elnöke *gróf Mikó Imre* lett; mindketten csak ideiglenes jelleggel. Szükségessé vált most a régi törvényhatóságok szervezése, erre a következő évben került sor. A törvényhatóságok száma Erdélyben gyarapodott az 1848 előtti állapotokhoz képest, *Naszód vidékét* a felosztott 2. román határőrezred területéből szervezték meg.

Az 1861-es megyei képviselőbizottsági választások sok helyen éles konfliktusokhoz vezettek a magyarok és románok között. A magyarok ragaszkodtak — a magyarországi minta nyomán — a 48-as állapotok restaurálásához, azaz az akkori bizottsányt csak kiegészíteni akarták. A románok ezzel szemben arányos képviselést szerettek volna. A másik fő vitás kérdés a nyelvhasználat volt.¹⁶ Ezeknek kapcsán több megyében is heves vitára került sor, így *Kolozs*, *Torda*, *Alsó-Fehér* megyékben és *Fogarás* vidékén.

Alsó-Fehér megyében *Pogány György* főispán a 48-as bizottsányt állította vissza, amit négy román taggal egészítettek ki, úgyszintén a magyart deklarálta hivatalos nyelvvé; a gyűlésen az unió melletti állásfoglalásokra is sor került. A románok részéről megjelent *Alexandru Sterca-Șuluțiu* görög katolikus érsek, *Ioan Axente Sever*, *Simion Balint*, *Iosif Hodoș* és más vezető személyiségek először tiltakoztak, majd elhagyták a gyűlést. A románok *Balázsfalván* ünnepséget rendeztek a 48-as forradalom évfordulóján (május 15-én), ahol *Gyulafehérvárról*, *Szebenből*, *Abrudbányáról*, *Zalatnáról* és máshonnan

¹⁴ SZÁSZ, 1432-1437.

¹⁵ BERZEVICZY ALBERT: *Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849–1865. I.* Budapest, 1922. 218.

¹⁶ Ld. PÁL JUDIT: A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén. *Regio*. 16 évf. (2005) 1. sz. 3–26.

számos értelmiségi és környékbeli paraszt gyűlt össze és egy újabb memorandumot is készítettek a császárnak. A gyűlést követően *Topánfalván* és néhány környező településen nem akarták elismerni az újonnan választott hivatalnokokat és történt néhány erőszakos erdő- és legelőfoglalás is. *Pogány* főispán katonai segítséget kért és *Şuluţiu* érseket megfeddve egyúttal kérte, hogy folytasson vizsgálatot az „agitátorok” felderítésére. Egy újabb memorandumban, amelyet *Topánfalva* és a környékbeli falvak lakói írtak alá, *Pogány* magatartását élesen elítélték, mint amely „igazságtalan és despotikus”, és a császártól menesztését kérték. *Október 17-én* a munkálatok véglegesítésére összehívott megyegyűlésen ismét nagy számban jelentek meg románok is. *Axente Sever* több száz parasztot hozott be a vármegyeház udvarára, *Pogány* főispán azonban kitartott álláspontja mellett.¹⁷

Az uralkodó 1861 szeptemberére elrendelte az erdélyi országgyűlés *Gyulafehérvárra* való összehívását. A *Főkormányszék* valamint a megyék tisztkara ellenszegültek az intézkedésnek. *Kemény Ferenc* kancellár és *Mikó Imre* kormányzó lemondtak, őket követték a magyar kormányzékai tanácsosok, főispánok és a székely székek főkirálybírái. Ezzel kezdetét vette a provizórium időszaka. 1861 novemberében az uralkodó *gróf Nádasdy Ferencet* nevezte ki kancellárnak és *Ludwig Folliot de Creneville* altábornagy lett az új gubernátor.

Nádasdy kancellár, hogy célját — az erdélyi országgyűlés összehívását és *Erdély Reichsratban* való képviselétét — elérje, a megyék és a székely székek megrendszabályozásával kezdte működését. A feloszlatott képviselőtestületek helyett új bizottságokat hozott létre, amelyekben a kinevezett tisztviselők játszották a fő szerepet. A magyar liberális birtokosság, polgárság és értelmiség befolyását csak a Székelyföldön és a magyar városokban tudta megőrizni.¹⁸

Az országgyűlést végül 1863 július elsejére hívták össze a jelentősen leszállított census alapján. A szebeni tartománygyűlés különösen a románok szempontjából hozott néhány fontos törvényt, amelyeket később is hivatkozási alapként tekintettek: a román nemzet egyenjogúsításáról, a három nyelv — magyar, román, német — egyenjogú hivatali használatáról, a román egyházak egyenjogúsításáról. A magyarok nélkül azonban nem volt lehetséges tartós rendezés, ezt érezték a román politikusok is.

1864 végén azonban megkezdődtek a titkos tárgyalások, amelyek majd a kiegyezéshez vezettek. 1865 nyarán *Nádasdy* helyett *gróf Haller Ferencet* nevezték ki erdélyi kancellárrá, és 1865. november 19-ére *Kolozsvárra* új országgyűlést hívtak össze, amelynek egyedüli tárgya az 1848. évi uniós törvény revíziója volt. A szászokat, de különösen a románokat hirtelen jött csapásként érte a fordulat.

Bár egyértelmű volt, hogy a magyarok egységesen az uniót támogatják, azonban a kolozsvári gyűlés mégsem volt tét nélküli. A románok és szászok ha kevéssé reménykedhettek is abban, hogy az uniót sikerül megakadályozni, de hogy hogyan is valósuljon meg az unió, az ekkor még senki előtt sem volt világos. *Kemény Zsigmond* még 1865 nyarán így írt a *Pesti Naplóban*: „midőn uniót akarunk, nem akarunk unificaltatást, mely ne túrjön Erdélyben autonomicus életet és a szorosabb értelemben vett tartományi ügyekre még külön országgyűlést, ... az erdélyi nemzetiségek sajátos helyzete miatt óva-

¹⁷ VASILE NETEA: *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*. Bucureşti, 1874. 177–181.

¹⁸ SZÁSZ, 1490-1492.

tosan kerülünk minden unificálási irányt, s az unió kapcsai által nem óhajtánánk prejudicialni méltányos autonómiai törekvéseknek.”¹⁹

A törvényhatóságok ügye 1867–1872 között

A kiegyezés tehát felemás állapotban találta Erdély törvényhatóságait. A kiegyezés idején az Erdéllyel egyesült Magyarország törvényhatóságait 57 vármegye (49 magyarországi és 8 erdélyi), 3 vidék, 5 kerület, 5 székely szék és a Királyföld (9 szász szék és 2 vidék) alkotta.²⁰ Nem csak Erdély viszonylatában volt tehát az új kormány egyik legsürgősebb feladata a közigazgatás átalakítása. A kérdés azonban nem volt könnyű, mivel a megyék tekintélye a provizórium idején tanúsított rezisztencia miatt tovább erősödött, valamint a politikai garnitúra túlnyomó többsége ugyancsak a megyei élet során szocializálódott, és ily módon erősen kötődött a megyei hagyományokhoz.

Még a kiegyezés előtt, 1866 májusában létrehozott a képviselőház egy 108 tagú bizottságot a törvényhatóságok átalakítására. A feladat a megyei autonómia és a felelős parlamenti kormányzat összehétközése, azaz a „kis kiegyezés” létrehozása volt. A felelős kormány kinevezése után rögtön napirendre került a tisztújítás kérdése. 1867 március 7-én a kormány javaslatot terjesztett elő a „köztörvényhatóságok visszaállításáról”, amelyben a vármegyék hatáskörének visszaállítása is szerepelt. Mivel az 1848. évi XVI. és XVII. tc. alapján nem lehetett az általános tisztújítást elrendelni, ezért a kormány felhatalmazást kért a rendkívüli helyzetre való tekintettel, hogy az 1861-ben alakított bizottságok tagjaira ruházhassa a szervezés feladatát. Ezeknek a bizottságoknak lett a feladata, hogy főispáni kijelölés mellett teljes tisztújítást tartsanak. Ezt végül a parlament hosszas vita után fogadta el.²¹ A városok újjászervezése annyiban tért el ettől, hogy ott az 1861. évi bizottságokat csak azért hívták össze, hogy a választást előkészítsék az 1848. évi törvények szellemében.

A fenti rendeletek Erdélyre nem vonatkoztak, ami az erdélyi magyar törvényhatóságok elégedetlenségét vonta maga után. A rendelet kiadását követő hónapokban az erdélyi törvényhatóságok a kormányt ostromolták, kérve, hogy Erdélyben is rendeljék el az újjászervezést. Az erdélyi főtisztok Kolozsváron értekezletet tartottak, és ott megfogalmazták, hogy „mint az alkotmányos élet legfőbb kellékét, óhajtjuk a helyhatóságoknak mielőbbi alkotmányos helyreállítását”.²² Magyarországi mintára az 1848-as, 1861-ben kiegészített képviselőbizottságok mielőbbi összehívását kérték, amelyeknek első feladatuk a tisztújítás lenne. A közigazgatási személyzetre nézve a megyékben a főispán „maga belátása szerint” minden állásra 3–3 egyént jelölt volna ki „vallás és nemzetiség különbség nélkül, egyedül a jellem, képesség és gyakorlottság szolgálatán irányadóul.” A székely székekben a választás kijelölés nélkül történt volna. A főtisztok megbízatást kaptak volna a törvényszékek elnöklétére, a kompromittálódott bírákat pedig királyi biztos útján mozdították volna el. Egyúttal kérték az osztrák törvények eltörlését, de addig is néhány módosítást javasoltak. A fentiek alapján készült Péchy Manó királyi biztos javaslatát a minisztertanács május végén tárgyalta, és kisebb módosításokkal elfogadta, mert „Erdély törvényhatóságainak sürgős szervezete igen

¹⁹ *Pesti Napló*, 1865. június 30. Idézi: SZÁSZ, 1504.

²⁰ MEZNERICS IVÁN–TORDAY LAJOS: *A magyar közigazgatás szervei 1867–1937*. Budapest, 1937.

²¹ STIPA, 126.

²² Magyar Országos Levéltár (MOL) K 148 Belügyminisztérium, Elnöki iratok, 1867-III-2261.

kívánatos, a szervezés módozatai pedig, melynek — mint Magyarországon — a bizottmányok egybehívása szolgál alapul, helyesek és a kedélyekre megnyugtatólag hatnának”.²³ A kormány azonban végül csak az 1867. június 27-ei rendeletével intézkedett. Itt ismét csak az 1861-ben működött bizottmányokat hívták össze, a főispánoknak pedig úgyszintén kijelölési joguk volt, de előírták, hogy 3–5 személyt kell jelölniük tekintettel a nemzetiségi és vallási viszonyokra. Újabb engedmény volt a sajátos erdélyi helyzetre és a hagyományra való tekintettel, hogy a székely székekben a tisztviselőket minden jelölés nélkül, szabadon választhatták. Erdélyben emellett — és ez a magyarok és székelyek elégedetlenségét váltotta ki — érvényben maradtak az 1867 előtt kibocsátott rendeletek, valamint fenntartották a bírósági szervezet elkülönülését. A törvényhatóságok itt nem álltak közvetlen összeköttetésben a minisztériumokkal, hanem a *Főkormánysek*, illetve a királyi biztos útján érintkezettek ezekkel. A kormány felhatalmazta Péchy Manó királyi biztost, hogy a városok újjászervezésére nézve külön rendeletet adjon ki. Erre 1867. június 28-án került sor. A kiváltságos városok újjászervezésére kormánybiztosokat küldtek ki. A tisztújítás az ő felügyeletük mellett ment végbe és a rendelet — a magyarországi városokkal ellentétben — megtiltotta a titkos szavazást. A választásokra az 1861-es esküdt közönséget hívták össze, ahol ez nem volt lehetséges (nem volt 1861-ben választás), ott a hivatalban levő esküdt közönség és tanács bonyolította le a választásokat. A választásokra nézve amúgy az 1848. évi XXIII. tc. volt irányadó. A bírói szervezet itt is különálló maradt a közigazgatástól, bár akárcsak a megyék és székek esetében, a képviselőtestület megválaszthatta az ülnököket. Erdélyben a törvényhatóságok és ezen belül a városok ellenőrzése szorosabb volt, mint Magyarországon. A fent említett rendeletek fenntartották a korábbi gyakorlatot, ami a városi eljárások felsőbb megerősítését, valamint a vagyon és költségvetés ellenőrzését illeti.²⁴ Egy másik eltérés a szűken vett magyarországi helyzettől a nyelvhasználat terén mutatkozott: a kormányrendelet a román és német nyelvet is meghagyta tanácskozási nyelvvül.

Elvi jelentőségű volt a törvényhatóságok újjászervezése szempontjából a kormány 1867. április 10-i rendelete, amelyben *Andrássy Gyula* még a megyei autonómia mellett foglalt állást: „A szabadság végelemzésben nem más, mint az önkormányzat joga. E jog alig van valahol szélesebb alapra fektetve, mint nálunk: helyhatósági intézményeinkben. Ezekben tehát a nemzetnek oly kincse rejlik, amelyre nem lehetünk eléggé féltékenyek. De emellett nem szabad felednünk, hogy minden alkotmány, ha a szabadság igényeinek megfelelni akar, csonka, bevégzetlen mű, amíg minden intézményét nem ugyanazon elv, ha nem az önkormányzat elve lengi át. Ennélfogva kell, hogy a köztörvényhatóságok önkormányzata mellett az országos önkormányzat is fennállhasson. Ennek pedig gyakorlati feltétele: a felelős kormány és annak rendelkezési joga. Erkölcsi és anyagi felvirágzásunk, nemzetünk összes jövője attól függ, amint e két, egyaránt fontos intézményünk életműködését egymással összehangba hozni akarjuk és bírjuk.”²⁵

²³ Uo. Az uralkodó Erdély integrálásának átmeneti időszakára a kormány javaslatára *gróf Péchy Manó Abaiúj vármegyei főispánt* nevezte ki Erdélybe királyi biztosnak. *Péchy* királyi biztosként öt évig (1867–1872) irányította Erdély ügyeit, de a *Főkormánysek* feloszlata (1869) után hatásköre igen korlátozott volt. Ld. PÁL JUDIT: Az erdélyi kormánybiztos kinevezése 1867-ben. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2003. 417–432. Uő: Az Erdélyi Főkormánysek és a „Királyi Biztosság” működése (1867–1872). *Levéltári Szemle*. LVI. évf. (2006) 4. sz. 23–34.

²⁴ SARLÓS BÉLA: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. (Továbbiakban: SARLÓS) Budapest, 1976. 19–20.

²⁵ SARLÓS, 20–21.

E szép szavak ellenére a kormányzat hamarosan szembetalálta magát a törvényhatóságok egy részével. A megyék többsége ragaszkodott a széleskörű autonómiához, bár bizonyos fokú átalakítás szükségességét ők is elismerték. Ezt a felemás hozzáállást tükrözi *Udvarhelyszék* bizalmi felirata is: „E bizalmi nyilatkozatunk mellett is azonban óhajtottuk volna, ha a nagyméltóságú minisztériumnak a köztörvényhatóságok alkotmányos hatásköre visszaállítására irányuló rendelvényében, úgy a főkirálybírónak szabad választáson kívül történt kinevezése, mint a törvényszéki tagok kijelölése melletti választatása indokoltatott volna. A szabad választásra irányuló s még el nem törölt törvényeken alapult ősi jogainknak a parlamenti felelős kormánnyal leendő kiegyeztetés érdekében korszerű módosításától nem idegenkedünk ugyan, de óhajtjuk, hogy ez szokott úton történjék.”²⁶

A kormánynak viszont érdeke volt a hatékony állami apparátus kiépítése, mert enélkül lehetetlen volt kormányozni. Az adóbehajtás és az újoncozás ügye életbevágó volt a kormány számára, de a szükséges reformokat is csak egy hatékony közigazgatással lehetett keresztülvinni. Ennek ellenére csak az 1869 áprilisára összehívott országgyűlésre készült el a tervezet, amelyet a belügyminiszter 1870. április 28-án terjesztett a képviselőház elé. A törvényjavaslat, amelyet *Tóth Vilmos* államtitkár neve fémjelzett, heves vitát gerjesztett. 1869-ben még *Horváth Boldizsár* igazságügyminiszter az alábbi alapelveket közölte a törvényhatóságok rendezésére nézve:

- a megyék teljes önkormányzata belső ügyekben;
- a tisztviselők szabad választása;
- a törvények és rendeletek végrehajtása a megyék jogkörében marad felelősség mellett;
- a megyék országos politikai kérdéseket is vitathatnak.²⁷

A törvényjavaslat ennek ellenére a kormány és a megyék közti viszonyban a centralizmus irányába mozdult el. A törvényjavaslat nem vállalkozott átfogó reformra, csak a legszükségesebbnek vélt változtatásokat tartalmazta. Így nem foglalkozott a törvényhatóságok területi szabályozásával, a kiváltságos területek felszámolásával, a községek rendezésével.

A központosítást, a központi apparátus erősítését a kormánypárti hozzászólók a közigazgatás igényeivel, valamint a szociális és nemzetiségi mozgalmakkal indokolták. Ahogy *Kautz Gyula* kifejtette, a régi megyei autonómia megtartása a magyarokra nézve „egyenesen halált hozható széthúzást és politikai centrifugalizmust szülne.”²⁸ Egy másik vitás kérdés a megyei képviselőtestület összetétele volt. A virilizmus bevezetése ugyanis nem gyökerezett a magyar hagyományokban. Ezt a kormány azzal indokolta, hogy a függetlenség feltétele a vagyon, és csak ezáltal juthatnak kellő képviselőkhöz az ipar és kereskedelem képviselői, valamint az értelmiségiek. Úgyszintén ennek révén lehet elkerülni, hogy a helyi testületek a parlament pártviszonyait képezzék le. Az előzetes számítások szerint Magyarországon 200, Erdélyben 100 Ft évi tiszta jövedelem után fizetendő egyenes adó lett volna szükséges a megyei testületbe való bekerüléshez. Az ellenzék ezzel szemben az 1848-as törvényekre hivatkozott, amelyek a megyei bizottmányok „nép-

²⁶ Magyar Országos Levéltár (MOL) K 150 Belügyminisztérium, Általános iratok, 1867-VII-2-13257.

²⁷ SÁRLÓS, 23.

²⁸ STIPA, 147.

képviselési alapon” való összehívását írták elő. Azt is felrötták, hogy a virilizmusnak nemzetiségellenes éle van és ezzel a kormány a saját hatalmát növeli, különösen a közelgő választásokra való tekintettel. A virilizmust különben a kormánypárt néhány jeles tagja is csak nehéz szívvel vette védelmébe, így *Eötvös József* cenzusként értelmezte és kifejtette, hogy az önkormányzatot nem lehet tisztán demokratikus alapon szervezni.²⁹ A virilizmus és a törvény más kitételeivel — a szászok kivételével — a nemzetiségi képviselők is élesen szembefordultak. Ők általában a magyar szupremáciára való törekvés megnyilvánulásaként értékelték a javaslatot. Az egyik román képviselő szerint ez kizárólag az „*erdélyi románok ellen van irányítva.*”³⁰

Az 1870. évi XLII. tc. végül is meghagyta a megyei szervezet több elemét, de megnyirbálta a megye hatáskörét. *Pest-Buda* és a *Királyföld* kivételével a többi törvényhatóság egységes belső szervezetet nyert. A törvényhatóságok közvetítették az állami közigazgatást, gyakorolták az önkormányzatot és országos ügyekben véleményt nyilváníthattak. A cél a megyék átalakítása volt, hogy hatékonyabban tudják a közigazgatási feladatokat ellátni és a kormány rendeleteit végrehajtani. Bár formálisan az önkormányzat elemei továbbra is fennmaradtak, a kormány jóváhagyási joga erősen csorbította a megyék döntési autonómiáját. Miniszteri jóváhagyás kellett a helyi költségvetés megállapításához, ingatlanok adás-vételéhez, kölcsönök felvételéhez, hivatali állások létesítéséhez vagy megszüntetéséhez stb. Ellenállási jogukat a törvény megszüntette, helyette a megyéknek egyszerű felírási lehetőségük maradt. A belügyminiszternek igen széles hatáskört biztosított a törvény: ő ellenőrizte a szabályrendeletek törvényességét, hozzá kellett felterjeszteni a közgyűlési jegyzőkönyvek másolatát, az ő javaslatára nevezték ki a főispánokat, tisztí kereset alá vonhatott bármely hivatalnokot stb.³¹ Egy másik hatékony fegyver a kormány kezében a megyei autonómia ellenében az önkormányzatok pénzügyi függésben való tartása volt. Bár a háziadó rendszerét kezdetben vissza akarták állítani, de ez a megyék nagyon eltérő viszonyai (népesség, vagyoni állapot stb.) miatt nem volt lehetséges, az adó a kisebb megyék lakosságát elviselhetetlen mértékben sújtotta volna. A tiltakozók között volt *Aranyosszék* és *Felső-Fehér* vármegye is. Utóbbi főispánja írta: „*a lakosság nem lehet oka azon körülménynek, hogy egy olyan megye területén lakik, amely esetleg nem oly nagy, gazdag és népes, hogy eddigi adójából kiszakított résszel fedezné költségeit*”, ezért javasolta, hogy a hivatalnokokat egységes módon az államkincstárból fizessék.³² *Belső-Szolnok* megye közönsége egyúttal javasolta, hogy célszerűen rendezzék a *Királyhágón* túli részeket. Így bár a törvény tartalmazta a háziadó kivetésének jogát, végrehajtását 1883-ig minden évben felfüggesztették és a tisztviselőket az állam fizette.³³

Szintén a központosítás és az állam nagyobb szerepét fejezte ki a főispáni jogkör szabályozása. A főispán volt a végrehajtó hatalom képviselője, ellenőrizte az önkormányzatot, eljárhatott a hanyag, illetve vétkes tisztviselők ellen, a tisztújításokon széles körű kijelölési joga volt stb.

A főispánokra hárult, hogy a törvényhatóságok átszervezését felügyeljék. A törvény értelmében a közgyűléseknek egy küldöttséget kellett alakítaniuk, amely a főispán elnöklelte alatt elkészített egy tervezetet a szolgabírói járások és a választókerületek határa-

²⁹ STIPA, 147–148.

³⁰ STIPA, 154.

³¹ STIPA, 154–156.

³² STIPA, 158–159.

³³ STIPA, 159.

iról, a tisztikar illetve segéd- és szolgaszemélyzet létszámáról, hatásköréről, fizetéséről, és szintén nekik kellett elkészíteniük a választók és a virilisták névjegyzékét.

Ebből is látszik, hogy mennyire fontos volt a kormány számára, hogy a főispánok megbízható, kormányhű személyek legyenek, különösen nemzetiségi vidéken. Erdélyben a Királyföld autonómiája volt az egyik szálka a kormány szemében. A szászok a Királyföldön egyfajta sajátos területi-nemzeti autonómiát alakítottak ki. Az unióval szemben ellenséges magatartást tanúsító szász ispánt 1868 februárjában leváltották, helyette a lojális Moritz Conrad lett a szász ispán. Ez azonban nem oldotta meg a problémákat. Másfél év múlva maga Péchy javasolta Conrad leváltását, mivel „a törvény által adott hatalom a már alakult viszonyokon nem volt képes változtatni, s őszintén be kell vallani, hogy a Conrad Mór személyisége nem csak nem kedvelt, hanem gyűlöltté vált” a szászok előtt.³⁴ Péchy és tanácsadói a kialakult viszonyokért elsősorban Georg Daniel Teutsch evangélikus püspököt és az ő szellemi irányítása alatt álló ószász pártot tették felelőssé és úgy vélték, hogy megfelelő személy kinevezésével megoldhatók a problémák.

A Királyföld átszervezése 1867 óta folyamatosan napirenden volt. Maga a kormány is tisztában volt az átalakítás nehézségeivel, és kikérte a szász nemzeti egyetem véleményét is az ügyben, ezért a vita részben az egyetem keretén belül zajlott. A kérdést bonyolította a királyföldi románok helyzete, akik ugyan most már egyenjogú állampolgárok voltak és a szász egyetem keretén belül képviselthez is jutottak, de a szász „nemzeti vagyion”-ból igyekeztek kizárni őket. Míg néhány szász lakosságú, korábban a vármegyékhez tartozó község szász székekhez való csatolása nem ütközött nehézségekbe, a Szeben-székhez tartozó és románok által lakott Szelistye és Talmács fiókszékek községeit ki akarták zárni az úgynevezett Héttőrök uradalom javadalmaiból, és ennek kapcsán felmerült, hogy ők egyáltalán a Királyföldhöz tartoznak-e? Egy másik vitás pont annak eldöntése volt, hogy a Királyföld egy vagy több törvényhatóságot képezzen. Ez alapjában véve ismét csak politikai kérdés volt. A vita során eltérő koncepciók ütköztek, de megoldás majd csak az átfogó közigazgatási reform során született.

A belügyminiszter 1871. május 15-én egy bizalmas magánlevél formájában kiadott rendeletben hangsúlyozta a főispánok sokkal fontosabb szerepét és pontosította teendőiket: „Bátran elmondhatni, hogy a törvényhatósági szervezet és a jó közigazgatás jövőjének záloga legnagyobb részben a főispán kezeibe van letéve.”³⁵ A főispánnak a „minisztérium politikai intenciójával” összhangban kell cselekednie és kívánatos, hogy „előre készített tömör pártalakítás” révén érjen el kedvező eredményt. A miniszteri felhívásnak meg is lett a fogaratja, a főispánok többségének igyekezetét siker koronázta, a testületekben a Deák-párt tagjai képezték a többséget. A maroszséki főkirálybíró például azt jelenthette, hogy a 40 tagú bizottmány úgy alakult, ahogy ő a „párt többi tagjával” együtt eltervezte.³⁶ Nehezebb volt a helyzet nemzetiségi vidéken. Torda megyében Kemény György főispán nem jelenthetett hasonló egyértelmű sikert: a választmányban 32 „megbízható” férfi volt, 10 baloldali és 14-en a „román nemzeti párt” tagjai. Fogaras vidékén pedig nem is voltak pártok, csak az „ismert román nemzetiségi mozgalom”, tagjainak pedig Tamás László főkapitány szerint a közigazgatásban alig lehetett hasznukat venni. A képviselőválasztások előkészítése szintén a főispánok fontos feladata közé tartozott. A választási albizottságba szintén megbízható embereknek kellett kerülni-

³⁴ MOL F 270 Erdélyi Királyi Biztosság, Elnöki iratok, 1869/1149.

³⁵ MOL F 271 Erdélyi Királyi Biztosság, Titkos elnöki iratok, 1871/23.

³⁶ STIPA, 162.

ök. A csíkszéki főkirálybíró biztosította a minisztert, úgy vezeti a képviselő-választást, „*hogy biztosan nekünk lesz kedvező.*”³⁷

Az 1870. évi XLII. tc. alapján hamarosan megalakultak a törvényhatósági bizottságok. Az első nehézséget mindjárt több helyen is a létszám kérdése okozta. A létszámcsökkenés ellen több főispán is felszólalt, aggódtak, hogy a kimaradtak az ellenzék sorait vagy a nemzetiségi mozgalmakat fogják erősíteni. A székely székek ősi jogaikra hivatkoztak. *Mikó Mihály*, maroszéki főkirálybíró szerint korábban 5–6 ezer jogosult volt, 1848-ban is több mint ezer bizottmányi tag volt, most viszont 160-ban szabták meg a bizottmány létszámát.³⁸ A *Stipta István* által közölt kimutatás szerint — amely ugyan csak a megyék egy részét tartalmazza — a virilis tagok döntő többsége kormánypárti volt. A *Torda* megyei főispán hangsúlyozta, hogy nyugodt, mert a megyeközpontban lakó virilisek mindenben a kormányt követik.³⁹ A tisztviselők többsége ugyancsak jobboldali volt. A főispánok befolyása itt is érvényesült. *Stipta* értékelése szerint „*a kormánypárti Magyarország megteremtésében a főispánoknak meghatározó szerepük volt. A törvényhatósági bizottságok alakítása, a tisztviselői kar kiválogatása, a képviselőválasztások előkészítése terén döntő befolyást gyakoroltak.*”⁴⁰

A másik sürgősen rendezésre váró kérdés — főképp Erdélyben — a törvényhatóságok területi szabályozása volt. Túl sok (153) törvényhatóság létezett, ezek túlságosan heterogének voltak, akadályozták a gyors és hatékony közigazgatást. 1870-ben azonban „*azon kegyeletnél fogva, mellyel a törvényhatóságok az ősi területhez és az ősi hagyományokhoz folyvást ragaszkodnak, és azon beláthatatlan nehézség miatt, mellyel a rögzített felosztás összekötte van, a javaslat érintetlenül hagyja a törvényhatóságokat és ezeknek történeti határait.*”⁴¹ A törvényhatóságok területe és népessége között azonban óriási különbségek voltak: míg Bihar vármegye 192 területmérőföldjén 555 337 lakos élt vagy *Pest-Pilis-Solt* vármegyének 188 területmérőföld kiterjedése és 770 030 lakója volt, addig a szász székek egy része 10 területmérőföld alatt maradt (*Szerdahely szék* 3,7; *Újegyház szék* 4,9; *Szászsebes szék* 5,6), lakosságuk pedig nem érte el a 20 ezer főt (*Újegyház szék* 12 390, *Szerdahely szék* 19 345 stb.). A törvényhatóságok területi rendezésére végül is csak később, 1876-ban került sor. Hiszen ahogy *Péchy* írta a törvényszékek alakítása kapcsán: „*kevesebb bajnak hiszem, ha a leendő helyesebb területi felosztásig a rendezés Erdélyben inkább még elhalad, mintsem ha kellő előintézkedések nélkül beláthatatlan zavarokra és surlódásokra nyújtatik alkalom.*”⁴²

Az igazságszolgáltatás reformja

Az erdélyi fejedelemség idején kialakult igazságszolgáltatási rendszer a Habsburg-korszakban lényeges változást szenvedett. Az úriszék jelentősége itt jóval kisebb volt, mint Magyarországon, a jobbágyok fölött általában a törvényhatóságok ítélkeztek. A törvényhatóságok (vármegyék és székek) alsó fóruma a fiúszék, illetve az alszék vagy viceszék volt, ezekről a derékszékekhez (sedes generalis) lehetett fellebbezni. Különleges esetekben maga a közgyűlés is ítélkezhetett. A 18. század második felétől *Marosvásárhelyen*

³⁷ Uo.

³⁸ STIPA, 163–164.

³⁹ STIPA, 165–166.

⁴⁰ STIPA, 168.

⁴¹ Idézi STIPA, 174.

⁴² MOL F 270, 1871/598.

székelő *Királyi Tábla* felügyeleti fórum és fellebbviteli bíróság volt. Tagjainak kinevezésénél tekintettel voltak a bevett felekezetek megfelelő képviselőire is. A *Királyi Tábláról* fellebb vitt perek a *Gubernium* elé kerültek, amely nem csak közigazgatási, hanem jogszolgáltatási fórum is volt. Végül az erdélyi udvari kancellária volt a végső fórum. A századoknak a fejedelemség óta önálló bírósági szervezetük volt. A széki, illetve városi törvényszékekről a szász egyetem elé kerültek az ügyek, innen pedig a *Királyi Tábla* kikerülésével egyenesen a *Guberniumhoz*, innen pedig a kancelláriára lehetett fellebbezni. Az egyházi bíráskodás annyiban szintén eltért a magyarországitól, hogy itt nem csak a katolikus és görög katolikus egyházak tartottak szentszékeket, hanem minden bevett felekezethez volt egyházi bíráskodása és házassági perekben maguk ítélkeztek. *Mária Terézia* és *II. József* korában a jogszolgáltatás terén is bevezettek különböző reformokat, de ezek nagy része nem élte túl *II. József* halálát.

Az 1791–1792. évi országgyűlés visszaállította a régi igazságszolgáltatási szerveket is. A folytonos táblákat, illetve ítélőszékeket eltörölték és alsófokon visszaállították a fiú- vagy kerületi székeket, illetve a székely székekben az al- vagy viceszékeket. A viceszékeken az alkirálybíró elnökölt és a jegyző, valamint 7 törvénytudó ülnök (assessor) vett részt. Ezekben a szabad parasztok és — úriszék hiányában — a jobbágyok polgári és büntetőügyeit tárgyalták, de a nemesek 100 Ft értéket meg nem haladó ügyei is ide kerültek. Az általános székek, vagy ahogy a Székelyföldön nevezték, derékszékek 12 választott táblabíróval működtek a főtiszt vagy a rangidős viceszt elnöke alatt. Ezek tárgyalták az alszékekről fellebbezett ügyeket, valamint minden ügyet, amely valamely törvényes előírás révén nem volt más hatósághoz utasítva.⁴³

1848 a törvény előtti egyenlőség, a jobbágyfelszabadítás és más alapvető reformok ellenére sem hozott mélyreható változásokat a bírósági szervezetben; erre a polgárháború miatt nem is volt lehetőség. Annál nagyobb változást jelentett a neoabszolutizmus rendszere: a régi bírósági rendszert felszámolták és az igazságügy teljes átszervezését tűzték ki célul. A cél ebben az esetben is az egységesítés volt. Első lépésként a bécsi *Oberster Gerichtshof* illetékességét *Magyarországra* és *Erdélyre* is kiterjesztették. A *Királyi Tábla* helyébe léterhozták *Nagyszébenben* az erdélyi főtörvényszéket osztrák mintára. Majd fokozatosan kiépítették az alsóbbfokú bíróságokat is. Újdonság volt a régi erdélyi és magyarországi rendszerhez képest az igazságszolgáltatás és a közigazgatás csaknem teljes szétválasztása, ugyanakkor azonban a jogszolgáltatás teljes „államosítása”, valamint a vádhatóság (ügyészség) kiemelése a bírósági szervezetből és külön szervezetbe tömörítése. A forradalom leverését követő egy évtized során is többször módosult a rendszer; egy nagyobb átalakításra 1854-ben került sor, amikor is a „végleges” szervezést kívánták megvalósítani.⁴⁴ Bár az új rendszer sok modern vonást tartalmazott, a gyakorlatban azonban — ahogy *Varga Endre* értékelte — „*az egész korszakra jellemző folytonos kapkodás, szervezés, átszervezés miatt, mely a területi beosztás megváltoztatásától az illetékességek s a hatáskörök módosításától az egyes szerveket illető ... változtatásokig a hivatali életet állandó mozgásban tartotta*”, a feleket állandó bizonytalanságban tartotta és sok zavart okozott.⁴⁵ A jogszolgáltatás szervezése és irányítása a *Bécsben* székelő igazságügyminisztérium hatásköre volt. A legmagasabb fokú bíróság szintén

⁴³ PÁL-ANTAL SÁNDOR, 178–179.

⁴⁴ BÓNIS GYÖRGY–DEGRÉ ALAJOS–VARGA ENDRE: A magyar bírósági szervezet és perjog története. (Továbbiakban: BÓNIS–DEGRÉ–VARGA) Budapest, 1961. Kézirat gyanánt. 133–137.

⁴⁵ BÓNIS–DEGRÉ–VARGA, 136–137.

Bécsben székelt, ez volt a legfőbb ítélőszék (*Oberster Gerichtshof*). Erdélyben a legfőbb törvényszék a főtörvényszék volt (*Oberlandesgericht*), amely a marosvásárhelyi *Királyi Tábla* feladatkörét vette át. Ezek alatt álltak a „megyei” törvényszékek (*Kreisgericht*), amelyek egyben kereskedelmi és váltótörvényszékek is voltak. A bírósági szervezet legalacsonyabb fokán a járásbírók álltak (*Bezirksgericht*). Ezek között voltak magasabb rangúak, úgynevezett „társas” bíróságok (*Bezirks-Collegial-Gericht*) is, amelyek büntető ügyekben is ítélezhettek. A „végleges” szervezés során azonban alsófokon a közigazgatás és bíraskodás szétválasztásától mégis eltekintettek, és a „vegyes” szolgabírói hivatal járásbírói teendőket is ellátott (*Gemischtes Bezirksamt*). A törvényszékek székhelyein működő járásbírók nem láttak el közigazgatási teendőket, itt a törvényszék egy „delegált” tagja ítélezett.⁴⁶ Erdélyben 1854-ben 72 járásbírói és 10 törvényszéket szerveztek.⁴⁷ A rendes bíróságok mellett úrbéri bíróságokat is létrehoztak. A legmagasabb úrbéri bíróság a Bécsben működő legfőbb úrbéri törvényszék (*Oberstes Urbarial-Gericht*) volt, amelynek illetékessége tulajdonképpen csak a magyar korona országaira terjedt ki. A nagyszebeni úrbéri főtörvényszéket (*Urbarial Obergericht*) és az úrbéri törvényszékeket Erdélyben csak 1858-ban hozták létre.⁴⁸

A hivatali átszervezés mellett a zavar másik forrását az jelentette, hogy Magyarországra és Erdélyre is kiterjesztették az osztrák magánjog, büntetőjog és perrendtartás hatását. Az új törvények, a számtalan császári pátens és miniszteri rendelet, a bürokratikus ügyintézés nagyon megnehezítette a bíraskodást.⁴⁹ Az új perrendtartás sok modern elemet is tartalmazott: a törvény előtti egyenlőség elvét, a személyi és területi kiváltságok eltörlését, az ösiség eltörlését, az egységes háromfokú eljárást stb.⁵⁰ A törvények megváltozásával párhuzamosan átszervezték a jogi oktatást is. A magyar jogi tanfolyamokat Marosvásárhelyt, Kolozsvárt és Nagyenyeden megszüntették, egyedül a német nyelvű nagyszebeni jogi tanfolyam maradt meg, amelyet most állami jogakadémiává szerveztek át.⁵¹ Az abszolutizmus megerősítését célozta 1852 májusában az osztrák birodalmi sajtó-rendtartás kiterjesztése is Erdélyre.

Magyarországon az *Országbírói Értekezlet* 1861 elején kidolgozta az *Ideiglenes törvénykezési szabályokat*, amelyek az 1848-as törvények érvényességéből indultak ki, de az elkerülhetetlen újítások során sokszor hivatkoztak az osztrák törvényekre is. Amíg az *Októberi Diploma* Magyarországon nemcsak a régi közigazgatási és igazságszolgáltatási szerveket állította vissza, hanem a régi magyar törvényeket is, addig Erdélyben az osztrák törvények továbbra is hatályban maradtak. Éppen ezért Erdélyben a magyar és székely törvényhatóságok részéről az egyik legfőbb követelés az volt 1867 tavaszán-nyarán, hogy töröljék el az osztrák törvényeket és egységesítsék a jogrendet. Ahogy *Udvarhelyszék* bizalmi feliratában írták: „*Óhajtanók továbbá, hogy a nagyméltóságú Minisztérium az országgyűléstől nyert felhatalmazása folytán mentett volna meg az osztrák anyagi és alaki törvények nyűgöző bilincseitől, s legkiváltképpen a kalmár szellemű polgári perrendtartás súlyától. Tudjuk, hogy azt, amit 18 hosszú év keze irányatosan rombolt, rövid fél év nem bírja felépíteni; tudjuk, hogy a magánjogi viszonyok, legkivált, ha a törvény-*

⁴⁶ BÓNIS-DEGRÉ-VARGA, 137–140.

⁴⁷ ASZTALOS MIKLÓS: Erdélytörténete. In: A történeti Erdély. Szerk.: ASZTALOS MIKLÓS Budapest, 1936. (Továbbiakban: ASZTALOS)341.

⁴⁸ BÓNIS-DEGRÉ-VARGA, 142–143.

⁴⁹ BÓNIS-DEGRÉ-VARGA, 137.

⁵⁰ BÓNIS-DEGRÉ-VARGA, 145–146.

⁵¹ ASZTALOS, 341.

nek vissza is kell hatnia, óvatos, megfontoló eljárást igényelnek; mindezek azonban nem tartanak vissza azon kívánatunk ismétlésétől, hogy a nagyméltóságú Minisztérium e most még érvényben lévő, de sajátunkká nem válhatott és soha nem is válható törvénytelen úton reánk erőszakolt törvényektől mielőbb mentsen meg.”⁵² Ezt a követelést azonban Péchy Manó, a kormánybiztos sem támogatta, attól tartva, hogy ez fennakadást okozna a jogszolgáltatásban. Így az igazságszolgáltatás egységesítése is elhúzódó folyamat volt.

A törvényhatóságok újjászervezésére vonatkozó 1867. június 27-i, illetve Péchy Manó erdélyi kormánybiztos június 28-i rendelete fenntartotta a törvényhatóságokban a közigazgatás és bíraskodás még az előző rendszer által megvalósított szétválasztását. A bizottságok mindössze ülnököket választhattak a bíróságokra, amelyek fölötti felügyelettel a főtiszteket bízták meg.⁵³ Ugyanez volt érvényes a városokra nézve is.

A kiegyezés után az 1868. évi LIV. tc. szabályozta elsőként a törvénykezési rendtartást. A törvény a központi felsőbíróságokat (királyi tábla, váltófeltörvényszék és hétszemélyes tábla) szervezetenként is elválasztotta egymástól.⁵⁴ A volt *Hétszemélyes Tábla* vitte tovább a *Kúria* nevet, amely egy semmitűszékre és egy legfőbb ítélőszékre oszlott; joghatósága az ország egész területére kiterjedt, éppen ezért keretében egy erdélyi osztályt hoztak létre. A törvény megszüntette a megyei törvényszékeken az alispán elnöklését, szabályozta az ítélkező tanácsok létszámát.

Egy további lépést jelentett az 1869. évi IV. tc. a bírói hatalom gyakorlásáról, amely az 1830. évi belga alkotmányra támaszkodott, és *Montesquieu* szellemében kimondta az igazságszolgáltatás és közigazgatás teljes elkülönítését. A törvény képesítéshez kötötte a bírói kinevezést és kimondta az összeférhetetlenség elvét (bíró nem lehetett képviselő, ügyvéd, kereskedelmi társaság alkalmazottja, nem viselhetett más hivatalt és nem lehetett politikai párt tagja), valamint a bírói függetlenséget és elmozdíthatatlanságát.⁵⁵ A bírói kinevezésekre az igazságügyminiszter tett előterjesztést, de Erdélyben kikérték a királyi biztos véleményét is.

A bíróságok új szervezetét az 1871. évi XXXI. és XXXII. tc. szabályozta. Minden addig működött elsőfolyamodású bíróságot (megyei és városi törvényszékeket, bányabíróságot, váltótörvényszékeket, főszolgabírói bíróságot, vegyes bíróságot) megszüntettek, és helyettük létrehozták a királyi törvényszékeket, mint általános elsőfolyamodású bíróságokat. Kezdetben minden megyeszékhelyen létesült bíróság, összesen 102, ezek egy részét majd később az 1875. évi XXXVI. és 1885. évi III. tc. megszüntette, így végül 64 törvényszék működött. Büntető és polgári perekben 3 tagú tanács ítelt; kereskedelmi perekben a tanács két tagja az ipari és kereskedelmi kamarák által választott ülnök volt. A törvényszékek látták el a cégbíróság feladatát és a csődeljárás szintén hozzájuk tartozott. A kisebb vagyoni értékű polgári perekben és kisebb bűnügyekben a járásbíróságok ítélkeztek. 1871-ben 360 járásbíróságot szerveztek, de ez a szám később emelkedett.⁵⁶

Az új bírósági szervezet Erdély törvényhatóságai között is vitatéma lett. Ahogy *Béldi Gergely* aranyosszéki főkirálybíró írta 1871 elején: a törvényhatósági bizottságban a legfontosabb téma a bírósági beosztás tervezete volt. A széknek — ha már törvényszéket

⁵² MOL K 150, 1867-VII-2-13257.

⁵³ SARLÓS, 19.

⁵⁴ BÓNIS–DEGRÉ–VARGA, 153.

⁵⁵ BÓNIS–DEGRÉ–VARGA, 154–155.

⁵⁶ BÓNIS–DEGRÉ–VARGA, 156–157.

nem kaphatott — egy járásbírósgot jelöltek ki *Felvincen*, amely a tordai társas törvényszékhez tartozott, ők azonban még egyet szerettek volna. Azt szerették volna elérni, hogy *Torda* megye mondjon le a *Marosújvárra* tervezett járásbírósgáról és ezeket a községeket is osszák be a felvinci járásbírósgához.⁵⁷ Ugyanilyen versengés *Erdély* számtalan helyén kialakult. *Beszterce város és vidéke* *Naszóddal* versengett a törvényszékért. Érveikben hivatkoztak *Beszterce* központi helyére és gazdasági, művelődési szerepkörére.⁵⁸

A sajtórendtartás helyzete igencsak felemás volt ezekben az években. *Magyarországon* 1865-ben rendelték el sajtóvétségekből való eljárásra az esküdtszékek felállítását, de ezek felállításáról az új kormány csak 1867 májusában rendelkezett. Ilyen esküdtszékeket azonban csak *Pesten* és a négy kerületi tábla székhelyén hoztak létre.⁵⁹ *Erdélyben* viszont még egy ideig érvényben maradt a sokkal szigorúbb osztrák sajtótörvény. Ezt végül 1871-ben törölték el és vezették be *Erdélyben* is az esküdtszékeket.⁶⁰

*

A kormány 1872 nyarán kezdeményezte a királyi biztos felmentését és az intézmény megszüntetését, mivel „a legfontosabb kérések megoldást” nyertek. Ezek között a „legfontosabb kérdések” között szerepelt, hogy „a két ország törvényhatóságilag és kormányzatilag egyesítve van. *Erdélyben* a bíróságok és törvényhatóságok szervezése keresztül vitetett, s ez utóbbiak működésüket a budapesti kormánnyal közvetlen érintkezésben teljesítik.”⁶¹ A Királyi Biztosság megszüntetésével a kormányzat tehát *Erdély* integrációját befejezettnek tekintette. A továbbiakban igyekeztek a magyarországi törvényhatóságok mintájára kezelni az erdélyi törvényhatóságokat is, de a közigazgatás területi beosztása és egyes sajátosságok még 1876-ig, a közigazgatási reform életbeléptetéséig fennmaradtak. Az igazságszolgáltatás egységesítése még inkább elhúzódozó folyamat volt, sőt, az úrbéri ügyekre nézve ez nem is volt kivitelezhető.

⁵⁷ MOL F 270, 1871/394.

⁵⁸ MOL F 270, 1871/317.

⁵⁹ BÓNIS-DEGRÉ-VARGA, 154.

⁶⁰ SZÁSZ ZOLTÁN: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867-1918). In: *Erdély története három kötetben*. III. Főszerk.: KÓPECZI BÉLA. Budapest, 1987. 1626.

⁶¹ MOL K 150, 1872-1-1.

A DUALIZMUS KORI „RÉGI JOGCÍM” SZERINTI VÁLASZTÓK NÓGRÁD VÁRMEGYÉBEN

Az 1874. évi XXXIII. törvény választói jogot ad az ország mindazon bennszületett vagy honosított polgárainak — a nőket kivéve — akik 20. életévüket betöltötték, és bizonyos minimálisan szükséges kellékekkel bírnak.¹

Választói jog az 1848. előtt fennállott kiváltságokra nem volt alapítható, de a törvény meghagyta a választójogát azoknak, akik az 1848. évtől 1872. évig bezárólag készített országgyűlési névjegyzékek valamelyikében megtalálhatók voltak. Ők választhatnak továbbra is a régi jog alapján.²

„A dualizmus–kori választójogosultsági típusok közül a klasszikus rendszerből kilógó szavazójogosultsági típus az úgynevezett régi jog. Azon liberális alapelvnek megfelelően, hogy senki sem veszíthet el egy már megszerzett jogot, az 1848-as magyarországi törvény így fogalmaz: Politikai jogélvezetet azoktól, kik annak eddig gyakorlatában voltak, elvenni, a jelen országgyűlés hivatásának nem érezhetvén, mindazok, kik a megyékben és a szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában eddig szavazattal bírtak, e jog gyakorlatában ezennel meghagyatnak.”³

A régi jogon szavazók arányának megoszlása az ország területén eltérő volt, aminek oka, hogy ma sem tudjuk pontosan: az 1848 előtt választójogosult nemesek és városi polgárok közül milyen arányt tettek ki azok, akiknek az új választójogi törvény kizárólag „régijogon” engedte meg a szavazást. A ma elfogadott országos becslés általánosan 10%-ban határozta meg ezeknek a személyeknek az arányát.⁴

Jelen tanulmányban a „régijogon” választók megoszlását, illetve e kérdés tanulságait Nógrád vármegye viszonylatában vettem vizsgálat alá.

*

Nógrád vármegyében 1886. évben 504 fő rendelkezett régi jogon választójoggal, amely az összes megyei választók 4,0 %-át tette ki. 1914-re ez a létszám 24 főre csökken, amely már csak 0,1 %-a volt a választásra jogosultaknak.

¹ Magyar Törvénytár 1872–1874. évi törvénycikkek. Budapest, 1896.

² Az 1848. évi választójogi törvényről, valamint a régi választókhoz kapcsolódó problémákról ld.: GERŐ ANDRÁS: Az elsöprő kisebbség. Budapest, 1988. 30–36.

³ BOROS ZSUZSANNA–SZABÓ DÁNIEL: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Budapest, 1999. 125.

⁴ Uo.

A megye hat választókerületében az alábbiak szerint alakult a régi jogon választók száma.

1. táblázat: A régi jogon választók megoszlása a Nógrád vármegyei választói kerületekben

Kerület	1886. év (fő)	1914. év (fő)
Balassagyarmati	68	4
Losonci	26	-
Füleki	104	1
Szécsényi	131	15
Sziráki	153	4
Nógrádi	22	-
Összesen:	504	24

1886-ban, számba véve a régi jogcímen választókat, azt tapasztaljuk, hogy a megyében az elhelyezkedésük egyáltalán nem egyenletes. A szécsényi és a sziráki kerületekben a legmagasabb a régi jogon választók aránya. A szécsényiben 10,6%, a szirákiban 7,5%. Azonban még e két kerületen belül is vannak olyan községek, ahol kiemelkedően magas a régi jogon választók száma.

A szécsényi kerületben, *Nógrádmegy*erben a 79 választó közül 51-en, *Nagyéc*ben a 25-ből 20-an sorolták magukat a választói névjegyzéken régi jogcímebe. A névjegyzékek-ből kiolvasható reprezentáció okait kutatva a korabeli megyeleírás az alábbiak szerint jellemzi ezeket a községeket: „*Nógrádmegy*er falu, csupa nemesember lakja. Földje részben jó, részben partos, sovány. Rétye vízöntéses. Szőlője kevés és silány bort termő. Az erdő rossz és ritkás tölgy. Egy kis részerdő: tölgy és bikk, szép. Compossessorátusé.”⁵ „*Nagyéc* falu, földje partos, völgyes, nehéz munkálattú, sárga és helyenként fehéragyagos, középszerű. Rétye sok és jó, azonban mégis vízáradsnak kitéve. Szőleje elhanyagolt, erdeje nincs. Közbirtokosság tulajdona.”⁶

A sziráki kerületben *Szentiván*ban 36-an választanak régi jogon a község 61 választójából, *Erdőtacsán* pedig 16-an a 44 fős választói csoportból. A megyeleírás ezeket a falvakat is „nemesi falvakként” tartja számon: „*Szentiván* falu⁷ hegyek közt, egy keskeny, mély völgyben. (...) Majdnem az egész község nemesek által lakatik és a régi kortes világban Nógrád megyében ezen község lakói nagy szerepet vittek. Közbirtokosságé.”⁸ „*Erdőtarc*sa falu Héhalom és Kálló közt. Egy nyílt völgyben fekszik. Földje legnagyobb részt nem régi irtvány, igen jó, rétye is kitűnő jó. Szőleje kissét elhanyagott, de különben

⁵ SHOVY MIKLÓS: Nógrád megye leírása (1874-75.) Salgótarján, 2006. (továbbiakban: SHOVY) 317.

⁶ SHOVY, 314.

⁷ Fényes Elek ezt az egy községet írja le, mint curialis magyar falut a felsorolt négy településből, ahol nincs urbériség és közbirtokosok bírnak. In: Magyarország geographiai szótára. Kiadta: FÉNYES ELEK, Pest, 1851. IV. kötet. 100.

⁸ SHOVY, 240.

alkalmas fekvésű. Tölgyes erdőből csupán irthatatlan részei maradtak fenn. Közbirtokosságé, Niczky- és Meskó családé."⁹

A megyeleírást olvasva érzékelhető mind a négy községben a közbirtokosság jelenléte is.

A választói névjegyzékeken megjelenő foglalkozások vármegyei nagyságrendű száma igen jelentős, ezért szükséges volt olyan nagyobb foglalkozási csoportok kialakítása, amelyek lehetővé teszik az adatok kezelhetőségét.

Az 1900. évi népszámlálásokban használt foglalkozási főszektorokat hívtam segítségül a nagyszámú foglalkozási típusok kategorizálására. Ezek az östermelés, bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem és hitel, közlekedés, közszolgálat és szabadfoglalkozás. A hetedik szektorba, egyéb kategória megnevezéssel, a háztulajdonosokat és a magánzókat soroltam be.¹⁰

A régi jogon választók a foglalkozási főszektorokban választókerületi bontásban az alábbiak szerint oszlanak meg.

2. táblázat: A régi jogon választók foglalkozási megoszlása a Nógrád vármegyei választói kerületekben, 1886.

Főszektor	Foglalkozási csoport	balassagyarmati	losonci	füleki	szécsényi	sziráki	nógrádi
Östermelés	Földbirtokos	31	9	24	6	39	5
	Kisbirtokos	14	6	59	110	57	2
	Gazdasági tisztviselő	1	-	3	2	5	5
	Összesen:	46	15	86	118	101	12
Ipar	Tisztviselő	-	-	2	-	1	-
	Önálló iparos	3	-	5	4	6	3
	Segédszemélyzet	-	-	-	-	-	-
	Összesen:	3	-	7	4	7	3
Kereskedelem, hitel	Önálló kereskedő	-	-	2	-	-	-
	Tisztviselők	1	-	-	-	-	-
	Összesen:	1	-	2	-	-	-
Közlekedés	Tisztviselő és díjnok	-	-	-	-	-	-
	Segédszemélyzet	-	-	-	-	-	-
	Összesen:	-	-	-	-	-	-

⁹ SHOVY, 241.

¹⁰ A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Budapest, 1902.

<i>Főszektor</i>	<i>Foglalkozási csoport</i>	<i>balassagyarmati</i>	<i>losonci</i>	<i>füleki</i>	<i>szécsényi</i>	<i>sziráki</i>	<i>nógrádi</i>
<i>Közszolgálat és szabadfoglalkozás</i>	Törvényhozási és közig. tisztv.	7	6	4	3	5	2
	Igazságszolgáltatás	-	2	2	1	7	-
	Egyházi szolgálat	-	-	-	-	3	-
	Tanügy	1	-	1	-	-	-
	Közegészségügy	-	-	-	-	-	-
	Irodalom és művészet	-	-	-	-	-	-
	Egyéb	2	-	-	2	-	-
<i>Egyéb</i>	Összesen:	10	8	7	6	15	2
	Házbirtokos	5	-	-	2	-	-
	Magánzó	3	3	2	1	-	5
	Összesen:	8	3	2	3	-	5
<i>Mindösszesen:</i>		68	26	104	131	153	22

A régi jogon választók egyéni vizsgálatához az 504 fős csoportot aszerint szűkítettem le, hogy az 1886. évi települések közül kiválasztottam azokat a választókerületi központokat, ahol még 1914-ben is található volt olyan választó, akinek a régi jogcímet jelölték meg a választói névjegyzéken. Ezek a központi települések voltak: *Balassagyarmat, Szécsény* és *Szirák*.

1886-ban *Balassagyarmaton* 20-an, *Szécsényben* 12-en, *Szirákon* pedig 18-an éltek régi jogon választók. Adataikat a 3. sz. táblázatban teszem közzé.

3. táblázat: *Balassagyarmat, Szécsény és Szirák régi jogon választói, 1886. év*

<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Életkor</i>	<i>Lakhely</i>
Tornósy György	Adófelügyelő	40	Balassagyarmat
Draskóczy Bertalan	Cipész	44	Balassagyarmat
Gyürky Ábrahám gróf	Főispán	45	Balassagyarmat
Galgóczy János	Földbirtokos	75	Balassagyarmat
Gyürky János	Háztulajdonos	70	Balassagyarmat
Pongrácz Tivadar	Háztulajdonos	72	Balassagyarmat
Pogány Ignác	Háztulajdonos	62	Balassagyarmat
Somoskeőy Mihály	Háztulajdonos	73	Balassagyarmat
Szentiványi Sándor	Háztulajdonos	70	Balassagyarmat

<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Életkor</i>	<i>Lakhely</i>
Berczelly Ödön	Hitelintézeti tisztviselő	47	Balassagyarmat
Kiss Antal	Magánzó	73	Balassagyarmat
Szecsődy Gyula	Magánzó	37	Balassagyarmat
Tornyos József	Magánzó	58	Balassagyarmat
Jeszenszky József	Megyei tisztviselő	50	Balassagyarmat
Komjáthy Károly	Megyei tisztviselő	56	Balassagyarmat
Szerény Gábor	Megyei tisztviselő	57	Balassagyarmat
Ujhelyi Boldizsár	Tisztviselő	52	Balassagyarmat
Zubovits István	Tisztviselő	46	Balassagyarmat
Frideczky Lajos	Törvényszéki elnök	68	Balassagyarmat
Turiczky József	Városi jegyző	50	Balassagyarmat
Velenczey Ferenc	Birtokos	64	Szécsény
Csókássy István	Földész	40	Szécsény
Csókássy Ferenc	Földész	41	Szécsény
Gonda János	Földész	42	Szécsény
Géczy Ferenc	Földész	40	Szécsény
Géczy Mihály	Földész	35	Szécsény
Krudy Pál	Földész	44	Szécsény
Rády János	Földész	39	Szécsény
Markus Ferenc	Háztulajdonos	78	Szécsény
Micsinay István	Háztulajdonos	68	Szécsény
Micsinay Ferenc	Iparos	43	Szécsény
Nyikos Lajos	Pénztárnok	61	Szécsény
Koós Béla	Bírósági végrehajtó	46	Szirák
Degenfeld Lajos gróf	Földbirtokos	41	Szirák
Dobrovay István	Földész	56	Szirák
Veres János	Főszolgabíró	41	Szirák
Sztancsik Mihály	Gazdatiszt	70	Szirák
Wladár Mihály id.	Gazdatiszt	72	Szirák
Wladár Mihály ifj	Kádár	46	Szirák
Turoczy Mihály öreg	Kályhás	49	Szirák
Wladár József	Kerékgyártó	37	Szirák
Kun Barnabás	Királyi járásbíró	45	Szirák
Kaszay Zsigmond	Királyi táblai bíró	60	Szirák
Kovács János	Királyi telekvezető	38	Szirák
Wladár Miksa	Lelkész	52	Szirák
Frecska József	Szabó	47	Szirák
Géczy Pál	Ügyvéd	69	Szirák
Hvitsy Miksa	Ügyvéd	67	Szirák
Plachy Gusztáv	Ügyvéd	39	Szirák
Zitás Ferenc	Ügyvéd	51	Szirák

Az 50 fős választói csoportban megfigyelhető a háztulajdonosok relatív nagy száma. Ezen kívül említésre méltó még az önálló iparosok jelenléte is.

Az 1874. évi XXXIII. törvény jövedelemre való tekintet nélkül választói jogot adott, mint magasabb értelmiséginek, többek között az ügyvédeknek és a lelkészeknek is. A listán mégis találunk négy ügyvédet és egy lelkészt, akik a régi jogosultság megjelölését részesítették előnyben az értelmiségi jogcímmel szemben.

A három kerületi központ régi jogon választóinak foglalkozás szerinti megoszlásában megfigyelhetők azok a különbségek is, amelyek a településeknek a munkamegosztásban elfoglalt különböző helyét jellemzik.

A megyeszékhelyi rangú *Balassagyarmaton* elsősorban a tisztviselők, magánzók és háztulajdonosok jelennek meg az 1886. évi, régi jogon választók listáján. *Szécsényben*, ahol a mezőgazdaság adta az ott lakók megélhetésének forrását, a földeszek és földbirtokosok dominálnak a régi jogon választók között. *Szirákon* a foglalkozási ágazatok megoszlását illetően azonban már nagyon vegyes a kép. Ügyvédek és tisztviselők mellett itt vannak legtöbbször a régi jogon választó iparosok és itt található a már említett régi jogon választó lelkész is. Valószínű, hogy a rendi múlt presztízse és hagyománya itt él legerősebben a helyiekben, hiszen a községben a 151 fős 1886. évi választói létszámból 12 %-os a régi jogcím aránya. Ez az arány *Balassagyarmaton* csak 3,1 %, *Szécsényben* pedig 8 %.

Látható az is, hogy amíg 1886-ban még minden kerületben volt régi jogon választó, addig 1914. évre már csak négy kerületben találjuk meg ezt a jogcímet.

Az 1914-es évben régi jogon választók száma már olyan csekély, hogy név szerinti felsorolásuk és személyes adataik már önmagukban is információértékkel bírnak.

4. táblázat: Nógrád vármegye régi jogon választói, 1914. év

Név	Foglalkozás	Életkor	Lakhely	Választó-kerület
Okolicsányi Manó	közjegyző helyettes	63	Balassagy.	Balassagy.-i
Platthy Ferenc	Magánzó	84	Balassagy.	Balassagy.-i
Balás Ferenc	Nyug. városi főbíró	67	Balassagy.	Balassagy.-i
Baloghy Dezső ¹¹	Nyug. vármegyei levéltárnok	68	Balassagy.	Balassagy.-i
Alitisz Miklós	Földbirtokos	65	Bolgárom	Füleki
Lehoczky László	Földész	67	Magyargéc	Szécsényi
Szerémy Gábor	Földész	71	Magyargéc	Szécsényi
Szerémy Ferenc	Földész	66	Magyargéc	Szécsényi
Balás Bertalan ¹²	Földész	64	Nógrádsipek	Szécsényi
Percze Gábor	Földész	67	Rimóc	Szécsényi
Percze Miklós	Földész	66	Rimóc	Szécsényi

¹¹ Baloghy Dezsőt 1886. október 1-jétől nevezték ki megyei levéltárnokká, és az addig betöltött füleki járási bírói tisztsége alól felmentették. Nógrád Megyei Levéltár IV. 405. Nógrád vármegye alispánjának iratai, 11.229/1886.

¹² Balás Bertalan, Balás Kálmán és Balás Gábor mindhárman nógrádsipeki lakosok nem szerepelnek a sipeki Balás Károly egyetemi tanár által összeállított családi feljegyzésekben. A név igen gyakori a községben, köztös eredetet a könyv szerzőjével 1635. előtti időkből lehetne keresni, amelyre azonban nincs forrás. In: SÍPEKI BALÁS KÁROLY: *Családi feljegyzések*. Budapest, 1929.

<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Életkor</i>	<i>Lakhely</i>	<i>Választó-kerület</i>
Percze Sámuel	Földész	74	Rimóc	Szécsényi
Géczy Mihály	Földész	63	Szécsény	Szécsényi
Gonda János	Földész	69	Szécsény	Szécsényi
Balás Kálmán	Kisbirtokos	76	Nógrádsipek	Szécsényi
Balás Gábor	Kisbirtokos	63	Nógrádsipek	Szécsényi
Pongrácz István	Magánzó	83	Nagylóc	Szécsényi
Borbás István	Magánzó	72	Szécsény	Szécsényi
Bagi András	Magánzó	78	Szécsény	Szécsényi
Dapsy Béla	Magánzó	73	Szécsény	Szécsényi
Kalmár Lajos	Asztalos	64	Szirák	Sziráki
Babindály István	Magánzó	72	Cserhátszent- iván	Sziráki
Kún Barna	Táblabíró	72	Szirák	Sziráki
Horváth Miklós	Tisztartó	72	Szirák	Sziráki

A balassagyarmati kerületben található régi jogon választók mindegyike a megyeszékhelyen élt 1914-ben. Három közigazgatási tisztviselő (közülük kettő nyugdíjas) és egy magánzó képviseli a régi jogon választókat a listán. Úgy gondolom, hogy jövedelmük nagysága vagy iskolázottságuk lehetővé tette volna számukra a választói jog elnyerését, mégis a régi jogcímet választották, mint választói jogosultságot.

A füleki kerület egyetlen régi jogon választója egy bolgáromi földbirtokos. *Alitisz Miklós Bolgárom* második legnagyobb földbirtokosa volt, 230 kataszteri hold földjével közvetlenül *Coburg Fülöp* herceg után állt a földbirtokosok rangsorában.¹³ Tehát kérhetne volna besorolását más — földbirtok vagy jövedelem — választójogi kategóriába, de a 65 éves földbirtokos mégis megmaradt a régi jogcímnél.

A szécsényi kerület 15 fős régi jogon választójából a 8 földész és két kisbirtokos szerepel a listán. Az ő esetükben már kétségesebb, hogy rendelkeztek-e 1914-re a minimálisan előírt cenzus mértékével. Elképzelhető, hogy esetükben a régi jogon meglévő választójog volt egyetlen lehetőség felkerülni a választói névjegyzékre.

A sziráki kerületben található az egyetlen iparos, aki régi jogon volt választó. Valószínű, hogy az ő esetében sem volt elégséges a jövedelme, hogy választó lehessen. Ezért használhatta ki régi jogcímét.

Az 1914. évi listán hat magánzó is szerepel, mint régi jogon választó. Kiugróan magas életkoruk feltételezi, hogy jövedelmük nagyságától függetlenül ragaszkodtak múltban szerzett jogosultságuk ismételt regisztrálásához.

Foglalkozási típusok szerint csoportosítva az 1914-ben még régi jogon választókat, azt látjuk, hogy sokfélék. A csoport fele mégis az őstermelés szektorát tölti ki: földbirtokos, kisbirtokos és földész választók alkotják ezt a réteget. A következő legnépesebb csoport a magánzóké. A fennmaradó választók olyan foglalkozásokkal bírtak, amelyek magasabb iskolai végzettség meglétét igényelték.

Az 1914. évi listán szereplő választók jelentős részének jogcím-választásában feltételezhetően presztízs szempontok játszottak közre, hiszen okkal feltételezhető, hogy fog-

¹³ *Magyarországi Gazdaczímtár. 1911.* Szerk.: RUBINEK GYULA.

lalkozásuknál fogva rendelkeztek olyan jövedelemmel vagy képzettséggel, amely a választói jog megszerzéséhez önmagában is elegendő lett volna.

A választóknak a választási jogosultságot meghatározó kategóriákba történő besorolását — amennyiben valaki több választói jogcím minimális cenzusának is megfelelt — egyéni döntés határozta meg. A régi joggal kapcsolatban felmerülő presztízs-szempontról így egyértelműen „mérhető”, hiszen, ha adott választó több jogcímen is választói jogot kaphatott volna és mégis a „régit választotta”, akkor ez egyértelművé teszi az adott személy értékpreferenciáit is.

„... NOBILI ANTHONIO ... HIC DEPINCTA ARMA... CONCEDIMUS”
SOMKEREKI ANTAL CÍMERE 1415-BŐL

A címerek, mint „nemességjavító ékesség”, egész Európában fontos szerepet játszottak, hiszen szerepük volt a nemesi reprezentációban, valamint hozzájárultak a családok azonosságtudatának alakulásához is. Magyarországon Luxemburgi Zsigmond uralma idején terjedt el a címerek jogi donációra alapuló használata, ugyanis a király kitűnő politikai érzékkel ismerte fel a címeradományozásban rejlő lehetőségeket. A Zsigmond által nagy számban kiadott címereslevelek magyarázata abban rejlik, hogy ez a fajta donáció az adományozónak és a kedvezményezettnek is megérte, mivel kevés anyagi ráfordítással jelentős értékű fizetséget jelentett.

Az első, és legjelentősebb címeradománycsoport Konstanzhoz köthető, ugyanis a zsinaton résztvevő király huszonkilenc armálist állíttatott ki ezen a helyen. A második konstanzi címereslevél — az összes adományt figyelembevéve tizenegyedik — Somkereki Antalnak és családjának engedélyezi a címerhasználatot.

A Somkereki Erdélyiek jelentős szerepet játszottak Erdély késő középkori és kora újkori történetben. A család nevét és gazdagságát megalapozója Somkereki Antal,¹ Luxemburgi Zsigmond hű udvari embere alapozza meg, aki Garai nádor familiárisaként jelen volt Zsigmond király uralmának fontosabb eseményeinél. Részt vett a nikápolyi csatában, az aacheni koronázáson, elkísérte a királyt Németországba, Csehországba, a konstanzi zsinatra, stb. A királyi udvartól távol is hűen szolgálta Zsigmondot, 1401-ben Knin várát védi Hervoja ostromától, többször várnagy, valamint alispáni és alnádori funkciókat is visel. Hűségéért Zsigmond király többször megjutalmazta, birtokadományok mellett pallosjogot, vásártartási és várépítési jogot is a magáénak tudhatott. A címeradomány az utolsó az amúgy is jelentős adománylistán.

A címereslevél elemzése

Az armális 1415-ös kiállításától kezdődően 1643-ig (a család kihalásáig) feltételezhetően a Somkereki Erdélyiek tulajdonában volt. További történetéről nincs adatunk, azonban valószínű, hogy a család birtokaival együtt a Teleki család tulajdonába került. Ezt a feltételezést az is alátámasztja, hogy egy ideig a Teleki család marosvásárhelyi levéltárában őrizték, jelzete 7247 volt.² Jelenleg a Magyar Országos Levéltár címereslevél gyűjteményében, a DL 104871-es jelzet alatt található.

¹ Somkereki Antal életpályájáról bővebben ld. WEISZ SZIDÓNIA: *Somkereki Antal, egy erdélyi nemes Luxemburgi Zsigmond szolgálatában*. Kézirat.

² JÉKELY ZSOMBOR: A Zsigmond kori magyar arisztokrácia művészeti reprezentációja. In.: *Sigismundus Rex et Imperator – Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában*. Szerk. TAKÁCS IMRE Budapest, 2006. 409. (A továbbiakban : JÉKELY, Arisztokrácia)

Az oklevél³ hártýára íródott, függő pecséttel van ellátva. Szerkezeti szempontból a magyar diplomatikában frissen meghonosult modellt⁴ követi, miszerint a címerkép az oklevél bal felső sarkában van elhelyezve. Érdekes az, hogy *Somkerek* Antal birodalmi címert kap, azonban az armálist mégsem a birodalmi adománylevelek mintájára⁵ (címerkép az oklevél közepén) festik meg.

A *protocollum* tartalmazza az *intitulatiót*, az *inscriptiót* és a *salutatiót*; az *invocatio* hiányzik. Mivel Magyarország a címeradományozás a király hatáskörébe tartozott, az *intitulatio Luxemburgi Zsigmond*nak az éppen aktuális méltóságlistáját tünteti fel.⁶ Annak ellenére, hogy *Somkerek* Antal magyar nemes, Zsigmond német királyként adja a címet. Ez azzal magyarázható, hogy Antal birodalmi címet kap, valamint hogy a címereslevél szövege is a birodalomnak tett szolgálatokat említi.

A következő szerkezeti egység az *inscriptio*, vagyis az adományozott megszólítása. Eltérvően a magyarországi címereslevelekben általában használt *omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris presentium notitiam habituris* bevezetéstől,⁷ a Somkerek címereslevél közvetlenül megszólítja Antal nemest, a néhai *Somkerek Miklós* fiát, a király és a birodalom hűséges és kedvelt hívét.⁸ A *salutatio* nem a gyakran használt *salutem in eo qui dat regibus regnare et victoriose triumphare*, hanem az *inscriptió*hoz hasonlóan személyesebb (*gratiam regiam et omne bonum*).

A megszólítás és üdvözlés után következik a *contextus*, amely az oklevélbe foglalt jogi intézkedést, jelen esetben a címeradományozást tartalmazza. Az *arengával* kezdődik, amely nagy gonddal van megszerkesztve, és erős királyi propagandát sugall, nagy hangsúlyt fektetve a királynak azon előjogára, miszerint csak ő adományozhat címet. Ennek megfelelően a nemesi státus, összes szimbólumával együtt úgy függ és ered a királyi kegytől, mint ahogy a sugarak a naptól.⁹

A *narratio* sajnálatos módon szűkszavú, csak a *multiplicia merita* kifejezés utal az adományozás okára. Hogy *Somkerek* Antal esetében konkrétan milyen szolgálatokról is van szó, nem tudhatjuk pontosan. *Kelemen Lajos* szerint a nikápolyi csatában tanúsított vitézségével bizonyult méltónak erre a királyi kegyre,¹⁰ amiért azonban már korábban megkapta ju-

³ A Zsigmond-kori erdélyi címereslevelek szerkezeti elemzéséről ld. WEISZ SZIDÓNIA: *Armoriale transilvănene din epoca lui Sigismund de Luxemburg* (Zsigmond-kori erdélyi címereslevelek), *Libraria* Marosvásárhely, 2008.

⁴ Az első ilyen szerkezetű címereslevél az *Eresztvényi Ferencé* (1414, Speyer), míg a Somkerek a negyedik a Bocskai (1414, Aachen) és Liptói (1415, Konstanz) armálisok után.

⁵ NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA: *Címereslevelek jegyzéke*, Budapest, 2000. 6.

⁶ „Sigismundus dei gratia romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. Rex.....” Somkerek címereslevél, MOL DL 104871. (A továbbiakban: MOL DL 104871)

⁷ DÉCSÉNYI GYULA: A somkerekéi Erdélyi család 1415-ös címeres levele és nemzedékrendje. *Turul*, 1892/3, 106.

⁸ MOL DL 104871. „nobili Anthonio quondam Nicolai de Somkerek nostro et sacri imperii fideli dilecto”.

⁹ „A claro lumine throni cesaree, velud e sole radii, nobilitates alie legitimo iure procedunt et omnium nobilitatum insignia ab imperatoria maiestate dependent, ut non sit dare alicuius generositatis insignie quod a gremio non prouenet cesaree claritatis”. Vö. MOL DL 104871.

¹⁰ KELEMEN LAJOS: Magyar emlékek – Gernyeszeg, *Magyar Nép* III. Évf., 42. szám, 1923 okt. 20. Kolozsvár. 2. A nikápolyi csatában való részvétel említése gyakori motívum a Zsigmond-kori címereslevelekben. Érdekes módon többször akár tizenöt-húsz év is eltelt a csata és az adományozás között. Mivel a nikápolyi csata az egyik legnagyobb magyar veresség volt a középkor folyamán, érthető, hogy a kortársak hosszú ideig emlékeztek rá. Aki részt vett benne és túl is élte, nem felejtette el megemlíteni a királyi kegy kérésekor.

talmul a geryeszegi doméniumot.¹¹ Mivel az Antal által szerzett összes többi privilégium (birtokadományok, pallosjog, várépítési engedély, vásártartási jog stb.) esetében az adománylevél megemlíti az adományozás konkrét okát, valószínűbbnek tekinthető, hogy a címereslevélben feltüntetett *multiplicia merita* azt a körülbelül húsz éves karriert jelenti, amely alatt hűséggel szolgálta Zsigmondot. Az armális kihangsúlyozza, hogy az adomány megérdemelt, és hogy „nem tévedésből, sem meggondolatlanságból, hanem szent birodalmi fejedelmeinek, grófjainak, báróinak és főurainak bölcs tanácsa hozzájárulásával és a király tudtával”,¹² Garai nádor¹³ ajánlására kapja *Somkerek* Antal a címet.

A címer fő előnye az volt, hogy Antal, rokonai és valamennyi törvényes örököse katonai hadviseléseken, lovagi tornákon és más eseményeken is viselhette.¹⁴ Azonban a címer nem csak ezért jelentett fontos privilégiumot a Somkerekieknek. Mivel az armális megengedte, hogy a címet valamennyi jelentős társadalmi eseményen használják, ezzel a nemesi státusuk fényét is emelte, ugyanakkor hozzájárulhatott egyfajta családi identitástudat kialakulásához is. Nem elhanyagolandó az sem, hogy a király is nyert ebből az adományból, ugyanis gazdagon felszerelt kísérete az ő tekintélyét is növelte külföldi útjai során.

Az oklevél záró részén található *sanctio* kifejti, hogy az adományozás végleges és megátámadhatatlan, valamint kilátásba helyezi azt is, hogy mi vár a kételkedőkre. Konkrét büntetésről ugyan nincs szó (mint például a Mindszenti címereslevélben¹⁵), azonban a király legsúlyosabb haragja sújtja a „kételkedőket”.¹⁶ Ez a „legsúlyosabb harag” pedig jól ellensúlyozza, ugyanakkor hangsúlyozza is a korábban már többször említett királyi kegyet, ezzel is kiemelve az adomány értékét.

Az adományozás helye és időpontja *Konstanz, 1415 január 26.* A keltezés nem az egyházi naptárnak megfelelő formulákkal van feltüntetve, hanem a hónap és nap, valamint Zsigmond király uralkodása évfordulóinak megnevezésével.¹⁷

¹¹ *A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki család oklevéltára Szerk. BARABÁS SAMU* Budapest, 1895. (A továbbiakban: TOKI).301.

¹² „*Non per errorem aut improvide, sed sano principium, comitum, baronum et procerum nostrorum et sacri imperii fidelium dilectorum accedente consilio, ac de nostra scientia*”. (Décsényi Gyula fordítása) MOL DL 104871

¹³ Antal 1414-től Garai nádor familiárisa és udvari főembere. JÉKELY, Arisztokrácia. 409.

¹⁴ MOL DL 104871 „in preliis, hastiludiis, torneamentis et in omni exercito militari gestare valeatis pariter et deferre”.

¹⁵ A Mindszenti címereslevél 20 aranymárka büntetést ró ki a „kételkedőkre”, amelyből tízet a királyi kincstár, tízet pedig a sértett fél kap meg. „... *indignationem gravissimam et penam viginti marcae aure puri se noverit tociens quociens contra factum fuerit incursum...*” Mindszenti címereslevél, MOL DF 281415, fol. 274b-275b.

¹⁶ MOL DL 104871 „*Nulli ergo omnino hominum liceat hanc nostre concessionis, elargitionis et confirmationis paginam infringere aut ex quovis ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem nostram gravissimam se noverit incursum...*”.

¹⁷ MOL DL 104871 „*Datum Constantie, anno domini Millesimo quadringentesimo quinto decimo, vicesimo sexto die mensis Ianuarii, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. vicesimo octavo, romanorum electionis quinto, coronationis vero primo*”.

A címer leírása

A *Somkerei* címer festőjét név szerint nem ismerjük, de figyelembe véve a többi konstanzi — főleg a *Liptai*, *Hótvafői* és *Tamásfalvi* — címerrel való stilisztikai hasonlóságokat, megállapítható, hogy az úgynevezett „*első konstanzi címerfestő*” munkája.¹⁸ A címereslevélből hiányzik a címerleírás, a szöveg csak az oklevél elején lefestett képre utal. Mivel ez a címerkép egy kiváló állapotban fennmaradt és művészeti szempontból is kiváló munka, ezért leírás nélkül is pontosan tudjuk, hogy Zsigmond király milyen címert adományozott hívének, *Somkerei Antal*nak.

A címer késői gótikus típusú, stilisztikai és szerkezeti szempontból is megfelel a kor valamint a magyar heraldika szabályainak. Balra dőlt, kék színű kerek pajzson kiterjesztett szárnyú¹⁹ ezüst gólyát ábrázol, fején liliomdíszes aranykoronával, csőrével a nyaka köré terkeredő arany kígyó fejét készül leharapni.²⁰ A szintén balra dőlő ezüst csőrökön található három ágú arany koronából emelkedik ki a sisakdísz, amely azonos a címeralakkal, annyi eltéréssel, hogy a sisakdíszben a gólya lábai nem láthatók. A sisaktakaró kék és ezüst. A címerképet négykaréjos aranykeret²¹ övezi, ezt pedig egy külső, négyszögletes keret veszi körül. A belső, arany keret mezője vörös, a kereté pedig kék. A kék négyszög sarkait négy angyal²² díszíti. A négykaréjos arany keret és a színek²³ a *Konstanzt*ban kiadott címerek sajátossága.

Somkerei Antal címerének elemzésekor nem hagyhatók figyelmen kívül a heraldikai szakirodalomban felmerülő kérdések és állítások. Az egyik ilyen érdekes kérdés az, hogy használt-e a család már korábban is címert? A *Somkerei Erdélyiek* nyilvánvalóan az *Antal* által szerzettet használták, azonban mi történt korábban? *R. Kiss István* állítása szerint *Somkerei Antal* már korábban is használt címert és az 1415-ös adomány ezt a címert erősíti meg. Ezt a teóriát magyarázva idéz a címereslevélből (... *arma tua ... concedimus*).²⁴ Azonban az *R. Kiss* által felhasznált idézetből kimaradt a „*hic*” névmás, ami teljesen megváltoztatja az említett idézet értelmét. A szöveg pontosan úgy hangzik, hogy „*arma tua hic depincta*²⁵ con-

¹⁸ *Áldássy Antal* a hasonlóságokra alapozva az összes konstanzi címert egy festő munkájának tartotta (Vö. *ÁLDÁSSY ANTAL: Cimertan*. Budapest, 1923. 48.). Ezt az állítást a művészettörténeti kutatások cáfolják, ugyanis a szakirodalom egy lényegesen árnyaltabb helyzetről számol be. *Radocsay Dénes* már több konstanzi címerfestőt említ Vö. *RADOCSEY DÉNES: Gótikus magyar címereslevelek Művészettörténeti Értesítő* 1957, 274-276. (A továbbiakban: *RADOCSEY*), míg a legújabb kutatások már a geronai *Martyrologium* műhelyéhez kötik ezeket a festőket. Vö. *JÉKELY, Arisztokrácia*, 299.

¹⁹ A gólyát leggyakrabban zárt szárnyakkal ábrázolják a címereken, *FOX-DAVIES—ARTHUR CHARLES: A Complete Guide to Heraldry*. New York, 1993, 247. A gázlómadarak felemelt szárnyakkal nyelik le táplálékukat, így a *Somkerei* címer gólyája jó példa a magyar heraldikában nagy szerepet kapó természetességre.

²⁰ *BÁRCZAY OSZKÁR: A heraldika kézikönyve* Budapest, 1897. 149. *Bárczay* szerint a kígyó jelenléte azzal magyarázható, hogy a címertani ábrázolásokon így különböztetik meg a gólyát a darutól. Vö. 26. jegyzetpont!

²¹ A négykaréjos keret gótikus sajátosság, francia hatásra került a konstanzi címerekre. Ld. *RADOCSEY* 274.

²² Az angyalok ilyen ábrázolása ritka a *Zsigmond-kori* címereken, a *Késői címer* két felső sarkában található még hasonló.

²³ Az arany, ezüst, kék és vörös színezés az első konstanzi címercsoport jellemzője, a későbbi címereken már más színek is feltűnnek.

²⁴ *R. KISS ISTVÁN: Természetes ábrázolás az 1526. év előtti magyar címerekben Turul*, 1903/3. (Továbbiakban: *R. KISS*)

²⁵ A szerző kiemelése.

cedimus”, tehát a Zsigmond által kiadott armális az ott lefestett címert engedélyezi, nem egy korábbi használatát teszi törvényessé.

A Somkerekai család a Becse-Gergely nemzetségből származott, amelynek esetleges címerére való utalás rá nem maradt fenn. *Csoma József* feltételezi, hogy a nemzetségnek létezett, ha nem is konkrétan címere, de címer jellegű emléke, amelynek bizonyos elemeire lehet következtetni összehasonlítva a leszármazottak (jelen esetben a Somkerekai Erdélyiek és a Bethlenek) címereit.²⁶ Mindkét címeren megjelenik a koronás kígyó, ami *Csoma* szerint nem lehet véletlen egybeesés, ez a motívum nem lévén nagyon elterjedt. Mivel két rokon család címerében jelenik meg ugyanaz a ritka motívum, ez lehetett akár a nemzetségi jelkép is.²⁷

Ha ez a feltevés helytálló, akkor érthető a kígyó jelenléte a Somkerekai címeren. A gólya-motívum felhasználásának oka nem annyira nyilvánvaló, azonban van egy lehetséges magyarázata. A címeradományozás előtt tíz évvel *Somkerekai Antal* birtokába került a geryeszegi domínium. Az ehhez tartozó *Sáromberke* településén a mai napig jelentős számú fehér gólya állomány található, amelynek a *Maros* folyó közelsége jó étletteret biztosít. Ha ez a gólyaállomány már a középkorban is ott élt, akkor ez egy lehetséges magyarázat lehet a gólya jelenlétére a Somkerekai címeren.

Zsigmond király nem az ősi címer használatát engedélyezi, hanem nagyon valószínű, hogy annak egy motívumát ötvözi egy új címeralakkal, és így alakított ki egy saját címet hívének, *Somkerekai Antal*nak. Ezért a két állat közösen tekinthető címeralaknak. Egyrészt, mivel a nemesi társadalomban nagy jelentőséget tulajdonítottak az ősi jellegnek (ebben az esetben a kígyómotívumnak), másrészt azonban *Erdélyi Antal* már egy új családot képvisel, ezért a címerében ugyanolyan fontos pozíciót foglal el az új elem (a gólya) is.

R. Kiss István szerint példátlan az ősi címeralak „felfalatása” nem jellemző a magyar heraldikára.²⁸ A Somkerekai címer esetében azonban nem erről van szó. A régi címerképből nem lesz mellékalak, hanem inkább egy új, összetett címerképről beszélhetünk. Ez a kettős címerkép pedig már az új család identitását fejezi ki, egyfelől megjelölve az eredetet, másrészt pedig utalva az új elemre is. Érdekes a koronának a gólya fejére való helyezése, mivel a koronát általában a vékony nyakú állatoknál a nyakon szokták ábrázolni.²⁹ Valószínű, hogy a korona áthelyezésével teremtettek helyet a kígyónak, de szimbolikus értelemben a korona áthelyezésével a hangsúly is átkerült a Becse-Gergely nemzetségről a Somkerekai családra.

A Somkerekai armális adományozásának több oka is volt. Az elsődleges cél *Somkerekai Antal* húsz éves hűségének megfizetése — Zsigmond ezt a célját el is érte —, ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a címerrel ellátott nemes úgy Garai nádor, mint a király kíséretének a fényét és tekintélyét is emelte. Ez azonban már kevésbé valósult meg, mivel Antal 1415 után már nem tűnik fel a király kíséretben, nevével inkább helyi iratokban (főleg birtokviták és zálogügylek) találkozunk. A címereslevél azt is leszögezi, hogy az ado-

²⁶ Azért csak ezt a kettőt, mert a többi leszármazott esetleges címeréről nincs adatunk.

²⁷ Vö. CSOMA JÓZSEF: A Dorozsmai és Becse-Gergely nemzetség czimere *Turul* 1902/1. 9-10. (A továbbiakban CSOMA), Így *Bárczay Oszkár* állítása, miszerint a kígyó csak azért jelenik meg, hogy megkülönböztesse a gólyát a darutól, nem állja meg a helyét.

²⁸ Vö. R. KISS.

²⁹ CSOMA, 10.

mányozott és családja továbbra is hűséggel kell szolgálja a királyt, ami azonban ebben az esetben nem történt meg. *Erdélyi István* (*Somkerei Antal* fia) büszkén vésette az általa építtetett geryeszegi templom bejárata fölé a családi címet, és mégis részt vesz a Mátyás király elleni összeesküvésben, nem törődve a királyi haraggal, amely a címereslevél utasításainak be nem tartásából következhetett.

*

Függetlenül attól, hogy az adományozás mennyire érte vagy nem érte el céljait, a címereslevél semmit sem veszít értékéből. Művészeti szempontból tekintve kitűnő alkotás, olyan címer, amelyre a Somkerei Erdélyiek méltán lehetnek büszkék.

A címer.
(Fényképezte: Czikkelyné Nagy Erika.)
MOL DL 104871/4

Melléklet

Somkerek Antal címereslevele (MOL DL 104871)

Sigismundus dei gratia romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. rex nobili Anthonio quondam Nicolai de Somkerek nostro et sacri imperii fideli dilecto gratiam regiam et omne bonum. A claro lumine throni cesaree, velud e sole radii, nobilitates alie legitimo iure procedunt et omnium nobilitatum insignia ab imperatoria maiestate dependent, ut non sit dare alicuius generositatis insignie quod a gremio non prouenet cesaree claritatis: Sane attendentes multiplicia merita probitatis, ac experte constantie fideique merita, quibus progenitores tui ac tu similiter apud nos adque sacrum romanum imperium diligentibus studiis ac indefessis hactenus claruisti, cottidie clares et mantea eoquidem studiosius clarere potetis quo te singularibus honororum gratiissenties decorarum, animo deliberato, non per errorem aut improvide, sed sano principium, comitum, baronum et procerum nostrorum et sacri imperii fidelium dilectorum attedente consilio, ac de certa nostra scientia tibi et omnibus fratribus, consanguineis ac heredibus tuis legitimis hic depincta arma tua nobilitatis insignia virtute presentium concedimus, necnon de habundantiori plenitudine specialis gratie nostre ad maiorem gloriam tue nobilitatis motu proprio confirmamus ac presentibus elargimur, ut tu et iidem heredes tui arma hic depincta, sicut in presentibus figuris oculis subiecta visibilibus pictoris magisterio distinctius sunt depincta, in preliis, hastiludiis, torneamentis et in omni exercito militari gestare valeatis pariter et deferre. Gaudeant igitur favore regio ac de tanto singularis gratie antidoto tua progenies merito exsultet, tantoque fideliori studio ad honorem sacri romani imperii earum in antea solidetur intentio, quanto ampliori favore preventos se conspiciunt munere gratiarum.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc nostre concessionis, elargitionis et confirmatinis paginam infringere aut et quuis ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem nostram gravissimam se noverit incursum, presentium sub nostre maiestatis sigilli appen testimonio literatum. Datum Constantie, anno domini Millesimo quadringentesimo quinto decimo, vicesimo sexto die mensis Ianuarii, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. vicesimo octavo, romanorum electionis quinto, coronationis vero primo.

Ad mandatum domini regis Iohannes prepositus de Strigonio vicecancellarius, per dominum Nicolaum palatinum

DÓKA KLÁRA

AZ ÚJ RENDSZERŰ SZAKKÉPZÉSRŐL

Ismeretes, hogy a szakképzési törvény, amit a rendszerváltás után első ízben 1993-ban adtak ki, felhatalmazást adott a szakoktatás ügyében illetékes miniszternek, hogy a hivatalosan elfogadott, oktatható szakmák jegyzékét, az OKJ-t kiadja, majd ezt követően a szakminisztériumok állítsák össze a szakmai és vizsgáztatási követelményeket. Az első OKJ 1994-ben jelent meg, majd azt igen sok alkalommal módosították.

2006 előtt az OKJ 800-nál több szakmát foglalt magában. Ennek csökkentése érdekében 2005-ben több hónapos előkészítő munka kezdődött, ami az egyes munkakörök és tevékenységek vizsgálatából, foglalkozáselemzésekből állt. Területünkön a segédlevéltáros munkakör elemzésére került sor, amit az új normák szerint a képzés alapszakképesítésnek tekintettek.

A szakmákat felsoroló új OKJ már 2006 februárjában megjelent (1/2006. /II.17./ OM). A korábbi 800 körüli szakmát 416-ra csökkentették¹. Kimaradtak azok, amelyekre nem volt piaci igény (bár ezek kihagyására az OKJ módosításai korábban is lehetőséget adtak). Ugyanakkor összevonták azon szakmákat, ahol a szükséges ismeretek egy másik terület rész-képzéseként, elágazásaként vagy ráépüléseként elsajátíthatók. Esetünkben a szűkítés annyit jelentett, hogy az emelt szintű segédlevéltáros képzés részsakképesítése lett az összevont levéltári kezelő, iratkezelő, irattáros középfokú tanfolyam. Így a továbbiakban az irattárosok és kezelők oktatását közösen kell megoldani.

Az új OKJ a képzéseket 21 szakmai csoportba sorolta, ezeken belül pedig szakképesítés csoportokat alakítottak ki. A képzést moduláris rendszerben rendelte el. A modulok lehetnek alap-, közös- és saját (egyedi) modulok aszerint, hogy általánosak, egy vagy több területre vonatkoznak. Alapmodulnak az tekinthető, amely egy-egy szakképesítés csoport valamennyi szakmájában szükséges. A levéltári területen – a speciális helyzet miatt – csak a közép- és emelt szinten közös, valamint egyedi modulok vannak. Az 1/2006. OM rendelet a segédlevéltáros képzés maximális idejét 600 órában határozta meg, de abban nem rendelkezett, hány órát kell szánni a középfokú, hányat az emelt szintű oktatásra.

Bár a szakmai és vizsgáztatási követelmények igen sok területen (így a levéltárin is) már 2006 nyarán készen voltak, kiadásukra az egyes tárcáknál fokozatosan került sor. A *Szociális és Munkügyi Minisztérium* már 2007 májusában lépett, és mivel a legtöbb szakma ide tartozott, kiadta az általános vizsgaszabályzatot is (20/2007.(V. 21.) SZMM rendelet), amely az új OKJ-s tanfolyamoknál már kötelező.

Az *Oktatási és Kulturális Minisztérium* 2009. július 29-én adta ki a 20/2008. (VII.29.) OKM rendeletet, amelyben meghatározta az illetékességébe tartozó területek szakmai és vizsgáztatási követelményeit. A rendelet 2008. szeptember 10-én, a kiadáshoz képest igen

¹ A rendelet a jegyzék szűkítésére illetve bővítésére lehetőséget adott. Ennek során a szakképzések száma 420-ra emelkedett.

gyorsan lépett hatályba, tehát ettől kezdve csak az új rendszer szerint lehet tanfolyamot tartani. A *Magyar Közlöny* 111. számában megjelent rendelet szakmákra vonatkozó része az alapadatokon kívül a modulok és a vizsgafeladatok részeinek felsorolásából áll. A segédlevéltáros anyag összesen öt modul, ebből az első általános, elméleti (pl. jogszabályok, állományvédelem), a második az iratanyag feldolgozására, a harmadik a speciális kezelői, a negyedik az irattárosi feladatokra vonatkozik, az ötödikbe tartozik mindaz, amit ezen túlmenően a segédlevéltárosoknak tudni kell.

Ahogy a Közlönyben olvasható, egy-egy modul feladatprofilból és tulajdonságprofilból áll. A feladatprofil a modulhoz tartozó tevékenységek felsorolása, a tulajdonságprofilban szerepelnek az oda tartozó szakmai ismeretek, valamint a különböző szintű szakmai készségek, mint a számítógép használat, esetleg nyelvismeret stb. Az ismeretek esetében az ábécé betűivel vannak megjelölve azok alkalmazásának típusai. Az „A” típus önálló szerepkörben végrehajtott, gyors és hibátlan a legutolsó, az „E” típus a vezető támogatása melletti, hibajavítás lehetőségével bíró ismeretalkalmazás. A készségeket 1–5-ig terjedően különböző szintekre sorolja be. Végül a modulokat a tevékenységhez szükséges tulajdonságok (személyes-, társas- és módszer kompetenciák) zárják le, amelyeknek a képzés szempontjából nincs jelentőségük.

A rendelkezés záró része a vizsgakövetelményekre vonatkozik. A szakmai vizsga, amelyet a középfokú illetve az emelt szintű képzés végén kell letenni, modulonként vizsgarészekből, ezen belül írásbeli, szóbeli, gyakorlati, interaktív feladatokból áll.

A tanfolyamok alkalmával a rendelkezésből a szakmai ismeretek épülnek be a képzési programba, illetve a konkrét tantervbe, a készségekről pedig a vizsgák alkalmával kell számot adni, amire még visszatérünk. A képző intézményeknek a jogszabály alapján képzési programot kell összeállítani, amire a mellékletben mutatunk egy mintát.

E program követi a jogszabály szakmai ismeretekre vonatkozó részét, bár helyenként szükség van bizonyos kiegészítésekre és összevonásokra. Ezt elsősorban az indokolja, hogy a résztvevők közül legalább 70 % irattáros lesz a közeljövőben. A 600 órás teljes időkeretből — a korábbi tanfolyamok tapasztalatai alapján — mintegy 180–200 órát javasolunk a középfokú, a többi pedig az emelt szintű képzésre. Utóbbiból a mutatott példán 366 óra az elméleti előadás, 24 óra a vizsgákra való felkészítés, $5 \times 6 = 30$ az egyes modulokat lezáró vizsgák időtartama, és 142 óra a gyakorlat.

Az első közös modul gyakorlati állományvédelmi foglalkozásokból és a törvényekre vonatkozó elméleti előadásokból áll, majd azt egy levéltári látogatás zárja le. Az egész modulra — a záróvizsga kivételével — 24 órát javasolunk felhasználni. A második modul irattári előadásokkal kezdődne, majd a rendezéssel, selejtezéssel, segédletkészítéssel, kapcsolatos, jórészt gyakorlati foglalkozások kerülnének sorra. Rendezés alkalmával az iratanyagot úgy kell kiválogatni, hogy a hallgatók a közelmúltban használatos valamennyi iktatási móddal és iratkezelési rendszerrel megismerkedjenek. Ez a modul 48 órás lehetne.

A harmadik modul a kezelők viszonylag kis száma miatt szintén csak 30 órás lenne, és főként a szocialista korról, az 1945 utáni iratkezelési reformokról, az 1969 évi levéltári tv. iratkezelési vonatkozásairól stb. szólna. Megjegyzem, hogy az irattáros tanfolyamokon ko-

rábban is tananyag volt a szocialista kori államszervezet, a tanácsok működése, azok iratkezelése, éppen az önkormányzati iratkezelés megértése érdekében.

A negyedik modul újra 48 órát tenne ki. Az elméleti órákon itt az előadók foglalkoznának a mai államigazgatási és jogszolgáltatási szervekkel, a titkos ügykezeléssel, a közigazgatási eljárás menetével, az adatvédelemmel, és itt tekintenék át az iratokba való betekintés, kutatás szabályait. Fontos rész az elektronikus iratkezelés (legalább az iktatás) bemutatása is.

Az ötödik, segédlevéltáros modul 216 elméleti órából állna, amit két fél évre kellene időarányosan elosztani. Itt kerülne sor a levéltári gyűjtőterületi munkával kapcsolatos kérdések megbeszélésére, a késő feudáliskori közigazgatási, irattani stúdiumokra, a polgári kori közigazgatás, iratkezelés, és az ezzel összefüggő levéltári feladatok megbeszélésére. Ide tartozna a levéltár-történeti tanegység a 18. század végétől a jelenleg hatályos levéltári törvény kiadásáig. Végül itt lenne szó a levéltárak PR tevékenységéről: a levéltári tanórákról, kiállításokról, a honlapról, prezentációk készítéséről stb. A hallgatók — a korábbi képzéseknek megfelelően — három hetes „idegen” levéltárban végzett gyakorlattal mélyítenék el ismereteiket vagy a két félév között, vagy a modulzáró vizsgát követően.

A képzési program alapján tanrendet kell készíteni, amely a tananyagot napi foglalkozásokra osztja. A jelenlegi rendelkezések szerint az egységeket — a már említett — modulzáró vizsgákkal kell lezárni. Ezek nem azonosak a szakmai vizsga részeivel, de a képző intézménynek igazolni kell, hogy a hallgató a modulzáró vizsgát letette. A vizsga ideje és jelenleg még témája is a képző intézményre van bízva.

A 20/2008. (VII. 29.) OKM rendeletben a moduloknak megfelelően öt vizsgarész, összesen 14 vizsgafeladat szerepel. Gyakorlati vizsgák vannak pl. az iratvédelemmel, iratok rendezésével, a segédlevéltárosok esetében a dátumok feloldásával kapcsolatban. Írásban történik a segédletkészítés, az 1990 előtti kormányzattörténet számonkérése, szóban a jelenlegi levéltári szervezet, a mai államigazgatás stb. bemutatása. Ezen kívül interaktív vizsga is van, számítógépes iktatás.

A vizsgák rendjét az említett, 2007-ben kiadott 20. számú SzMM rendelet határozza meg.² Eszerint nem osztályozni kell a bizottságnak, hanem csak %-ban pontozni az egyes vizsgafeladatokat. Ha egy vizsgarész összeredménye nem éri el az 50 %-ot, az egészet meg kell ismételni, nemcsak az elégtelen feladatot. Az írásbeli és interaktív vizsgák időpontjait az újonnan szervezett *Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet* határozza meg egy évre előre. Ez a hivatal jelöli ki a vizsgabizottság elnökét az erre feljogosított szakértők közül, kiszítteti el a központi írásbeli és interaktív feladatokat, amelyeket díjazás ellenében bocsát a vizsgaszervező, illetve a képző intézmény rendelkezésére. A gyakorlati feladatokat a vizsgaszervező dolgozza ki, így azok is előre jóváhagyottak lesznek. A vizsgaszervező is delegál egy tagot a bizottságba, a harmadik tag pedig a *Magyar Levéltárosok Egyesülete* képviselője lesz. A képző intézmény javaslatot tehet a küldő szerveknek a bizottsági tagokra, de munkatársai a vizsgán csak segítők (felügyelők, javító vagy kérdező tanárok) lehetnek. Mint jeleztem, a vizsgafeladatokkal nemcsak a szakmai ismerteket méri a bizottság, hanem a készsége-

² A vizsgákkal kapcsolatos részletes tudnivalókat a *Kézikönyv a szakmai vizsgák szervezéséhez*. MKIK-NSZFI, Budapest, 2007. című kiadvány tartalmazza.

ket is, így lehetséges, hogy egyes feladatokat (pl. jegyzékek készítése) számítógépen kell megoldani.

A középfokú szakmai vizsga két, esetleg három, az ötödik modult magában foglaló emelt szintű egy napot fog igénybe venni, de lesz lehetőség bizonyos összevonásokra is. A legkisebb vizsgacsoport 10 fő, a legnagyobb 35 fő lehet.

Az OKJ-s tanfolyamok képzési programjait nem szükséges külön akkreditáltatni, mivel — mint jeleztem — azok követik a jogszabályban rögzített követelményeket. A képző intézménynek azonban — a korábbi rendszerhez hasonlóan — a területileg illetékes munkaügyi központnál rendelkeznie kell regisztrációval, amit négy évenként megújítani szükséges. A regisztrációhoz az kell, hogy egy vizsgaszervező úgynevezett befogadó nyilatkozatot adjon. A volt NKÖM-höz tartozó szakmáknál a *Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus* volt eddig is, és várhatóan a jövőben is ez lesz általában a vizsgaszervező, de a *Magyar Országos Levéltár*nak is lehetősége van arra, hogy ezt a jogot megszerezze. Országosan az *Oktatáskutató Fejlesztő Intézet* koordinálja a vizsgaszervezési feladatokat.

A 20/2008. OKM rendelet egyik melléklete tartalmazza a régi és az új OKJ tanfolyamok kapcsolatát. Emelt szinten egyértelmű, de középfokon is hasonló az összefüggés. Ez azt is jelenti, hogy aki elvégzett korábban középfokú tanfolyamot, az valamilyen módon be fog számítani a folytatáshoz. A vizsgaszabályzat a felmentések ügyét a későbbiekben működő vizsgabizottságok hatáskörébe utalja.

Néhány megjegyzés az új rendelkezéssel kapcsolatban. A levéltáros szakma sajátos helyzete miatt a modul rendszerű képzésnek eredeti célját tekintve semmi értelme nincs. Egyetlen modul sincs ugyanis, ahol a szerzett ismereteket más területen, például segédkönyvtárosként vagy múzeumi munkatársként hasznosítani lehetne. A középfokú záróvizsga (szakmai vizsga) túl bonyolult, bár a gyakorlatban ki fog alakulni annak normális menete. Az első alkalommal azonban sok nehézséggel kerülnek szembe a képző intézmények, a vizsgaszervezők és a hallgatók is.

Sajnálatos, hogy az irattáros képzés nem kapott nagyobb hangsúlyt, ráépülésként legalább az emelt szintet kellett volna az OKJ kiadásakor biztosítani. A kezelő-irattáros képzés összevonása szintén az irattárosokat sújtja. Olyan ismereteket kell a korábbinál alaposabban megszerezniük, amit munkájuk során már nem fognak használni. A munkáltatók kevésbé fogják őket beiskolázni az időigényesebb és nyilván drágább tanfolyamokra.

A rendelkezések nyertesei a kezelők. Az új ismeretekkel irattárakban, levéltárakban egyaránt dolgozhatnak, és a levéltárak munkatársainak sem árt, ha megtanulnak iktatni. Míg korábban a kevés jelentkező miatt három évenként indult egy-egy kezelő tanfolyam, most akár évenként beiratkozhatnak. Lényegesen könnyebb lett a segédlevéltáros tanfolyam, hiszen csak a korábbi 1-2. félév anyagát kell tanulni, és ebben a keretben szakdolgozat sincs. Ahogy korábban, az új rendelkezés ezúttal sem ad lehetőséget arra, hogy a megszerzett segédlevéltáros ismereteket az egyetemi felvételeknél valamilyen módon beszámítsák.

Az egész új rendszernél pozitívum, hogy az a képzést közelebb hozta a gyakorlati munkához. A különféle (nem levéltári) képző intézményekben nem lehet eztán már olyan irattáros tanfolyamot tartani és bizonyítványt szerezni, hogy a hallgatók nem is láttak iratot, leg-

feljebb egy-egy protokoll jellegű levéltár látogatáson. A gyakorlatias képzés azonban új feladatokat ró az előadókra, akik nem oldhatják meg prezentációs anyag kivetítésével pl. az iratrendezés oktatását. A továbblépéshez szükség van a képző intézményekben technikai fejlesztésekre (pl. az interaktív vizsgákhoz) és nem utolsósorban a levéltárosok együttműködésére is. Az a cél, hogy a tőlünk kikerülő munkatársak ne csak minisztériumi vagy csak önkormányzati vagy csak vállalati iratok kezelésére szerezzenek ismereteket, hanem minden területen megállják a helyüket.

Melléklet

Képzési program az 54 322 02 0000 00 00 OKJ számú „segédlevéltáros” alap szakképesítéshez és a 54 322 02 01 00 52 01 OKJ számú „levéltári kezelő, iratkezelő, irattáros” rész-szakképesítéséhez

- Maximális óraszám: 600 óra
- Felhasznált idő: 560 óra, ebből 366 óra elméleti előadás
- 24 óra vizsga előkészítés, konzultáció
- 30 óra modulzáró vizsgák
- Összes elmélet: 418 óra
- Gyakorlat: 142 óra

I. modul³

1531-06. Általános levéltári, irattári tevékenység (összesen 24 óra)

1. téma Az állományvédelem alapelvei Az iratanyag állapotát befolyásoló tényezők	6 óra
2. téma A levéltári raktárak kialakításának normái Tűz, baleset és munkavédelem kérdései	3 óra
3. téma A jog és a jogforrások	3 óra

³ Az egyes témáknál az elméleti előadásokra és a gyakorlatokra szánt időt nem választottuk szét. Kivételt jelent a segédlevéltáros, idegen levéltárban töltött gyakorlat.

4. téma	
A levéltári törvény és módosításai	
A levéltárakra vonatkozó egyéb jogszabályok	
A jelenlegi levéltárak típusai és működésük alapelvei	12 óra

Modulzáró vizsga	6 óra
------------------	-------

II. modul
1532-06 Levéltári és irattári iratok feldolgozása
(összesen 48 óra)

1. téma	
Az írás, irat, irattan fogalma	
Az egyetemes írásbeliség fejlődésének főbb szakaszai	
A hazai írásbeliség kialakulása és története	6 óra

2. téma	
A hatályos levéltári törvény iratkezelési, iratőrzési előírásai	
Az újkori iratok vizsgálatának módszerei	3 óra

3. téma	
Rendezési alapfogalmak	
Rendszerezési alapok	3 óra

4. téma	
Alap, közép, darabszintű rendezés	15 óra

5. téma	
A selejtezésre vonatkozó általános előírások	
A selejtezés szintjei	
A selejtezés dokumentumai	9 óra

6. téma	
Alap, közép és darabszintű segédletek	12 óra

Modulzáró vizsga	6 óra
------------------	-------

III. modul
1533-06 Levéltári kutatószolgálat, feldolgozás és állományvédelem
(összesen 30 óra)

1. téma Az iratanyag tulajdonságai és károsodásának okai A nem papír alapú adathordozókra vonatkozó állományvédelmi előírások Levéltári mikrofilmezés	6 óra
2. téma A második világháború utáni koalíciós korszak államszervezete Az államigazgatás központi szervei 1950-1990 között A tanácsok szerepe A szocialista kori bírói és ügyészi szervezet felépítése A szocialista kori gazdasági szervek típusai és jellemzői	6 óra
3. téma Iratkezelési reformok 1945 után Iratkezelés az 1969. évi levéltári tvr. kiadását követően (Iratkezelési szabályzatok)	6 óra
4. téma A szocialista kori iratanyag rendezésének kérdései A levéltári selejtezés	6 óra
5. téma A levéltári kutató szolgálat	6 óra
<hr/>	
Modulzáró vizsga	6 óra

IV. modul
1534-06 Iratkezelés, irattári munka
(összesen 48 óra)

1. téma A törvényhozás, a minisztériumok szervezet napjainkban Az önkormányzatok szervezete és feladatai	6 óra
2. téma A gazdasági társaságok jelenlegi típusai A társadalmi és egyéb szervek 1990 után A bírói és ügyészi szervezet felépítése napjainkban	3 óra
3. téma A közigazgatási eljárás szabályai	3 óra
4. téma Az adatvédelem szabályozása, kutatási kérdések	3 óra
5. téma A titkos ügykezelés	3 óra
6. téma Az egyes szervtípusok iratfajtái Az iratok szerepe mindennapi életünkben A mai iratkezeléssel kapcsolatos hatályos rendeletek	6 óra
7. téma A minisztériumok iratkezelése Az önkormányzatok iratkezelése	6 óra
8. téma A papír alapú iratkezelés folyamata és segédletei	6 óra
9. téma Az elektronikus iratkezelés	6 óra
10. téma A ügyviteli nyilvántartások fajtái Az irattári nyilvántartások típusai	

Az irattári selejtezés
Irattár látogatás 6 óra

Modulzáró vizsga 6 óra

Konzultáció a részsakképesítés szakmai vizsgájához 2 óra

V. modul

*1435-06 Levéltári gyűjtőterületi munka, feldolgozás és PR tevékenység
(összesen 216+108 óra)*

1. téma

A levéltárak illetékességi és gyűjtőköre

A gyűjtőterületi munka jellemzői

A levéltári anyag gyarapításának módjai 6 óra

2. téma

Az iratkezelésre vonatkozó ágazati jogszabályok (hasonlóságok és különbségek)

Az iratkezelési szabályzatok értékelésének módszerei

A selejtezésre vonatkozó ágazati előírások 6 óra

3. téma

Elektronikus iratkezelés az államigazgatási szerveknél és az önkormányzatoknál

Iratkezelési szoftverek bemutatása 18 óra

4. téma

A késő feudáliskori központi kormányzati szervek felépítése

A késő feudáliskori megyék, városok, községek
igazgatása

A késő feudáliskori bírósági szervezet felépítése 15 óra

5. téma

Az egyházi szervezet kialakulása és fejlődése 6 óra

6. téma

Iratkezelés a késő feudális korban 6 óra

7. téma

Írástörténeti, paleográfiai alapfogalmak

Az iratanyag kezeléséhez szükséges latin és német kifejezések A korabeli keltezők feloldásának módszerei	18 óra
8. téma A feudáliskori iratanyag rendezése és segédletei	6 óra
9. téma A polgári forradalom és szabadságharc államszervezete A neoabszolutizmus államszervezete	6 óra
10. téma Iratkezelés a neoabszolutizmus korában	6 óra
11. téma A központi igazgatás a kiegyezéstől a második világháborúig A törvényhatóságok szervezete A jogszolgáltatás felépítése a kiegyezéstől a második világháborúig	21 óra
12. téma A polgári kori iratanyag rendezése és segédletei	12 óra
<i>Szakmai gyakorlat „idegen” levéltárban</i>	<i>108 óra</i>
13. téma A történeti Magyarország földrajza	12 óra
14. téma A levéltári nyilvántartások típusai és a vezetésükkel kapcsolatos előírások	12 óra
15. téma Az ügyfélszolgálat és nyilvántartásai	6 óra
16. téma Levéltári adatbázisok építésének kérdései	12 óra
17. téma Az Országos Levéltár története a II. világháborúig A megyei és városi levéltárak 1950-ig	18 óra
18. téma Az egyházi levéltárak története	6 óra

19. téma A szocialista kori levéltárak rendszere	6 óra
20. téma A levéltári PR tevékenység főbb jellemzői A levéltárak honlapja	6 óra
21. téma Levéltár látogatások, levéltári órák lebonyolításának módszerei	6 óra
22. téma Levéltári kiállításokkal kapcsolatos előírások Prezentációk készítésének elvei és gyakorlata	6 óra
<hr/>	
Modulzáró vizsga	6 óra
Konzultáció az emelt szintű szakmai vizsgához	12 óra

A MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK VÁNDORGYŰLÉSE ZALAEGERSZEGEN, 2008. AUGUSZTUS 26–28.

Ebben az évben a *Zala Megyei Levéltár* szervezésében, *Zalaegerszeg* adott otthont a *Magyar Levéltárosok Egyesülete* vándorgyűlésének 2008. augusztus 26–28. között. Az egyesületi tagok legnagyobb éves szakmai találkozóján több mint háromszáz belföldi és tucatnál is több külföldi vendég vett részt. A szerbiai és cseh társszervezetek elnökei és ezen országok levéltárosai mellett *Szlovákiából*, *Szlovéniából* és *Ukrajnából* érkeztek vendégek.

A vándorgyűlés első napjának délelőttjén *Manninger Jenő*, a *Zala Megyei Közgyűlés* elnöke és *dr. Gyimesi Endre*, *Zalaegerszeg Megyei Jogú Város* polgármestere köszöntötte a plenáris ülésen résztvevőket. Ezután került sor hagyományosan a *Levéltárért Díj* átadására, amelyben *Rostás Zoltán*, a *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár* levéltár-informatikusa, valamint *Vetró Ferencné*, a *Magyar Országos Levéltár* ügyviteli alkalmazottja, a *Levéltári Szakfelügyelet* munkatársa részesült.

Szögi László elnöki beszámolójában (teljes szövege a www.leveltaros.hu oldalon olvasható) az elmúlt ciklus tevékenységére tekintett vissza.

Az évente öt-hét alkalommal ülésező választmány tagságában 2005–2008 között változás nem volt. A leköszönő elnök örvendetes tényként nyugtázta, hogy az egyesület taglétszáma a négy év alatt közel 100 fővel növekedett: az MLE-nek jelenleg 830 tagja van.

A jogszabályalkotás folyamatában való közreműködés tekintetében megemlítette a *Közigazgatás Egységes Iratkezelési Rendszere (KEIR)* MEH-BM-IHM vezetete projekt által kidolgozott jogszabálytervezet-csomagról készített, továbbá a levéltári törvény, valamint a 335/2005-ös kormányrendelet módosítása során adott szakmai javaslatokat.

A vándorgyűlések főbb eseményeiről szólván az elnök kiemelte *Harsányi László*-nak, az NKA elnökének ismertetését a minisztérium hosszútávú kulturális stratégiájáról és támogatási elképzeléseiről (2004, Piliscsaba). A 2005-ös egri összejövetel, melyen a levéltárügy informatikai stratégiai programja került napirendre, fontos mozzanat volt *Bozóki András* kulturális miniszter részvétele, s *A levéltárak jövője – feladatok, lehetőségek* címmel tartott előadása. A 2006-os veszprémi eseménynek az egyesület hármás jubileuma (1936, 1981, 1986) volt a vezető motívuma. A 2007-es nyíregyházi vándorgyűlésen pedig *Gecsényi Lajos*, a *Magyar Országos Levéltár* főigazgatója a frissen elkészült levéltári stratégia részleteit ismertette.

A vándorgyűlések és a szekciók látogatottsága alapján megállapítható — hangsúlyozta a leköszönő elnök —, hogy a rendezvényeket számos kolléga tekinti továbbképzésnek mindennapi munkájához. Az ott elhangzottak 2001 óta immáron hét kötetben férhetők hozzá.

A résztvevők számát tekintve második legnagyobb rendezvény az évente megtartott tavaszi illetve őszi szakmai napok voltak. 2005-ben a *Német Szövetségi Levéltár* tevékenysége, valamint az egyetemi levéltáros képzés; 2006-ban a fennállásának 250 éves évfordulóját ünneplő MOL köszöntése, valamint az iratkezelés szabályozásának kérdései; 2007-ben pedig a levéltárakat illető nemzeti fejlesztési programok és a digitalizálás lehetőségei kerültek terítékre. 2007 nyarán az e-levéltár koncepciójával kapcsolatos szervezési munkálatokban való közreműködés; november folyamán pedig a levéltári straté-

giáról folytatott élénk szakmai vita említendő. 2008 májusában a levéltári adatbázisok értékelése volt a diskurzus tárgya.

A vándorgyűlés és a szakmai nap bebizonyította, hogy az egyesület tagjainak szakmai érdeklődésére nemcsak lehet, de szükséges is alapozni. A konkrét és a napi gyakorlathoz közvetlenül kapcsolódó programok egyre vonzóbbak, a részvétel egyre inkább tömeges – hangsúlyozta *Szögi László*. A leköszönő elnök a levéltári kiadványokról szólván az Ünnepi Könyvhéten 2001 óta, a *Múzeumi Majálison* pedig 2005 óta folytatott rendszeres megjelenés tényére utalt. Negatívumként említette ugyanakkor az országos médiának a levéltárüggyel kapcsolatos érdektelenségét. A továbbképzések területén tanúsított szervezési tevékenység említését követően az elnök az egyes szekciókban folyt munkát értékelte: számítástechnikai, gazdasági, területi szekciók. Kiemelte továbbá a felső-magyarországi és az állományvédelmi szekciók tevékenységét, illetve színvonalas előadásait. Az egyesület által kezdeményezett kiadványok sorában ejtett szót a 2004-ben megjelent *Magyarországi levéltárak* című kiadványról, melynek sikerét bizonyítja, hogy példányai immáron el is fogytak; továbbá a hazai levéltári kiadványok szakbibliográfiája összeállításának jelenleg is folyó munkálatait.

Az egyesület nemzetközi kapcsolatainak kiterjedt voltára annak megemlékezésével utalt, hogy a vándorgyűléseken a ciklus folyamán 12 országból voltak jelen levéltárosok, akik több esetben az egyes szekciók munkájában is részt vettek. Külön kiemelte a szomszédos országok levéltárosaival kialakított kapcsolatok jelentőségét, s azoknak a különféle együttműködési szerződésekből megtestesülő gyümölcsöző voltát (*Ukrajna, Vajdaság, Románia, Szlovákia*). Az ezen országokban található magyar vonatkozású iratok fondjegyzékeinek szintén folyamatban lévő kiadását a magyar levéltárügy kivételes jelentőségű vállalkozásának nevezte. Az egyesület — részint előadások megtartásával — a külföldi társszervezetek különféle nemzetközi konferenciáin is képviseltette magát.

Szögi László az egyesület tevékenységének kevésbé sikeres területei között a szakmai érdekvédelem terén elért csekély eredményeket említette. Kiemelte továbbá a fiatalítás fontosságát.

Ezt követően került sor az új Elnökség, a Választmány, valamint az Ellenőrző Bizottság tagjainak megválasztására.

Az Elnökség: *Tyekvicska Árpád* elnök (Nógrád Megyei Levéltár); *Szögi László* (ELTE Levéltár), *Tilcsik György* (Vas Megyei Levéltár) alelnökök.

Választmányi tagok: *Cseh Gergő Bendegúz* (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára), *Bősze Sándor* (Somogy Megyei Levéltár), *Csombor Erzsébet* (Komárom-Esztergom Megyei Levéltár), *Káli Csaba* (Zala Megyei Levéltár), *Dominkovits Péter* (Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára), *Radics Kálmán* (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár), *Haraszi Viktor* (Budapest Főváros Levéltára), *Katona Csaba* (Magyar Országos Levéltár), *Balázs Gábor* (Pest Megyei Levéltár), *Apró Erzsébet* (Bács-Kiskun Megyei Levéltár), *Erdész Ádám* (Békés Megyei Levéltár), *Kenyeres István* (Budapest Főváros Levéltára).

Ellenőrző Bizottság: *Prait Zoltánné*, elnök (Somogy Megyei Levéltár), *Süveges Margit* (Budapest Főváros Levéltára), *Járolai József* (Békés Megyei Levéltár).

Másnap, augusztus 27-én délelőtt *szekcióülésekkel* folytatódott a szakmai program. Az állományvédelmi, forrásközlő, felsőoktatási és gazdasági szekciókban az aktuális kérdé-

sek megvitatása mellett a legújabb szakmai eredményekről is beszámoltak a kollégák. Délután *Keszthelyre* kirándultak az egyesületi tagok, ahol a Festetics kastélyt tekintették meg.

A konferencia zárónapján, augusztus 28-án délelőtt két szekcióban (felsőoktatási és informatikai) folytatódott a szakmai program. A rendezvény zárásaként az egyesület új elnöke, *Tyekvicska Árpád* röviden ismertette a jövőre vonatkozó terveit, elképzeléseit, a kollégák együttműködésének fontosságát hangsúlyozva.

Az *Állományvédelmi Szekció* ülésén a szekció alapszabály szerinti újjáalakítására is sor került. *Albrechtné Kunszeri Gabriella* (MOL) bevezető előadásban áttekintést adott a 2001 óta folyt munkáról. Nyolc év alatt összesen 48, a levéltári állományvédelem legszélesebb körét felölelő témájú előadás hangzott el. Az általános állományvédelmi kérdések (pl. tervezés és döntéshozatal, kockázatbecslés) mellett többek között a tömeges savtalanításról, felmérések eredményeiről, szakfelügyelői tapasztalatokról stb. hangzottak el beszámolók. A 25 előadó között 12 állományvédelmi szakember és 10 levéltáros volt található 11 hazai és két külföldi levéltárból, valamint egy könyvtárból és egy múzeumból. Rajtuk kívül két egyetemista és egy tűzvédelmi specialista előadása gazdagította a programokat. Az ismertetett statisztika, továbbá a vándorgyűlések résztvevőinek a szekcióülések iránt mutatott nagy érdeklődése indokolja, hogy a szekció a jövőben az MLE szervezeti egységeken működjön. Az előadásokat követően került sor a szekció megalakítására és vezetőinek megválasztására.

Az egyes előadások a digitalizálás állományvédelmi vonatkozásaival foglalkoztak. Elsőként *Orosz Katalin* és *Rácz György* (MOL) számolt be az Országos Levéltárban őrzött Mohács előtti oklevelek és a kataszteri térképek digitalizálási programjáról, a felmerülő problémákról és azok megoldásáról. Kiemelt figyelmet fordítottak arra, hogy elkerülhető legyen a rendkívül értékes dokumentumok károsodása a műveletek során. Ennek érdekében valamennyi, a munkában résztvevő munkatárs számára állományvédelmi oktatást tartottak. Meghatározták a használható szkennerek paramétereit, rendszeres ellenőrzést tartottak, ami a munkaszobák klimatikus körülményeire és fényviszonyaira is kiterjedt. A külső cég szakembereivel jó munkakapcsolatot alakítottak ki, közösen sikerült megoldást találni a függőpecsétek védelmére a felvételezés során. A digitalizálási program keretében az okleveleket és a térképszelvényeket savmentes egyedi védőborítóba helyezték. Restaurálásra, konzerválásra csak elkerülhetetlen esetekben került sor. A sérült oklevelekről és pecsétekről jegyzék készült, ami a későbbi állományvédelmi program alapjául szolgál. A térképek előkészítése mind a levéltárosoknak, mind a restaurátoroknak sok munkát jelentett, hiszen a 25 ezer szelvény túlnyomó része erősen szennyezett volt, ezért száraz tisztításra szorult. A restaurátorok közel 6500 szelvényen dolgoztak, ami a csaknem 1 millió forintos anyagköltség mellett 864 munkanap ráfordítással járt.

P. Holl Adrien és *Breinich Gábor* (BFL) előadásukban áttekintést adtak a *Budapest Főváros Levéltárában* folyó, a digitalizálást előkészítő évtizedes munkálatokról. Külföldi digitalizálási kísérletek ismeretében racionalizálási pályázat készült, amelynek megvalósítása során az állományvédelmi szempontok is nagy hangsúlyt kaptak. Számos skennertípus adottságait mérlegelve választották ki azt, amelyik végül is a mechanikai sérülések elkerülése, a minimális fényterhelés és a hosszú távú következmények alapján megfelelőnek tűnt. A levéltári kapacitás szűkössége, a kérések gyors kiszolgálásának

igénye és a költséghatékonyság alapján az intézmény külső vállalkozó bevonása mellett döntött. A megbízható, kellő garanciákkal rendelkező partnerrel kötött szerződés szigorú állományvédelmi kikötéseket tartalmaz. A munkát külső helyszínen végzik. Az iratok átadása és visszavétele állapotleírást is tartalmazó jegyzék alapján történik. A megfelelő csomagolásról a levéltár gondoskodik. A vállalkozónál töltött időt 24 órában korlátozták, továbbá az ottani tárolásra vonatkozóan meghatározták a klimatikus- és fényviszonyokat valamint a biztonsági követelményeket. A szerződés lehetőséget ad a helyszíni ellenőrzésre. Esetleges sérülés bekövetkeztéről a levéltárat haladéktalanul értesíteni kell, s a helyreállítás költsége a vállalkozót terheli. A digitalizálási folyamatot képeken mutatták be, majd összegezték a közel egy éves együttműködés tapasztalatait. A munkavégzés hibátlan, a határidőt tartják, iratanyag károsodása nem fordult elő. Mindkét fél elégedett, a program a BFL számára költséghatékony. Végezetül kiemelték, hogy nélkülözhetetlen az állományvédelmi és más előírásokat pontosan, számonkérhetően tartalmazó vállalkozói szerződés.

Kirics Márta (BML) képeslapok gyűjteményének digitalizáláshoz kapcsolódó állományvédelmi munkák tervezéséről beszélt. Ismertette a képeslapok jelenlegi állapotát, tárolóanyagaik minőségét, azok károsodásait és hátrányait. Beszámolt a dokumentumok anyagára, készítéstechnikájára és a rajtuk található íróanyagokra vonatkozó felmérés eredményeiről. A képeslapokon észlelt károsodásokat képekkel szemléltette, majd ismertette a digitalizálást megelőző konzerváló kezelések lépéseit. A konzerválás elengedhetetlen része a megfelelő védőbe/tárolóba helyezés. Döntése értelmében a dokumentumok egyenként méretre szabott, archivális minőségű (lágýtószermentes, bevonat nélküli), víztiszta poliészterből készített tasakokba kerülnek, amelyeket egyedileg készített kartondobozokban helyeznek el.

Gönczi Péter (*Helikon Múzeum, Keszthely*) digitalizálók és restaurátorok együttműködési lehetőségeiről beszélt a *Göttingeni Egyetem* gyakorlata alapján. A restaurátorokat már a digitalizálásra kerülő könyvek kiválasztásába is bevonják, véleményüket figyelembe veszik. Volt példa arra, hogy kötetek digitalizálását évekre elhalasztották, amíg nem sikerült kidolgozni azt a kíméletes módszert, ami garantálta a sérülések elkerülését. Ez történt a Gutenberg Biblia esetében is, ami azóta az interneten is elérhető (www.gutenbergdigital.de/online.htm). Különböző, könyvek digitalizálására szolgáló speciális berendezéseket ismertetett, megadva a további információszerezés útját is. A digitalizálásra kerülő, különleges értékű könyvek körét örökbefogadási akcióval bővítik, amelynek keretében akár az egyetem tulajdonában lévő, akár saját könyvnek restaurálással egybekötött digitalizálására is lehetőség nyílik. Időnként a restaurálás menetébe beépített digitalizálásra is sor kerül, ami azt jelenti, hogy a szétszedett könyv lapjait restaurálás után, de még újrakötés előtt szkennelik. A *Göttingeni Egyetem* digitalizálási gyakorlatában természetes a könyvtárosok és a restaurátorok szoros kapcsolattartása, közös gondolkodása és a legjobb megoldások együttes keresése.

Az előadásokat kérdések és hozzászólások követték, majd a csatlakozási szándékát előzetesen írásban jelző 28 főből 23 szavazatával *Kirics Mártát* az MLE Állományvédelmi szakmai szekció vezetőjének, *P. Holl Adrient* pedig helyettesének választották meg.

A 2001-ben alakult *Forrásközlő Szekció* az MLE tisztújításához kapcsolódva először szintén megválasztotta új vezetőségét. Mivel a szekcióvezetők személyére nem érkezett újabb jelölés, a jelenlévők — 65 fő — egyhangúan, ellenszavazat és tartózkodás nélkül

újra választották az addigi szekcióvezetőket: *Érszegi Gézát (MOL)* és *Bilkei Irént (ZML)*.

A szekció ülésének központi témája ez évben a hivatal- és intézménytörténet kutatásának levéltári forrásanyaga volt, amely a levéltárakban őrzött iratállomány tekintélyes részét alkotja. A szekcióvezetők célja most is kettős volt: bemutatkozási lehetőséget adni fiatal kollégáknak és lehetőség szerint eddig kevésbé ismert levéltárak új forrásanyagára is felhívni a figyelmet a szép számban megjelent érdeklődő kolléga előtt.

Az előadások sorát *Draskóczy István*, az ELTE BTK professzorának referátuma nyitotta meg *A „sóhivatalok” a középkori Magyarországon* címmel. Az előadó a sókamara-igazgatás forrásaival ismertette meg a hallgatóságot, s felhívta a figyelmet arra, hogy ez a hivatali szervezet voltaképpen az egész középkori magyar gazdasági élet szervezeti keretét szolgálta.

Ezt követően *Bessenyei József*, a *Miskolci Egyetem* történész professzora *Szapolyai János király (1526–1541) okmánytára* című előadásában az okmánytár előkészületeiről, illetve fontosságáról ejtve szót ismertette Szapolyai kormányzati rendszerét és a kettős királyválasztás korának anarchikus közállapotait.

A továbbiakban *Jakab Réka*, a *Veszprém Megyei Levéltár* munkatársa mutatta be *A veszprémi káptalan újonnan előkerült 17. századi hiteleshelyi jegyzőkönyve* című előadásában a levéltárba a közelmúltban visszakerült, szenzációsnak is nevezhető ritka és páratlan forrásértékű dokumentumot, s tájékoztatott a visszakerülés körülményeiről.

A szünet után *Borsy Judit*, a *Baranya Megyei Levéltár* levéltárosa egy ritkán vizsgált és kevésbé ismert forráscsoportot elemzett *A pécsváradi közalapítványi kerület levéltári forrásai 1786–1945* című előadásában.

Nagy Lajos Zoltán, az *Országgyűlés Irattára és Levéltára* munkatársa *Az Országgyűlés levéltára és forrásközlése* című előadásában a speciális helyzetben lévő intézményt mutatta be, beszélt az ott folytatható kutatások lehetőségeiről illetve kiadványaikról.

Végül *Kaba Eszter Intézménytörténeti források a Politikátörténeti Intézet levéltárában* címmel adott tájékoztatást az említett forrástípusról. Felhívta a figyelmet arra, hogy a levéltár anyaga a kifejezetten politikátörténeti jellegű dokumentáción túlmenően a társadalomtörténeti irányultságú kutatások tekintetében is fontos forrásokkal rendelkezik.

A felsőoktatási szaklevéltári terület problémáiról utoljára a négy évvel ezelőtti vándorgyűlésen esett szó, ám az újabb számvetést az MFLSZ fennállásának 15. évfordulója is indokolta. *A Felsőoktatási Szekcióban*, melynek vezetői tisztét *Szögi László* töltötte be, három téma köré csoportosítva kilenc előadás hangzott el:

- adatbázis-építés a felsőoktatási szaklevéltárakban;
- az egyetemi levéltárakban őrzött iratanyag besorolásának fonszerkezeti kérdései;
- speciális gyűjtemények a felsőoktatási szaklevéltárakban.

Szögi László Hallgatói adatbázisok, általános, elvi kérdései című előadásának bevezetőjében az ezen adatok iránti kutatói érdeklődésről és a szolgáltató levéltár elvének érvényesítési lehetőségeiről szólott, majd az adatbázis módszertani jellemzőit összegezte. Az adatbázis-építést egy MFLSZ munkacsoport koordinálja és a hazai felsőoktatási szakle-

véltárak végzik konzorciális formában. Az adatbázis kialakításakor a legfőbb szempontot a kompatibilitás, azaz az egyes felsőoktatási levéltárak által épített adatbázisok közti átjárhatóság képezi.

Varga Júlia (ELTE Levéltára) ugyanezen témáról szólván az eddig elvégzett munkát és a jövőbeli feladatokat ismertette. Jelenleg három adatbázis fejlesztése folyik: az ELTE jogelőd intézményei hallgatóink adatbázisa, az újkori magyarországi felsőoktatási intézmények hallgatóinak adatbázisa, valamint a külföldi felsőoktatási intézményekben tanult magyarországi születésű hallgatóké. Mindezek Acces programmal készültek, s noha elektronikus úton jelenleg még nem érhetők el, közülük több hagyományos nyomdai formában már megjelent. Az ELTE Levéltára által fejlesztett három adatbázis terjedelme meghaladja a 100.000 rekordot.

Szemerey Tamásné (NYEME Központi Könyvtár és Levéltár) a selmeci Akadémia és jogutódai hallgatói adatbázisáról szóló előadásában a *Nyugat-magyarországi Egyetem* fennállásának közelgő bicentenáriuma tiszteletére kiépített több mint 10.000 rekord terjedelmű hallgatói adatbázis fejlesztési munkáiról adott átfogó tájékoztatást. Az adatbázis-fejlesztést a *NYME Központi Könyvtár és Levéltár*, illetve a *Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár és Múzeum* közösen végezte.

Az egyetemi levéltárakban őrzött iratanyag besorolásának fonszerkezeti kérdései témakörben *Kiss Márton (BME Levéltára)* a felsőoktatási szaklevéltárakban alkalmazott ún. számkeretes fondrendszer kialakításának elveit mutatta be. Ennek lényege, hogy a fondképzők az adott felsőoktatási intézmény hierarchiájában betöltött szerepük szerint számkontingensbe lettek besorolva és kaptak fondszámot (1-10 központi testületek és intézmények, 11-40 átfogó szerepű szervezeti egységek, 50-150 tanszékek, 150- személyi hagyatékok).

Lengvári István (PTE Levéltára) egyik előadásában az általa kialakított új fondstruktúrát ismertette. Az iratok intézménytörténeti korszakhatárok szerint lettek besorolva (kvázi fondcsoport). Ezek:

- 1914-1923,
- 1923-1950,
- 1950-2000
- + személyi gyűjtemények (szám nélkül)
- + egyéb iratgyűjtemények (szám nélkül).

Az előadó másik hozzászólásában pedig a *PTE Művészeti Kara* által az *Egyetemi Levéltár*nak átadott egyetemi mozgóképes archívum intézménytörténeti forrásértékéről szólt. Felhívta a figyelmet a mozgókép történeti forrásként való felhasználásának lehetőségére, valamint bemutatta a DVD-gyűjtemény adatbázisát.

A *speciális gyűjtemények a felsőoktatási szaklevéltárakban* című témakörben *Vér Eszter Virág (ELTE BTK)* a felsőoktatási intézmények muzeális gyűjteményeinek szervezési elveiről, ezen intézmények feladatairól, valamint aktuális problémáiról szólt. Kiemelte, hogy a gyűjtemények feladatköre többbretű, hiszen a kulturális értékek megőrzése, ezek bemutatása és az oktatást segítő szerep egyaránt része annak. Az aktuális gondok közt természetesen az egyetemi közgyűjtemények pénzügyi gondjai a meghatározóak. Az előadó szerint erre megoldás lehet a közgyűjteményi szimbiózis, de csak amennyiben ez feladat- és gyűjtőkörü elhatárolással jár együtt. Azaz a kívánatos felsőoktatási

közgyűjteményi modell: könyvtár-levéltár-múzeum, amely egy szervezet (közös gazdasági igazgatás), de három önálló intézmény (külön szakmai vezetés, külön feladat- és gyűjtőkör). Gondot jelent még a megfelelő végzettséggel rendelkező szakszemélyzet hiánya is, noha a személyi feltételek biztosítását még 2003-ban NKÖM-rendelet (11/2003.) szabályozta.

Osváth Zsolt (BCE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár) Tárgyi gyűjtemények hazai felsőoktatási intézményekben című előadásában három hazai felsőoktatási intézmény — a *Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Kar Könyvtár, Levéltár és Múzeum*, a *Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár és Múzeum*, valamint a *Budapesti Corvinus Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár* — muzeális gyűjteményeinek kialakulását, intézményi szerkezetét és a gyűjtemények néhány figyelmet érdemlő tárgyi darabját mutatta be.

Batalka Krisztina (BME Levéltára) és *Molnár László (SE Levéltára)* a történeti interjú fontosságára hívták fel a hallgatóság figyelmét, amely intézménytörténeti forrás, alumni kapcsolatépítési eszköz, valamint „a hétköznapi múlt” forrásbázisa. Kiemelték, hogy az ilyen interjúk készítéséhez nemcsak széles körű történelmi ismeretek (köz-, felsőoktatás- és intézménytörténet), hanem diplomáciai érzék és nagyfokú empátia is szükséges. A forrásérték kérdéséről szólva hangsúlyozták, hogy az interjúalanyoktól származó információk szubjektívek ugyan, de más forrásból nem lehet hozzájuk jutni. Az információk valóság tartalmának megállapítása, értékelése az azt forrásként kezelő kutató feladata.

A *Gazdasági Szekcióban* a számvitel (könyvelés, adózás, bér és munkaügy) 2008. évi időszere kérdéseit *Hetényi Tiborné* (a *Vas Megyei Levéltár* gazdasági vezetője) ismertette, s rámutatott a változások gyakorlati alkalmazásának kérdéseire. A költségvetési gazdálkodásra vonatkozó hatályos jogszabályok rendszeresen, év közben, de leginkább év elején változnak. A költségvetési intézmények könyvviteli kötelezettségét a pénzforgalmi szemléleten alapuló kettős könyvvitel határozza meg. A pénzügyi kifizetéseket megrendelésekkel, valamint a szakmai teljesítés igazolásával kell ellátni. A 2008. évi adójogszabályok előírásai szerint helyiség, illetve ingatlan bérbeadása ÁFA-mentes. Lehet dönteni úgy is, hogy helyiséget, ingatlant ÁFA fizetési kötelezettséggel ad bérbe az intézmény, de ezt be kell jelenteni az adóhatóságnak, és a választás 5 évre szól. A személyi jövedelemadó előírásainak ez évi és jövő évi változásairól is szó esett. Szigorodtak a beszámoló készítési és adatszolgáltatási kötelezettségek. A mérleget és beszámolót leltárral kell alátámasztani, mely utóbbi eszközcsoporthoz készül, analitikus könyveléssel. A számviteli politikában rögzíteni kell az érvényes számviteli törvény fogalmaival összhangban, hogy a költségvetési szerv mit tekint lényeges és mit kevésbé lényeges hibának.

A szolgáltató levéltár célkitűzéssel összefüggő anyagi terhek kérdése is szóba került. A levéltárak bizonyos szolgáltatásokért díjakat számolhatnak fel, vagyis bevételük származik, amely kiegészíti a szükséges költségvetési és fenntartói támogatásokat. Mivel megnövekedett a társadalmi igény ezen szolgáltatások bővítésére, színesítésére, a levéltárak sok szempontból nyitottabbá válnak, amely elsősorban az információközvetítésben nyilvánul meg. Ez az oktatáshoz, a nonformális képzéshez kapcsolódó tevékenységben, valamint PR és marketing tevékenységben valósulhat meg. Fontos követelmény felhasználóbarát WEB portálok készítése, online kutatási lehetőségek biztosítása, stb. Közvetlen

és folyamatos kapcsolattartás a médiával, a megjelenés lehetőségének kommunikálása. A levéltári menedzsment meghonosítása és kiegészítése PR és marketing szakemberekkel.

A fentiekből jelentős előnyök várhatóak: a levéltári szolgáltatások színvonalának fejlesztésével és módszereinek modernizálásával megnövekszik a levéltáraknak a társadalmi elvárásokhoz és igényekhez való rugalmas igazodási képessége. A levéltárakban felhalmozódott ismeretanyag szélesebb körben válik hozzáférhetővé, amely a nemzeti identitás erősödését segítheti elő, növeli a társadalmi integrációt és a kulturális sokszínűséget. A telekommunikációs infrastruktúra megteremtése pedig egyenlő és közvetlen hozzáférést biztosít a levéltári anyagokhoz, ill. a levéltári szolgáltatásokhoz.

Pusztai Mária, az NKA szakembere a pályázatokhoz kapcsolódó kérdésekről tartott részletes ismertetést, tájékoztatást. Felhívta a figyelmet arra, hogy a közpénzekből nyújtott támogatások átláthatóságáról megalkotott 2007. évi 181. törvény jelentős változásokat hozott és szigorú előírásokat tartalmaz. Kiemelte, hogy 2009 januárjától a levéltárak honlapjain a pályázati kiírás mellett a pályázatok nyertesait, valamint a megvalósulás utáni elszámolások adatait is fel kell tüntetni. Az előadó a pályázatok elkészítéséhez, a nyomtatványok kitöltéséhez, s azok elektronikus úton való benyújtásához sok hasznos tanácsot, javaslatot adott.

A Breinich Gábor által vezetett *Informatikai Szekció* programja két témakört érintett. Az egyik a tartalomszolgáltatással foglalkozott, egyrészt a digitális tartalmak létrehozásának, másrészt pedig azok közreadásának lehetőségeit taglalta. A másik témakör a mára égetően aktuálissá vált elektronikus levéltár modelljével, illetve az e-levéltárba kerülő iratokkal kapcsolatos gyakorlati kérdésekkel és problémákkal foglalkozott.

Lakatos Andor a *Kalocsai Főgyházmegyei Levéltárban* folytatott évtizedes munka tapasztalatai alapján elkészült módszertani tanulmány tanulságait ismertette *Az egyházi anyakönyvek digitalizálásának lehetőségei* címmel megtartott előadásában. Javaslatát szerint a családtörténeti kutatások számára a digitalizált anyakönyvek és mutatóik előbb képi feldolgozást és böngészhetővé tételét követően, utóbb névmutató jellegű szövegfeldolgozással lehetne az internetes szolgáltatásokat megindítani. A tízezres nagyságrendű kutatási igények számára térítéses szolgáltatást vezetne be, önfenntartóvá téve a rendszert, megteremtve a további adatbázis építés és digitalizálás forrásait is.

Breinich Gábor a *Közös levéltári portál és tartalomszolgáltatás létrehozása* címen tartott előadásában a levéltárak interneten való hatékony megjelenítéséről és a folyamatban lévő fejlesztési programról számolt be. Felvázolta a levéltárak intézményi honlapjainak megújítására szánt tartalom menedzselésre alkalmas programmotor alkalmazási lehetőségeit, és az OKM által finanszírozott összehangolt fejlesztésből fakadó előnyöket. Tájékoztató továbbá, hogy a közös portálon a levéltárak közérdeklődésre számot tartható információi, elérhetősége, a szakmai munka dokumentumai, valamint a levéltári adatbázisok közzététele, közös kereshetősége valósul meg.

Az elektronikus iratok levéltárba adásának problémáiról *Haraszi Viktor E-iratforrás – avagy mi kerülhet az e-levéltárba?* címen tartott előadást. A jogi szabályozók áttekintése után a gyorsan változó szabványok, formátumok, az elektronikus iratok migrációjának problematikájáról szólt, majd beszámolt az e-iratok felmérésének tapasztalatairól. Elmondta, hogy az elektronikus iktató, iratkezelő rendszerek jelentős része még nem akkreditált, a konvertálás, migráció területe szinte értékelhetetlen, az e-mailek kezelése nem megoldott a legtöbb helyen. Kitért az elektronikus aláírás alkalmazásával kapcsola-

tos gondokra, és felhívta a figyelmet az iratkezelési rendszeren kívüli adatbázisok levéltári értékelésének fontosságára, valamint a hang- és képrögzítés során keletkező elektronikus iratokra. Összegezve a tapasztalatokat, a Svájcban folytatott gyakorlat pozitív példáját ajánlotta a hallgatóság figyelmébe.

Szatucsek Zoltán *Az OAIS szabvány referencia modell alkalmazása az e-levéltár tervezésénél* című nagy érdeklődéssel várt előadásának megtartására technikai problémák miatt nem kerülhetett sor, azonban az előadás szövege írásban hamarosan elérhetővé válik.

(Összeállította: Albrechtné Kunszeri Gabriella, Batalka Krisztina, Bilkei Irén, Breinich Gábor, Horváth J. András, Osváth Zsolt, Süveges Margit)

A MAGYARORSZÁGI LEVÉLTÁRAK KIADVÁNYAINAK 2007. ÉVI BIBLIOGRÁFIÁJA

Könyvek, folyóiratok

1. ACTA – Tanulmányok II/2. Szerkesztette: Kovács Eleonóra és Csurgai Horváth József. [ACTA – Tanulmányok] Sorozatszerkesztő: Csurgai Horváth József. (Kiadja az) Alba Civitas Történeti Alapítvány. Székesfehérvár, 2007. 264 p. ill. 53 kép + 8 színes tábla
2. Archivum 18. A Heves Megyei Levéltár közleményei. Szerkesztette: Csiffáry Gergely. (Kiadja a) Heves Megyei Levéltár. Eger, 2007. 161 p. ill.
3. ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956. Szerkesztette: Okváth Imre. [Közelmúltunk hagyatéka] (Kiadja az) Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Budapest, 2007. 282 p.
4. Bana József – Márfi Attila: Források és ritkaságok a győri színjátszás történetéből a 17. század elejétől 1849-ig. [Városi Levéltári Füzetek 2007/9.] Felelős szerkesztő: Bana József. (Kiadja) Győr Megyei Jogú Város Levéltára. Győr, 2007. 172 p. ill.
5. Balogh István válogatott írásai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Nyíregyháza múltjáról. Szerkesztette: Henzsel Ágota. [A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. III., Tanulmányok, 14.] (Kiadja a) Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. Nyíregyháza, 2007. 324 p. ill.
6. Bariska István: A Szent Koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország, 1447-1647. [Archivum Comitatus Castriferrei; 2.] (Kiadja a) Vas Megyei Levéltár. Szombathely, 2007. 204 p.
7. Bács-Kiskun megye múltjából. 22. Szerkesztette: Szabó Attila és Tánczos-Szabó Ágota. [a kötet szerzői Iványosi-Szabó Tibor et al.] Bibliográfia a tanulmányok végén és a jegyzetekben. – Összefoglalás magyar és német nyelven. (Kiadja a) Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 2007. 300 p. ill.
8. Bácskai Vera: Városok és polgárok Magyarországon. [Várostörténeti tanulmányok / Budapest Főváros Levéltára] (Kiadja) Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2007. 1. köt. 407 p. 2. köt. 408–672. p.
9. Békés megye 1956-ban. 2/1–2. kötet. [Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból; 23.] Szerkesztette: Erdmann Gyula. (Kiadja a) Békés Megyei Levéltár. Gyula, 2007. 826 p.
10. Blazovich László: Szeged rövid története, 2. javított, bővített kiadás. [Dél-alföldi évszázadok, 21.] (Kiadja a) Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2007. 317 p.
11. Blazovich László: Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV-XVI. századi történetéből. Társszerzők: Galántai Erzsébet és Schmidt József. [Gyulai füzetek; 16.] (Kiadja a) Békés Megyei Levéltár. Gyula, 2007. 89 p.
12. Borászok titkai – titkok gazdái. Források és szemelvények szőlészetünk és borászatunk múltjából 1700-1871. Összeállította, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Lichtneckert András. [LA könyvtár, 5.] Balatonfüred, 2007. 224 p.
13. Boros Árpád: A diósgyőri kohászat karbantartásának története, 1770–2006. [Tanulmányok Diósgyőr történetéhez, 17.] Szerkesztette: Dobrossy István. (Kiadja a) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (és a) Pfliegler J. Ferenc emlékére ... Alapítvány. Miskolc, 2007. 278 p.

14. Boros Árpád: A diósgyőri acélgyártás és energiaellátás története, 1770–2006. [Tanulmányok Diósgyőr történetéhez, 18.] Szerkesztette: Dobrossy István. (Kiadja a) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (és a) Pfliegler J. Ferenc emlékére ... Alapítvány. Miskolc, 2007. 392 p.
15. Borsod megyei egyesületek adattára. Összeállította: Szegőfi Anna és G. Jakó Mariann. [Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei levéltári füzetek, 50.] (Kiadja a) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 2007. 277 p. [5] t.
16. Bozzay Réka – Ladányi Sándor: Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918. [Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.] Sorozatszerkesztő: Szőgi László. (Kiadja az) ELTE Egyetemi Levéltár. Budapest, 2007.
17. Bödő István – Czetz Balázs – Gelléri Dávid: A magyar történelem titkai. (Kiadja a) Reader's Digest Kiadó. Budapest, 2007. 432 p. ill.
18. Budapesti negyed. Lap a városról. 15. évfolyam 1. szám. (2007. tavasz) Főszerkesztő: Gerő András. Szerkesztő: Mihancsik Zsófia. 55. Amszterdam. A kötetet összeállította és fordította: Léderer Pál. (Kiadja) Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2007. 297 p. ill.
19. Budapesti negyed. Lap a városról. 15. évfolyam 2. szám. (2007. nyár) Főszerkesztő: Gerő András. Szerkesztő: Mihancsik Zsófia. 56. Summázat és jövő. Kérdések és válaszok Budapest közelmúltjáról, jelenéről és jövőjéről. A kötetet szerkesztette: Zeke Gyula. (Kiadja) Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2007. 200 p. ill.
20. Budapesti negyed. Lap a városról. 15. évfolyam 3. szám. (2007. őszi) Főszerkesztő: Gerő András. Szerkesztő: Mihancsik Zsófia. 57. Jókai Budapestje. A kötetet szerkesztette: Rózsafalvi Zsuzsanna és Lugosi András. (Kiadja) Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2007. 235 p. ill.
21. Budapesti negyed. Lap a városról. 15. évfolyam 4. szám. (2007. tél) Főszerkesztő: Gerő András. Szerkesztő: Mihancsik Zsófia. 58. Budapest Jókaija. A kötetet szerkesztette: Rózsafalvi Zsuzsanna és Lugosi András. (Kiadja) Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2007. 236-505. p. ill.
22. Családok, családfák, generációk konferencia. Mediawave konferenciák 1. Szerkesztette: Bana József és Katona Csaba. (Kiadja a) Magyar Országos Levéltár, (a) Mediawave Alapítvány (és) Győr Megyei Jogú Város Levéltára. Győr-Budapest, 2007.
23. Csongrád megye tanácsainak tisztségviselői (1950–1990). [Tanulmányok Csongrád megye történetéből; XXXVI.] Szerkesztette: Blazovich László. (Kiadja a) Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2007. 221 p.
24. Csönge Attila: A Magyar Kommunista Párt iratai Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében (1945-1948). [A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei, 9.] (Kiadja a) Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. Szolnok, 2007. 338 p.
25. Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei, 1610, 1618-1619. Az eredeti latin nyelvű szöveget fordította P. Szalay Emőke és Szendiné Orvos Erzsébet. [A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai; 38.] Sorozatszerkesztő: Radics Kálmán. (Kiadja a) Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Debrecen, 2007. 259 p. ill.
26. Debrecen város utcanévkatasztere. Összeállította: Balogh László. [A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei; 30.] Sorozatszerkesztő: Radics Kálmán. (Kiadja a) Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Debrecen, 2007. 519 p., 16 t. ill.
27. Dokumentumok a Keleti Kereskedelmi Akadémia történetéből 1892–1919. Szerkesztette: Szőgi László és Zsidi Vilmos. [A Budapesti Corvinus Egyetem Levéltárának

- kiadványai 12.] (Kiadja a) Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára. Budapest, 2007. 170 p.
28. Dokumentumok a magyar állatorvosi oktatás történetéhez VI. 1963-1970. Szerkesztette és a bevezetést írta: Kiss Márton. [A Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtárának Kiadványai 8.] Sorozatszerkesztő: Szabóné Szávay Judit. (Kiadja a) Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtára. Budapest, 2007. 234 p. ill. 1 db.
 29. Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai. (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyonleltárak, osztályok 1591–1632.) Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632.) (Kiadja a) Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron, 2007. [2008.] 117 p.
 30. Dreska Gábor: A pannonthalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára (1244–1398). (Kiadja a) Győri Egyházmegyei Levéltár. Győr, 2007. 370 p.
 31. Egy nyomdaműhely titkaiból. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2007. május 15–július 14. Gyomai Kner Nyomda 1882–2007. Összeállította: Füzesné Hudák Julianna és Erdész Ádám. (Kiadja az) Országos Széchényi Könyvtár (és a) Gyomai Kner Nyomda Zrt. Budapest – Gyoma, 2007. 223 p. ill.
 32. Elvett illúziók. Drozdy György emlékiratai. (Kiadja a) Kossuth (kiadó és a) Zala Megyei Levéltár. Kiadási hely nélkül. [2007.], 469 p.
 33. 1956 emlékezete. Szerkesztette: Pőr Csilla. [Georgikon kiskönyvtár, 22. Tudománytörténeti füzetek.] (Kiadja a) Pannon Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar. Keszthely, 2007. 136 p. ill.
 34. „...én meg itt szenvedek ezen a muszka földön.” Soós László tartalékos tűzérővezető doni naplója és levelezése (1942. június 20. – 1943. május 14.) Közzéteszi: Soós László. [A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei, 10.] (Kiadja a) Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. Szolnok, 2007. 206 p. ill.
 35. Futaky István: Göttinga. [Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat. 7. kötet] Szerkeszti: Szógi László. (Kiadja az) ELTE Egyetemi Levéltár. Budapest, 2007. 240 p.
 36. Gréczi-Zsoldos Enikő: Nógrád vármegye nyelve a XVII. században. [Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 52.] (Kiadja a) Nógrád Megyei Levéltár. Salgótarján, 2007. 159 p. ill.
 37. Gyarmati György – Kutrucz Katalin: Dilemmák a múlt perlése körül. (Kiadja az) Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Budapest, 2007. 42 p.
 38. Hegedűs Zoltán – Szabó Zoltán: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái. IV. kötet. 1638-1650. [Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának Kiadványa.] Szerkesztették: Geccsényi Lajos és Néma Sándor. (Kiadja a) Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Győr, 2007. 192 p. + egy kihajtható térképmelléklet.
 39. Hermann Róbert – Molnár András: Saját utamat jártam. Batthyány Lajos miniszterelnök 1807–1849. (Kiadja a) Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 2007. 175 p. ill.
 40. A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2006. Helytörténeti tanulmányok. Szerkesztette: Kovács István és Varsányi Attila. (Kiadja a) Máyer Nyomda és Könyvkiadó. Hódmezővásárhely-Budapest, 2007. 412 p.

41. Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatának történetéhez 1945–1956. Válogatta, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmány írta: Gecsényi Lajos. (Kiadja a) Magyar Országos Levéltár. Budapest, 2007. 395 [1] p.
42. „...Kacérkodni fogok vele...” Slachta Etelka soproni úrileány naplója 1842–1843. Negyedik kötet. A naplót közreadja: Katona Csaba. Szerkesztő bizottság: Bana József, Katona Csaba és Turbuly Éva. (Kiadja a) Mediawave Alapítvány. Győr, 2007. 181 p. ill.
43. A királyi József Műegyetem vezetőttestületi ülései napirendi pontjainak jegyzéke I. (1871-1907). Összeállította: Batalka Krisztina. [Fejezetek a Műegyetem múltjából.] Sorozatszerkesztő: Dallos Györgyi. [A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárának kiadványai 2.] (Kiadja a) Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár. Budapest, 2007. 132 p.
44. Kovács István – Kruzslicz István Gábor – Nagy Imre – Szigeti János: A városháza. (Kiadja) Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata. Hódmezővásárhely, 2007. 199 p.
45. A Külügyminisztérium Levéltára (1918–1945) II. kötet. Külügyminisztérium Utazás- és Útlevel Osztály, Külképviseletek, Egyéb Szervek, Irathagyatékok. Repertórium. Összeállította: Nagy Ferenc. [A Magyar Országos Levéltár segédletei, 12/2.] (Kiadja a) Magyar Országos Levéltár. Budapest, 2007. 340 p.
46. Lazáry Ágnes: Tanulmánykötetek repertórium 1968-2006. Szerkesztette: Dobos Gyula. (Kiadja a) Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára. Szekszárd, 2007. 153 p.
47. Levéltári Közlemények A Magyar Országos Levéltár folyóirata. 78. évfolyam. 1. szám. Főszerkesztő: Gecsényi Lajos. Szerkesztő: Reisz T. Csaba. Felelős szerkesztő: Katona Csaba. (Kiadja a) Magyar Országos Levéltár. Budapest, 2007. 258 p.
48. Levéltári Közlemények A Magyar Országos Levéltár folyóirata. 78. évfolyam. 2. szám. Főszerkesztő: Gecsényi Lajos. Szerkesztő: Reisz T. Csaba. Felelős szerkesztő: Katona Csaba. (Kiadja a) Magyar Országos Levéltár. Budapest, 2007. 315 p.
49. Levéltári Szemle. A Magyar Levéltárosok Egyesülete, a Magyar Országos Levéltár és az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa negyedéves folyóirata. Főszerkesztő: Horváth J. András. Felelős szerkesztő: Csóti Csaba. LVII. évfolyam 1. szám. (Kiadja a) Magyar Levéltárosok Egyesülete (a) Magyar Országos Levéltár (és az) Önkormányzati Levéltárak Tanácsa. Budapest, 2007. 119 p.
50. Levéltári Szemle. A Magyar Levéltárosok Egyesülete, a Magyar Országos Levéltár és az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa negyedéves folyóirata. Főszerkesztő: Horváth J. András. Felelős szerkesztő: Csóti Csaba. LVII. évfolyam 2. szám. (Kiadja a) Magyar Levéltárosok Egyesülete (a) Magyar Országos Levéltár (és az) Önkormányzati Levéltárak Tanácsa. Budapest, 2007. 103 p.
51. Levéltári Szemle. A Magyar Levéltárosok Egyesülete, a Magyar Országos Levéltár és az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa negyedéves folyóirata. Főszerkesztő: Horváth J. András. Felelős szerkesztő: Csóti Csaba. LVII. évfolyam 3. szám. (Kiadja a) Magyar Levéltárosok Egyesülete (a) Magyar Országos Levéltár (és az) Önkormányzati Levéltárak Tanácsa. Budapest, 2007. 104 p.
52. Levéltári Szemle. A Magyar Levéltárosok Egyesülete, a Magyar Országos Levéltár és az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa negyedéves folyóirata. Főszerkesztő: Horváth J. András. Felelős szerkesztő: Csóti Csaba. LVII. évfolyam 4. szám. (Kiadja a)

- Magyar Levéltárosok Egyesülete (a) Magyar Országos Levéltár (és az) Önkormányzati Levéltárak Tanácsa. Budapest, 2007. 96 p.
53. Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek feleletei az úrbéri kilenc kérdőpontra 1768-1782. [A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 19.] (Kiadja a) Veszprém Megyei Levéltár. Veszprém, 2007. 311 p.
 54. Litvay Ottó: „Esztergályos” Bogár Károly a történelem országútján. Szerkesztette: Dobrossy István. (Kiadja a) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (és a) Pfliegler Ferenc emlékére ... Alapítvány. Miskolc, 2007. 146 p.
 55. A Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei, 1948-1956. Szerkesztette: Fehérmé Bozsics Mária és Rácz Attila. A szerkesztésben közreműködött és a bevezető tanulmányt írta: Koltai Gábor. A Tárgymutatót és a névmutatót készítette: Varga Katalin. [Budapest Főváros Levéltára kiadványai, Levéltári dokumentáció, 12.] [Levéltári segédletek, 5.] (Kiadja) Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2007. 512 p.
 56. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, Politikai Bizottsága és Titkársága üléseinek napirendi jegyzékei. II. kötet. 1953-1956. [A Magyar Országos Levéltár segédletei, 18/2.] Szerkesztette: T. Varga György. (Kiadja a) Magyar Országos Levéltár. Budapest, 2007. 281 p.
 57. Magyarországi világi felsőoktatási intézmények az 1956-os forradalomban és szabadságharcban. Szerkesztette: Osváth Zsolt és Zsidi Vilmos. [A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 3.] (Kiadja a) Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára. Budapest, 2007. 407 p.
 58. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei 1952. augusztus 14. – 1955. április 18. Összeállította: G. Vass István, Katona Klára, Kurecskó Mihály, Ring Orsolya és Vesszős Zoltán. [Magyar Országos Levéltár segédletei, 11/4.] (Kiadja a) Magyar Országos Levéltár. Budapest, 2007.
 59. Miskolc története 1918-tól 1949-ig. 5/1. kötet. Főszerkesztő: Dobrossy István. Név- és tárgymutatót készítette: Zimányi Katalin. (Kiadja a) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (és a) Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 2007. 551 p.
 60. Miskolc története 1918-tól 1949-ig. 5/2. kötet. Főszerkesztő: Dobrossy István. Név- és tárgymutatót készítette: Zimányi Katalin. (Kiadja a) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (és a) Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 2007. 592 p.
 61. Molnár András: Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökséig. Politikai életrajz (1807–1848). Beszédek, levelek, írások (1824–1848). (Kiadja az) Osiris Kiadó. Budapest, [2007.] 774 p.
 62. Molnár András: Batthyány Lajos gróf (1807-1849).[Testis Temporis – Az idő tanúja, dr. Nagy Zoltán, 17.] (Kiadja) Körmen d Város Önkormányzata. Körmen d. [2007.] 28 p. ill.
 63. Morvai Gyula: Győri Polgárkönyv I. Mezővárosi időszak. 1600-1743. [Városi Levéltári Füzetek 2007/10.] Sorozatszerkesztő: Bana József. (Kiadja) Győr Megyei Jogú Város Levéltára. Győr, 2007. 287 p.
 64. A Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Kollégiuma támogatásainak hasznosulása (1995–2004). Összeállította: Breinich Gábor, Cseh Gergő Bendegúz és Sölch Miklós. (Kiadja a) Magyar Országos Levéltár. Budapest, 2007. 80 p.
 65. Neumann Tibor: A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. (Kiadja a) Győri Egyházmegyei Levéltár. Győr, 2007. 230 p.

66. Never again 1945-1948. (Soha többé 1945–1948 című kiállítás ismertetője). (Kiadja a) Nógrád Megyei Levéltár. Balassagyarmat, 2007. 36 p. ill. – Kézirat gyanánt, könyvtári forgalomba nem került.
67. Németh Ildikó: Sopron város és vármegye tanintézeteinek iratai Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában 1707–1945 (1950). Repertórium. (Kiadja a) Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron, 2007. 224 p.
68. M. Novák Veronika: A Pozsonyi Jogakadémia hallgatósága 1777–1849. [Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat. 5. kötet.] Szerkeszti: Szögi László. (Kiadja az) ELTE Egyetemi Levéltár. Budapest, 2007.
69. Oppidum Csongrád 2007. Helytörténeti Évkönyv. Szerkesztette: Georgiádes Ildikó, Sebestyén István. (Kiadja az) Oppidum Csongrád Alapítvány. Csongrád, 2007. 125 p.
70. Az Országos Tervhivatal Repertórium. Összeállította: Csízi István. A bevezető tanulmány írta: Csízi István és Majtényi György. [Magyar Országos Levéltár segédletei, 25.] (Kiadja a) Magyar Országos Levéltár. Budapest, 2007. 365 p.
71. '56-os fényképek gyűjteménye. Szerkesztette: Sümegi György és Kákóczki András. [A Miskolci Galéria könyvei, 29.] (Kiadja a) Miskolci Galéria. 2007. 199 p. ill.
72. Párhuzamos történetek Európában. Szerkesztette Lichtneckert András. [LA könyvtár, 4.] A szerző magánkiadása. Balatonfüred, 2007. 84 p.
73. Cs. Sebestyén Kálmán: Salgótarjáni események 1918-1919. [Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 53.] (Kiadja a) Nógrád Megyei Levéltár. Salgótarján, 2007. 205 p. ill.
74. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 37. Szerkesztette: Bösze Sándor. (Kiadja a) Somogy Megyei Levéltár. Kaposvár, 2006.[2007.] 212 p.
75. Söptei Imre: Kőszeg szabad királyi város könyv-, nyomda és sajtótörténete. Die Buch-, Druckerei und Pressegeschichte der freien königlichen Stadt Kőszeg zwischen 1836 und 1920. [Kőszeg Történeti Füzetek; 1.] (Kiadja a) Kőszeg Kultúrájáért Alapítvány. Kőszeg, 2007. 27 p.
76. A Szabolc-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár fond- és állagjegyzéke. Szerkesztette: Gottfried Barna. [A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. V., Segédletek, 3.] (Kiadja a) Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára. Nyíregyháza, 2007. 222 p.
77. Szirácsik Éva: A Koháry család Nógrád és Heves vármegyei birtokainak urbáriumai (1716, 1718). [Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 54.] (Kiadja a) Nógrád Megyei Levéltár. Salgótarján, 2007. 237 p.
78. Szlavikovszky Beáta: Magyarországi diákok itáliai egyetemeken I. rész 1526-1918. [Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban. 16. kötet.] Szerkeszti: Szögi László. (Kiadja az) ELTE Egyetemi Levéltár. Budapest, 2007. 190 p.
79. Tanulmányok a Kisalföld múltjából. Szerkesztette: Néma Sándor. (Szerzők: Áldozó István, Dansecz Mónika, Nagy Róbert, Néma Sándor, Szalai Attila, Tatai Zsuzsanna.) [Kisalföldi Szemle III.] (Kiadja a) Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Győr, 2007. 180 p. + 16 oldal színes melléklet.
80. Tanulmányok Pest Megye Múltjából II. Szerkesztette: Halász Csilla, Tóth Judit. [Pest megye múltjából 13.] Sorozatszerkesztő: Héjjas Pál. (Kiadja a) Pest Megyei Levéltár. Budapest, 2007. 217 p., 13 db kép

81. Tatabánya Megyei Jogú Város fond- és állagjegyzéke. Összeállította, szerkesztette: Simonik Péter és Tóth Gabriella. [Tatabányai Levéltári Füzetek 10.] Sorozatszerkesztő: Ravasz Éva. (Kiadja) Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára. Tatabánya, 2007. 72 p.
82. Tények és üzenetek. A Békéscsabán 2006. november 3-án tartott 1956-os konferencia előadásai. Szerkesztette: Erdész Ádám. (Kiadja a) Békés Megyei Levéltár. Gyula, 2007. 85 p.
83. Tóth Krisztina: Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1727-1734. [Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyvei, 16.] Sorozatszerkesztő: Csombor Erzsébet. (Kiadja a) Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Esztergom, 2007. 354 p.
84. Turul. A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. Felelős szerkesztő: Nyulásziné Straub Éva. Nyolcvanadik kötet. 2007/1. füzet. (Kiadja a) Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Budapest, 2007. 32 p. ill.
85. Turul. A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. Felelős szerkesztő: Nyulásziné Straub Éva. Nyolcvanadik kötet. 2007/2. füzet. (Kiadja a) Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Budapest, 2007. 33–68. p. ill.
86. Turul. A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. Felelős szerkesztő: Nyulásziné Straub Éva. Nyolcvanadik kötet. 2007/3. füzet. (Kiadja a) Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Budapest, 2007. 69–108 p.
87. Turul. A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. Felelős szerkesztő: Nyulásziné Straub Éva. Nyolcvanadik kötet. 2007/4. füzet. (Kiadja a) Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Budapest, 2007. 109–144 p.
88. Az újjáépítéstől a községregyesítésig. Tatabánya elődtelepülései a koalíciós években (1945-1948.) Szerkesztette: Simonik Péter. [Tatabányai Levéltári Füzetek 11.] Sorozatszerkesztő: Ravasz Éva. (Kiadja) Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára. Tatabánya, 2007. 202 p. mell. 2 l. ill.
89. Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv. Hungarian yearbook of urban history. Ungarisches Jahrbuch für Stadtgeschichte. Főszerkesztő: Á. Varga László. Angol, német összefoglalóval. 2., 2007. (Kiadja) Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2007. 566 p.
90. Vadász Géza: Guarino Veronese latin nyelvtana (Regulae). Szerkesztette: Kovács Eleonóra. (Kiadja az) Alba Civitas Történeti Alapítvány. Székesfehérvár, 2007. 171 p. ill.
91. Varga Júlia: A kolozsvári jezsuita gimnázium és akadémia hallgatósága 1641-1773 (1784). [Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat. 6. kötet.] Szerkeszti: Szögi László. (Kiadja az) ELTE Egyetemi Levéltár. Budapest, 2007. 452 p.

92. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. 2007. 1. szám. Főszerkesztő: Mayer László. (Kiadja a) Vas Megyei Levéltár. Szombathely, 2007. 96 p.
93. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. 2007. 2. szám. Főszerkesztő: Mayer László. (Kiadja a) Vas Megyei Levéltár. Szombathely, 2007. 96 p.
94. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. 2007. 3. szám. Főszerkesztő: Mayer László. (Kiadja a) Vas Megyei Levéltár. Szombathely, 2007. 96 p.
95. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. 2007. 4. szám. Főszerkesztő: Mayer László. (Kiadja a) Vas Megyei Levéltár. Szombathely, 2007. 96 p.
96. Via Sancti Martini. Szent Márton útja Somogyon és Baranyán át. Vándorkönyv. Der Weg von Sankt Maertin durch die Komitate Somogy und Baranya. Wanderbuch. Szerkesztette: Feiszt György. (Kiadja) Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata. Szombathely, 2007. 70 p.
97. Zounuk 22. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szerkesztette: Zádorné Zsoldos Mária. (Kiadja a) Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. Solnok, 2007. 372 p. ill.
98. Zsigmondkori Oklevéltár X. (1423) Összeállította: C. Tóth Norbert. [Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 43.] (Kiadja a) Magyar Országos Levéltár. Budapest, 2007. 716 p.

Elektronikus kiadványok

1. ArchivNet. Történeti források – Online. A Magyar Országos Levéltár elektronikus folyóirata. Felelős szerkesztő: Katona Csaba. Szerkesztők: Majtényi György, Ólmosi Zoltán és Oross András. 2007. 7. évfolyam 1-6. szám.
2. Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának elektronikus forrásközlő folyóirata. 2007. 1-4. szám.
3. Budapest Főváros közgyűlési jegyzőkönyvei, 1873–1949. (Kiadja) Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2007. – Arcanum – 1 DVD ROM
4. Buda és Pest történeti topográfiája. Szerkesztette: Biszak Sándor és Timár Gábor. (Kiadja) Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2007. – 1 DVD ROM
5. Duna-Tisza közti mezővárosok feudális kori végrendeletei, 1655–1848. Baja, Dunapataj, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Szabadszállás. [Tart.: Kecskeméti testamentumok I-IV., 1655-1848. Összeállította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Iványosi-Szabó Tibor. ; Duna-Tisza közti mezővárosi végrendeletek, 1738-1847. Összeállította, fordította, szerkesztette: Kemény János.] (Közreadja) Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Budapest – Kecskemét, 2007. – Arcanum – 1 CD-ROM

Összeállította: Kaszás Marianne

BESZÁMOLÓ A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ GYŰJTEMÉNYI TANÁCSA II. KONFERENCIÁJÁRÓL

2008. november 22-én 10 órai kezdettel került sor a Magyarországi Evangélikus Egyház Gyűjteményi Tanácsa szervezésében a Gyűjteményi megbízottak és munkatársak II. konferenciájára az evangélikus egyház budapesti székházában. A tanácskozáson a levéltár, a könyvtár, a múzeumi gyűjtemények és az épített örökség ügye egyaránt a témák között szerepelt. A konferencián szinte valamennyi egyházmegyei megbízott, országos és nem országos szakgyűjteményi, muzeális iskolai és egyetemi könyvtári munkatárs részt vett. A rendezvény kezdetén megemlékeztek az első egyházközségi felmérést végző elődökről, *Sólyom Jenő*ről, *Papp Ivánné Bartha Magdáról* és *Fabiny Tibortól* (*Czenthe Miklós*, *Mányoki János*, *Keveházi László* előadása). Az evangélikus egyházban utoljára az 1970-es évek elején készült országos részletes felmérés a gyűjteményekkel, köztük az egyházközségekben őrzött levéltári anyagokkal kapcsolatban. 2008-ban hasonló jellegű munka kezdődött. Az átfogó, legfontosabb adatok begyűjtése után, az előkészítő munkát követően a részletes felmérések következnek. Ennek részleteit *dr. Hubert Gabriella*, a Gyűjteményi Tanács elnöke ismertette a hallgatósággal. Levéltári témában az egyházi-egyházközségi levéltárak helyzetét illetően két előadás hangzott el. *Czenthe Miklós* (az Evangélikus Országos Levéltár igazgatója, a Gyűjteményi Tanács tagja) az evangélikus levéltárügy és gyűjtemények legfőbb problémáit vázolta átfogóan előadásában, problémafelvételével megalapozva a tanácskozást. *Kovács Eleonóra* (*Fejér-Komáromi Egyházmegye* gyűjteményi megbízottja, *Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára* munkatársa) az egyházközségekben őrzött iratanyagok őrzési körülményeit, s a jelenben keletkező egyházközségi iratok sorsát ismertette. Előadások hangzottak el az épített örökség és műtárgyvédelem tárgykörében (*Klenóczky Sándor*, *Harmati Béla László*), az egyházközségi gyűjtemények a lelkész szemével témában (*Halasi László*, *Németh Mihály*, *Németh Szabolcs*), az egyházközségi könyvtárak, szakgyűjteményekről (*Szála Erzsébet*, *Mányoki János*), meghívott előadóként *Kincses Károly* a régi fotók őrzésével kapcsolatos főbb tudnivalókat ismertette, a témához kapcsolódóan korreferátumok is elhangzottak (*Jáni János*, *Koszorús Oszkár*). A tanácskozás jelentősége, azon túl, hogy az ország különböző részein tevékenykedő munkatársak kapcsolatba léphettek egymással, s összevethették tapasztalataikat, az, hogy a felvetések és ötletek kapcsán lendületet adott az evangélikus gyűjteményügynek, tisztázva az országos felmérés részfeladatait is.

Kovács Eleonóra

EGY GAZDAG VÁROSVEZETŐ, LACKNER KRISTÓF POLGÁRMESTER JAVAI

DOMINKOVITS PÉTER: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai
(*Végrendeletek, hagyatéki- és vagyoneleltárak, osztályok 1591–1632*)
Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner
(*Testamente, Verlassenschafts- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632*)
Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron, 2007. 117.

Minden embert összeköt az a tény, hogy földi életét az anyagi világban éli le. Körülvesz bennünket a természeti, a mesterséges környezet, házakban élünk, különféle eszközöket használunk, ruhákba öltözünk, különbség ezek jellegében és minőségében található. Az általunk birtokolt tárgyi világ és annak felhasználása nem csupán arról közöl információt, hogy milyen vagyoni helyzettel rendelkezünk, a társadalomban milyen helyet foglalunk el, milyen tárgyi kultúrával rendelkezünk, hanem a bennünk lévő értékrendről, a minket befogadó világgal, társadalommal való kapcsolatunkról is árulkodik. A régi korok emberének megismeréséhez tehát az általuk birtokolt vagyontárgyak és a róluk való rendelkezés megismerésén keresztül is vezethet út.

Az egyes forrástípusok közül ilyen szempontból a halálra készülő örökhatóság végrendeleteinek és a haláluk után felvett hagyatéki leltáraknak tulajdoníthatunk kiemelkedő jelentőséget. *Rácz István* a vagyoneleltárakat a végrendeletek mellett a legobjektívebb forrástípusnak tartotta, ugyanakkor az inventáriumokkal szemben az „információnyújtásban szegényebb végrendeletek”-ről írt.¹ Az osztálylevelek gyakorlatilag vagyoneleltárak, amelyet az elhunyt végtisztessége után az örökösök készítetttek el, hogy felmérjék a hagyatékot, és végrendelet híján vagy vita esetén szét tudják osztani azt. Ezekre a forrástípusokra a történettudomány már igen hamar felfigyelt, hiszen a 19. század végétől elindult a végrendeletek és velük együtt a hagyatéki leltárak közlése, kutatása, ami többek közt *Radvánszky Béla*, *Sörös Pongrác*, *Komáromy Andor* nevéhez fűződik.² Napjainkban is tovább folytatódik ez a munka, amit jól példáz a *Dominkovits Péter* által közölt forráscsoport.

A végrendeletek, hagyatéki leltárak és osztálylevelek keletkezési idejét vizsgálva az egyes településtípusok között igen nagy időbeli eltéréseket tapasztalhatunk. A *Néprajzi Múzeum* által gyűjtött, falvakra vonatkozó végrendeletek és leltárak néhány kivételtől eltekintve az 1730-as évektől keletkeztek. A mezővárosokban is viszonylag későn indult el a végrendeletek és leltárak írásba foglalása. A legkorábbi gyöngyösi végrendelet például 1642-ből származik, *Kecskeméten* pedig 1655-ből. *Makó* parasztsága azonban jóval később, 1766-tól kezdte el készíttetni végrendeleteit. *Nyíregyháza* újratelepítését követően az első ilyen jellegű források 1757-ben keletkeztek.³ A történeti *Magyarország szabad*

¹ RÁ CZ ISTVÁN: *Debreceni vagyoneleltárak 1717–1848*. Debrecen, 1984. 6–7.

² A végrendeletek és részben a hagyatéki leltárak hazai kutatásának és feldolgozásának történetéről átfogó képet nyújt a győri végrendeletek közlése kapcsán Horváth József. Vö. HORVÁTH JÓZSEF: *Győri végrendeletek a 17. századból I. 1600–1630*. Győr, 1995. 15–17.

³ NÉMETH GÁBOR: *Gyöngyösi testamentumok és fassiólevelek 1642–1710*. Eger, 1991. 31. MOLNÁR ATTILÁNÉ: A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655–1769-ig a végrendeletek alapján. In: *Bács-Kiskun megye múltjából X. Gazdaság és társadalom*. Szerk. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Kecskemét, 1989. 6. TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: Makói parasztek végrendeletei. *Etnographia*, 1974. 493. ZIMET ZOLTÁN: *Testamentu-*

királyi városaiban viszont már a középkor végén számos testamentumot jegyeztek le, ezek közé a városok közé sorolhatjuk *Sopront* is. Az 1393 és 1526 közötti időszakból 314 soproni végrendeletet és hagyatéki leltárt ismerünk!⁴

A végrendeleteket, hagyatéki leltárakat, osztályleveleket általában mindenhol a vagyonosabb réteg készítette el, ezért nem a korabeli társadalom egészéről, hanem „csupán” a vagyonos és közepesen vagyonos elemeiről kaphatunk képet. Mindezek miatt fordulhatott az elitkutatás figyelme ezekre a forrásokra, amelyet már korábban is felhasználtak a gazdaság-, társadalom-, jogtörténet, a korabeli kultúra, mentalitás és mindennapi élet feltárására törekvő történeti és néprajzi elemzések során. *Dominkovits Péter* is sokoldalú felhasználásra hívja fel a figyelmet a forráskiadványában közölt iratokkal kapcsolatosan, amelyek *Lackner Kristófhoz* (1571–1631), kora híres soproni tudósához, vagyonos polgármesteréhez és szűkebb családjához köthető. Ezeket a forrásokat az elittörténeti vizsgálatok esetében nem csupán esettanulmánynak szánja, hanem *Sopron* és a korabeli különféle típusú városok elitesoportjaival történő komparatív társadalomtörténeti vizsgálat lehetőségének alapjának is tartja.

A bevezetőben *Dominkovits* kitérő és részletes tájékoztatást ad a „*kisebb könyvtárnyi Lackner irodalomról*”, amelyet kiválóan alátámaszt a kötet végén szereplő irodalomjegyzékkel is. A korábban megjelent források felsorolásából jól látszik, hogy mindeddig váratott magára a *Lackner Kristófhoz* köthető végrendeletek, hagyatéki leltárak és osztálylevelek közreadása.

A kötetben azonban nem csupán *Lackner Kristófnak*, hanem szüleinek, *Lackner Ádámnak* és *Consul Annának* a végrendeleteit is megtalálhatjuk, amely segítségével generációkon belüli és generációk közötti vizsgálatok is lehetővé válnak. (E vizsgálatoknak a vázlatát a forrásközlés előtt találjuk.)

Lackner Kristóf vagyona részben két házasságából is származott, ezért kerülhettek a kötetbe első felesége, *Gürtner Orsolya* végrendeletei is, valamint második feleségével, *Paurn Mártával* kötött házassági szerződése⁵, illetve utóbbinak a férje halála utáni folyamodványa *Sopron* város tanácsához a *Lackner* vagyomból őt illető tulajdonrész ügyében.

Magának *Lackner Kristófnak* több végrendelete is fennmaradt. Az első feleségével közös végrendeletét a Bocskai felkelés idején, 1605-ben készítette az „*ellenséges veszély*” közepette. Az úgynevezett „első végrendelete” 1629-ben íródott, a következő pedig 1631-ben. Halála után a szükséges iratokat a *Lacknerisch Stiftbuch*-ba másolták. Ide került *Lackner* 1631. évi végrendelete és első felesége végrendelete is. Ebbe a kötetbe jegyezték le a *Lackner* után maradt ingatlanokat és ingóságokat. A hagyatéki leltár segítségével *Lackner* vagyonán kívül képet kaphatunk ruházatáról, a lakásában őt körülvevő tárgyakról, luxuscikkekről egyaránt. Az előzetes várákosunknak megfelelően a hagyatéki leltár tehát sokkal részletesebb a végrendeletekhez képest, amelyek jobbra *Lackner* és családja ingatlanairól, arany- és ezüstitárgyairól emlékeznek meg.⁶ Sajnálhatjuk azon-

mok, osztályos egyezségek Nyíregyházán 1759–1792. Nyíregyháza, 1987. 3.

⁴ SZENDE KATALIN: A soproni polgárság anyagi kultúrája a Késő-Középkorban. *Aetas*, 1990/3. szám 70.

⁵ A házassági szerződések kutatása közel sem olyan élénk, amint azt a forrásértéke megkívánná. A jelenség részben azzal is magyarázható, hogy a végrendeletekhez, hagyatéki leltárakhoz képest sokkal kevesebb maradt fenn a koraiújkorból. E házassági szerződés nélkül *Lackner Kristóf* végrendelete, amely egyébként hivatkozik a házassági szerződésre, kevésbé lenne érthető. Mindezek miatt igen örömdetesnek tarthatjuk a házassági szerződés bekerülését a jelen forráskiadványba.

⁶ Árnymánk azonban azt a megállapítást, amely szerint „az eddig ismert legrészletesebb polgári vagyonösszeírás” lenne *Lackner Kristóf*é. A Sopronhoz közeli *Ruszt* mezővárosban már az 1630-as években a *Lackner*éhoz hasonlóan részletes hagyatéki leltárak készültek. Ld. VERA ZIMÁNYI: Die Einrichtung von Ruster

ban, hogy a leltár készítői a tudós *Lackner* könyveit nem vették számba. A soproni polgármester vagyonának megismeréséhez kiválóan hozzájárul viszont soproni majorságának, borainak összeírása. (Ezen túl temetési költségeinek számadása is értékes adatokat közöl.)

Az említett iratok a *Lackner* családon kívül több személyről is beszámolnak, ami alapján föltérképezhető *Lackner Kristóf*nak és családjának kapcsolatrendszere. A szövegben szereplő személyek beazonosítását és megkeresését elősegíti a kötet végén található személynévmutató. Nem csupán a helytörténészek munkáját segítheti a helynévmutató is.

Az 1591 és 1632 között készült források németül íródtak, kivételnek számít, hogy *Lackner Kristóf* 1631. évi végrendeletének fennmaradt egy latin nyelvű variánsa. A forrásközlés során a 12 tételben közölt forráscsoportot a sorszám után lényegre törő cím vezet be, majd a forrásra vonatkozó megjegyzések és jelzet után olvashatjuk a német nyelvű forrásokat szöveghű, *minuszkuláris* átírásban, a latin nyelvű szöveget pedig a korzakra vonatkozó szövegközlési szabályok figyelembevételével. A német szöveg korrektségét a két anyanyelvi lektor is garantálja. Az érdeklődésre való tekintettel a kötet kétnyelvű, vagyis magyarul és németül is olvasható az előszó, a bevezető, a mutatók és a tartalomjegyzék. Hiányérzetet kelt azonban, hogy a forrásokat sem tükörfordításban, sem regesztaszerűen nem találhatjuk meg magyarul a kötetben. Mindent egybevetve azonban a jó érzékkel kiválasztott forráscsoport sokoldalú felhasználhatósága messzeemenően ráirányítja a figyelmet erre a kiváló forráskiadványra.

Szirácsik Éva

Häusern aufgrund von Inventaren der Oberschicht im 17. Jahrhundert. In: Arkadenhäuser. *Bauformen. Wohnen und Dorferneuerung*. „Schlaininger Gespräche 1988”. Eisenstadt, 1990. 234.

SOMORJAI ÁDÁM: AMI AZ EMLÉKIRATOKBÓL KIMARADT. VI. PÁL ÉS MINDSZENTY JÓZSEF 1971–1975.

Historia Pro Futuro. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008. 176.

Mindszenty József személye megkerülhetetlen, ha valaki a közelmúlt magyar egyháztörténetével és egyházpolitikájával, vagy a Vatikán erősen vitatott megítélésű Ostpolitikájával foglalkozik. A bíboros tekintélyes mennyiségű irathagyatékának beható ismerete azonban — tisztelet a kivételnek — csak keveseknek adatott meg, a kutatók nagy része a primás szubjektív hangvételű emlékiratait¹ használja elsődleges forrásának. A *Rómában* élő bencés szerzetes kötete ezért mindenképpen hiánypótlónak minősíthető. Segítségével *Mindszenty József* életének utolsó esztendeibe pillanthatunk mélyebben be: elsősorban a Szentszék és a bíboros konfliktusaiba, különös tekintettel az esztergomi érseki szék betöltésének-üresedésének összetett problematikájába.

A kötet szerkezete nem kronologikus, ami azonban egyáltalán nem zavaró. A szerző voltaképp kutatásainak történetét dokumentálja, ami a könyv hangvételével teljességgel összeegyeztethető. Először arra az archontológiai bizonytalanságra hívja fel a figyelmet, mely a szakirodalomban az esztergomi érseki szék üresedésének szentszéki kimondása időpontja körül tapasztalható. Mint *Somorjai Ádám* korábban már kifejtette,² az üresedés ténylegesen annak pápai nyilvánosságra hozatalával, 1974. február 5-én állt be. A pápa azonban szándékáról már 1973. december 18-án értesítette a bíborost, aki erre — épp kiadás alatt álló — emlékirataiban kitért. Emberileg érthető, ám lényegében indiszkrét lépése nyomán e dátum terjedt el a szakirodalomban.

A kötet második és harmadik fejezete a két időpont közti időszakra koncentrál. Előbb *VI. Pál* és *Mindszenty* többszöri levélváltását ismerteti a kérdésről, melynek során a bíboros igyekszik a szentatyát döntése megváltoztatására rábírní, részletesen kifejtve a címhez való ragaszkodásának indokait; majd az ugyanebben az időszakban keletkezett, el nem küldött fogalmazványok közlésével kiváló képet rajzol a bíboros lelkében dúló viharokról, feszültségről. Ezek a *Mindszenty József* gondolatfejlődését illusztráló, korábban publikálatlan iratok jelentik a kötet legnagyobb újdonságát és értékét.

A könyv további fejezetei voltaképpen az előzményekről szólnak. *Somorjai Ádám* közlésezi *Mindszenty* és a Szentszék levelezésének teljes kronológiáját 1971-75 között. A szerző ezután bővebb válogatást közöl azokból a forrásokból, melyek *Mindszenty* amerikai követségről való távozása előtt keletkeztek (és megvilágíthatják azt, hogy e meghatározó pillanatban mit is gondoltak az érintett felek a primási címről). Ezt egy szűkebb válogatás követi a bécsi évek irataiból. Jól látszik, hogy mennyire más az a hang, amit a bíboros a pápával illetve egyéb szentszéki tisztviselőkkel szemben használ. Előbbi a nézetkülönbségek ellenére is a köteles tiszteleten túlmutató ragaszkodást tükröz, utóbbit a bíborosi ranggal magyarázható keménység uralja.

Mint az eddig elmondottakból is látszik, nem hagyományos levéltári forráskiadvánnyal van dolgunk. A szakszerű, bőséges kommentárok és a forrásszövegek a szedés miatt

¹ MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. Toronto, 1974; Budapest, 1989.

² SOMORJAI ÁDÁM: *Mindszenty József és az esztergomi érseki szék üressé nyilvánításának dátuma*. *Magyar Szon*. Új Folyam 1. (43.) 2007/1. 99-109.

ugyan jól elkülönülnek egymástól,³ azonban az iratlegendák hiánya nem könnyíti meg a kötet használóinak dolgát. A kommentárok, a lábjegyzetek és a kötet végi táblázat sorai az egyes iratok legfontosabb adatait, jelzeteit és a korábbi szövegkiadások bibliográfiai adatait tartalmazzák – ám ez a közlésforma (a vele járó keresgélés miatt) nem nevezhető kutatóbarát megoldásnak.

Elgondolkodtató a könyvet záró rövid összegzésben *Somorjai Ádám* elmélkedése a világi hatalmak diplomáciai csatái között szuverén hangot megütő bíboros valós szabadságának mértékéről, még inkább utalása a Vatikánon belül húzódó, jó ideig vélhetően még pontosan feltárhatatlan törésvonalakra és információs gátakra. A későbbi kutatásnak kétségkívül foglalkoznia kell ezekkel a felvetésekkel.

Mészáros István kevéssel a rendszerváltás után megjelent kiváló tanulmányában⁴ mutatott rá a marxista egyháztörténet-írás *Mindszenty*-vel kapcsolatos torzításaira (nem-egyszer hazugságaira). Tapasztalatom szerint megállapításai a köztudatba sajnos máig nem mentek át, így érthető, hogy ellenhatásként történelmietlen mítoszteremtési kísérletekre is láthatunk példát.⁵ *Somorjai Ádám* munkája a tárgyilagos, a bíboros személyével kapcsolatos kérdésekben tisztánlátást segítő írások közé tartozik. Egy forráskiadványnak bizonyára nem lehet célja, hogy a szerző saját *Mindszenty*-képét összefoglalja. (Sajnálatosnak tartom ugyanakkor, hogy ilyen szintézisre nem szakmai fórumokon került sor, így nézeteiről a polémia a médiába tolódtott át.⁶) *Mészáros István* annak idején foglalkozott a primás, mint „első zászlósúr” fogalom jelentésértelmével: azzal a kérdéssel, hogy hogyan értelmezte és használta ezt *Mindszenty József*. *Somorjai Ádám* értelmezése ettől szemlélatomást eltér, ám nézeteinek részletes kifejtésére e szűkebb, és a kötet tematikájába illő kérdésben mégsem vállalkozott. Nehezen értelmezhető ugyanakkor értetlenkedése afelett, hogy *Mindszenty József hercegprímási* címét miért nem használta, azzal miért nem foglalkozott (69. old.). A válasz véleményem szerint egyszerű: a bíboros tiszteletben tartotta *XII. Pius* pápa 1951-es rendelkezését, amely eltiltotta a papokat a világi címek használatától.⁷

A levéltáros olvasóban a kötet kapcsán néhány elvi-technikai jellegű kérdés is megfogalmazódik. Vajon miért nem a *Mindszenty*-hagyatékot őrző, nyilvános magánlevéltárként bejegyzett alapítványi levéltár vállalta fel e kétségkívül előremutató, érdekes kérdéseket feszegető kötet kiadását? Sajnálatos lenne, ha a választ a kutatók által ismert kéziratok segédlet, az ún. *Mindszenty Iratkatalógus és Bibliográfia*, a szerző által feltárt, s tendenciózusnak minősített hiányosságaiban (104-105. o.) kellene keresnünk (ennek részleteire ugyan nem tért ki a szerző). Ha pedig a magyarázatra az alapítványnak a boldoggá avatá-

³ Ez önmagában is érték, tekintettel némely ellenpéldára – Ld. pl.: Adriányi Gábor Nyisztor Zoltánnal való levelezésének közlése, In: Adriányi Gábor – Csiky Balázs: *Nyisztor Zoltán*. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 17., Budapest, 2005.

⁴ Mészáros István: *A hazai történettudomány 1948-1992 közötti Mindszenty-képe*, Esztergom, 1992;

⁵ Legyen elég utalnunk pl. Pozsgai Zsolt: *Szerettek, Faust* című színművére.

⁶ Hovanyecz László: A bíboros és a pápa. In <http://www.nol.hu/cikk/497898/> P. Szabó Ferenc széljegyzetei az Ostpolitikhoz egy könyv és egy interjú kapcsán. In: <http://www.radiovaticana.org/ung/Articolo.asp?c=221589> (2008. augusztus 31-i állapot.)

⁷ R[OSDY] P[ÁL]: hercegprímás. In: *Katolikus Lexikon* IV. Szerk.: Diós István Budapest, 1998. 765–766.

si eljárásban játszott szerepe⁸ környékén vélünk rátalálni, akkor az a kérdés vetődik fel, hogy a szerző által a perben vállalt funkciók, s a kötet kiadása vajon mennyire egyeztethetőek össze?

Mózessy Gergely

⁸ Vö.: az alapítvány hivatalos weboldala: <http://invitel.hu/sdbung/mindszenty/mindszala.html> (2008. augusztus 31-i állapot.)

CONTENTS

ARCHIVAL WORKSHOPS

FARAGÓ, TAMÁS: Epidemics and Archival Sources in the View of a Historical Demographer (Some Contributions Surveying the Traditional Demographic System).....	3
GAUCSÍK, ISTVÁN: Slovak-Hungarian Manoeuvring for Position and Language Debate in the Slovakian Tradesmen's Society in the Interwar Period.....	16
MÁRFI, ATTILA: A Brief Account of Vince Vörös's Bequested Documents.....	24
MOLNÁR, ANDRÁS: The Register of Nobility of Zala County from 1845.....	34
PÁL, JUDIT: The Reorganization of the Public Administration and of the Justice System in Transylvania in the Mid-19th Century.....	48
G. TORONYI, JUDIT: Constituents of the Old Legal Title (the Nobility) of Nógrád County in the Dualistic Era.....	63
WEISZ, SZIDÓNIA: „... nobili Anthonio ... hic depincta arma... concedimus” – Antal Somkerekí's Coat of Arms from 1415.....	71

REVIEWS AND REPORTS

DÓKA, KLÁRA: On the Reorganized Professional Training.....	78
A Report on the Itinerary Congress of the Association of the Hungarian Archivists, Zalaegerszeg, 26-28, August, 2008 (Compiled by: ALBRECHTNÉ, GABRIELLA KUNSZERI; KRISZTINA BATALKA, IRÉN BILKEI, GÁBOR BREINICH, ANDRÁS J. HORVÁTH, ZSOLT OSVÁTH, MARGIT SÜVEGES)	89
The Hungarian Archives in 2007 – A Bibliography (KASZÁS MARIANNE).....	98
A Report on the 2 nd Conference of the Collection Board of the Hungarian Evangelical Church (KOVÁCS, ELEONÓRA).....	106

BALANCE

DOMINKOVITS, PÉTER: The Personal Properties of Kristóf Lakner, A Wealthy Mayor of Sopron (<i>Testaments, Inventories of Estates and Properties, Shares 1591–1632</i>) (SZIRÁCSIK, ÉVA).....	107
SOMORJAI, ÁDÁM: Which Have Been Left Out from the Memoirs: Pope Paul VI th and Cardinal József Mindszenty 1971–1975. <i>Historia Pro Futuro</i> . Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008. (MÓZESSY, GERGELY).....	110

INHALT

ARCHIVALISCHE WERKSTATTARBEITEN

FARAGÓ, TAMÁS: Die Seuchen und die Quellen mit Augen eines Demographen (Beiträge zur Prüfung des traditionellen demographischen Systems).....	3
GAUCSIK, ISTVÁN: Der slowakische-ungarische Positionskampf und die Sprachfrage in dem Handwerks-gesellschaft der Slowakei in der Zwischenkriegszeit.....	16
MÁRFI, ATTILA: Skizzenhafte Darlegung des Aktennachlasses von Vince Vörös.....	24
MOLNÁR, ANDRÁS: Adelsregister des Komitats Zala aus dem Jahr 1845.....	34
PÁL, JUDIT: Umorganisation der Verwaltung und der Justiz in Siebenbürgen in der Mitte des XIX ^{ten} Jahrhunderts.....	48
G. TORONYI, JUDIT: Die Wähler nach dem „alten Recht“ in Komitat Nógrád in der Zeit der Monarchie.....	63
WEISZ, SZIDÓNIA: „... nobili Anthonio ... hic depincta arma... concedimus“ Antal Somkerekí's Wappen aus 1415.....	71

BENACHRICHTIGUNGEN, BERICHTE

DÓKA, KLÁRA: Das neue Fachbildungssystem.....	78
Bericht über die Wanderversammlung des Vereins der Ungarischen Archivare, Zalaegerszeg, 26-28 August 2008. (ZUSAMMENSTELLT VON GABRIELLA ALBRECHT-KÜNSZERI, KRISZTINA BATALKA, IRÉN BILKEI, GÁBOR BREINICH, ANDRÁS J. HORVÁTH, ZSOLT OSVÁTH, MARGIT SÜVEGES).....	89
Jahresbibliographie der Publikationen der ungarischen Archive 2007 (MARIANNE KASZÁS).....	98
KOVÁCS, ELEONÓRA: Bericht über die II. Konferenz des Rates für Sammlungen der Evangelischen Kirche von Ungarn.....	106

BUCHBESPRECHUNGEN

DOMINKOVITS, PÉTER: Ein reicher Stadtführer, die Güter des Bürgermeisters Kristóf Lackner (<i>Testaments, Nachlassverzeichnisse, Vermögensinventare, Teilungsbriefe 1591–1632</i>) (ÉVA SZIRÁCSIK).....	107
SOMORJAI, ÁDÁM: Die aus Erinnerungen ausgeblieben sind. Paul VI. und József Mindszenty 1971-1975. <i>Historia Pro Futuro</i> . Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008. (GERGELY MÓZESSY).....	110